

Вищий навчальний заклад
Університет економіки та права «КРОК»

В.Г. Алькема, О.С. Кириченко, Г.М. Пазєєва

Діагностика економічної безпеки підприємства

(На матеріалах транспортно-експедиційних
підприємств України)

Монографія

Київ
2019

*Рекомендовано до друку Вченою радою
вищого навчального закладу «Університет «КРОК»
(протокол № 4 від 21 лютого 2019 року)*

Рецензенти:

Копитко Марта Іванівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ

Терещенко Лариса Олександрівна – кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики, фінансів та менеджменту Приватного вищого навчального закладу «Український гуманітарний інститут»

Сумець Олександр Михайлович – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту і адміністрування Національного фармацевтичного університету

Алькема В.Г., Кириченко О.С., Пазєєва Г.М.

A56 Діагностика економічної безпеки підприємства (на матеріалах транспортно-експедиційних підприємств України): Монографія. – К.: ВНЗ «Університет «КРОК», 2019. – 328 с.

ISBN 978-966-170-034-4

У монографії висвітлено науково-обґрунтовані підходи до комплексної діагностики економічної безпеки підприємства, сучасні моделі та інструментарій її вдосконалення із метою системного та комплексного забезпечення економічної безпеки підприємства. Представлено сучасні концепти економічної безпеки підприємства та наукові підходи до її оцінювання, досліджено сутність діагностики та її роль в дослідженні економічної безпеки підприємства. Визначено концептуальні засади діагностики як інструменту аналізу економічної безпеки підприємства. Досліджено поняття та зміст функціональних складових та показників в діагностиці економічної безпеки підприємства. Досліджено та узагальнено основні наукові підходи, методи та моделі аналізу та оцінки рівня економічної безпеки підприємства. Оцінено сучасний стан економічної безпеки та здійснено функціональний аналіз стану та розвитку транспортно-експедиційних підприємств в Україні. Формалізовано та удосконалено модель процесу комплексної діагностики в забезпеченні економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств. Застосовано функціональне моделювання як сучасний інструмент діагностики економічної безпеки підприємства.

Монографія розрахована на широке коло науковців, керівників, фахівців, аспірантів та студентів, що вивчають питання комплексної діагностики економічної безпеки підприємства та застосовують моделі та інструменти діагностики економічної безпеки підприємства в практичній діяльності.

Зміст

Вступ	6
Розділ 1. Концептуальні засади аналізу діагностики економічної безпеки підприємства	11
1.1. Економічна безпека підприємства та підходи до її оцінювання	11
1.2. Місце діагностики в дослідженні проблем економічної безпеки підприємства	30
1.3. Концептуальні основи діагностики як інструменту аналізу економічної безпеки підприємства.....	42
Розділ 2. Теоретико-методичні засади діагностики економічної безпеки підприємства	64
2.1. Поняття функціональних складових та показників в діагностиці економічної безпеки підприємства.....	64
2.2. Наукові підходи до аналізу та оцінки рівня економічної безпеки підприємства	96
2.3. Сучасні методи діагностики рівня економічної безпеки підприємства	119
Розділ 3. Комплексна діагностика економічної безпеки підприємства (на матеріалах транспортно-експедиційних підприємств)	136
3.1. Оцінка сучасного стану економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств України	136
3.2. Функціональний аналіз стану та розвитку транспортно-експедиційних підприємств в Україні....	162
3.3. Комплексна діагностика рівня економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств.....	167

Розділ 4. Інструментарій комплексної діагностики економічної безпеки підприємства	191
4.1. Комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств	191
4.2. Функціональне моделювання як сучасний інструмент діагностики економічної безпеки підприємства	209
4.3. Використання функціонального моделювання в визначенні рівня економічної безпеки підприємства	219
Висновки	236
Список використаних джерел	248
Додатки	274

Умовні скорочення

АТЗК – автомобільний транспорт загального користування

АТП – автотранспортне підприємство

ВВП – внутрішній валовий продукт

ДТП – дорожньо-транспортні пригоди

ЕБ – економічна безпека

ЕБП – економічна безпека підприємства

Матриця БКГ – Матриця Бостон Консалтинг Груп

ПАТ – публічне акціонерне товариство

ПП – приватний підприємець

СЗГ – стратегічна зона господарювання

СЕБ – система економічної безпеки

СЕБП – система економічна безпека підприємства

ТЕК – транспортно-експедиційна контора

ТЕО – транспортно-експедиційне обслуговування

ТЕП – транспортно-експедиційне підприємство

ТЕР – транспортно-експедиційна робота

ТО – технічне обслуговування

ТОВ – товариство з обмеженою відповідальністю

ТТС – транспортно-технологічні системи

ФОП – фізична особа підприємець

Вступ

В сучасних умовах економічних та суспільних трансформацій вітчизняні підприємства здійснюють свою діяльність під впливом дії численних внутрішніх та зовнішніх факторів, що потребують вчасної та комплексної діагностики стану та рівня економічної безпеки із метою розробки та прийняття адекватних комплексних дій із забезпечення економічної безпеки підприємства.

Вітчизняні підприємства знаходяться під постійним впливом численних дестабілізуючих факторів зовнішнього середовища правового, економічного, соціального та політичного характеру які активують низку потенційних і наявних небезпек та загроз, знижують рівень економічної безпеки підприємства і ставлять під сумнів перспективність його подальшої ефективної операційної та фінансово-господарської діяльності. Водночас, особливої актуальності набуває визначення внутрішнього стану підприємства його виробничого, фінансового, інноваційного потенціалу, стану та ефективності використання його фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів, ефективності організаційної структури та управлінських процесів. В сучасних економічних умовах надзвичайно актуальною є своєчасна, повна та об'єктивна діагностика економічної безпеки суб'єктів економічної діяльності. Це дозволяє оперативно виявляти загрози і небезпеки та використовувати адекватний інструментарій мінімізації їх впливу, планувати та реалізовувати механізми захисту підприємства від небезпек і загроз та водночас, оптимізувати і систематизувати роботу всього підприємства.

Діагностика економічної безпеки підприємства не може розглядатися уособлено від діагностики діяльності та стану підприємства в цілому, вона є складовою ціліс-

ного комплексу діагностики діяльності підприємства за всіма його складовими та підсистемами, оскільки рівень економічної безпеки є відображенням загального стану та рівня стійкості, ефективності функціонування підприємств в цілому.

Враховуючи перспективність транспортної галузі і, в першу чергу, автотранспортної підгалузі економіки України як найбільш конкурентної, в реалізації завдань європейської економічної інтеграції та виходом вітчизняних суб'єктів транспортно-експедиційної діяльності на регіональні та світові ринки послуг, дослідження аспектів комплексної діагностики їх економічної безпеки на прикладі діяльності транспортно-експедиційних підприємств є доцільним та актуальним.

Формуванню та дослідженню наукових і методичних засад забезпечення економічної безпеки присвятили праці відомі світові науковці: І. Ансофф, В. Баумоль, І. Бланк, Дж. Гроссман, П. Друкер, Д. Канеман, Р. Лінч, Дж. Майєр, М. Портер, Р.А. Стенфорд, А. Чандлер та інші зарубіжні вчені. Питання дослідження проблематики економічної безпеки та діагностики в забезпеченні економічної безпеки підприємства дослідили у наукових працях: В. Алькема, З. Борисенко, З. Варналій, Т. Васильців, О. Гончаренко, В. Грушко, М. Денисенко, А. Дмитренко, З. Живко, Т. Загорна, О. Захаров, О. Кириченко, Г. Козаченко, О. Користін, Т. Кузенко, О. Ляшенко, В. Мунтіян, О. Преображенська, В. Рокоча, В. Сідак, Ю. Тараруєв, І. Тарасенко, В. Терехов, А. Ткаченко, Т. Шабатура, Л. Шемаєва, О. Черевко та інші. Дослідженню методичних засад та прикладного інструментарію діагностики економічної безпеки підприємства присвячено праці: О. Аре'фєва, Л. Безбожного, О. Гетьман, Н. Гічової, С. Довбні, К. Дяченко, С. Ільяшенко, О. Ілляш, С. Кавуна, М. Камлика, Н. Капустіна, А. Кретової, Ю. Краснощоків, Д. Ковальова, П. Колісніченко, І. Пірятінської, Д. Пілова, В. Лугової, Т. Максимової, Н. Матвєєва, Т. Сак, Ю. Тараруєва, Л. Шемаєвої, В. Шлемко, О. Яременко та інших науковців.

Підготована авторами монографія «Діагностика економічної безпеки підприємства (на матеріалах транспортно-експедиційних підприємств України)», містить дослідження науково-обґрунтованих підходів до комплексної діагностики економічної безпеки підприємства та обґрунтування сучасних моделей та інструментарію її вдосконалення із метою системного та комплексного забезпечення економічної безпеки підприємств.

У першому розділі Концептуальні засади аналізу діагностики економічної безпеки підприємства» представлено сучасні концепти економічної безпеки підприємства та наукові підходи до її оцінювання, досліджено сутність діагностики та її роль в дослідженні економічної безпеки підприємства. Досліджено теоретико-методологічний базис економічної безпеки підприємства, розкрито сутність поняття «комплексна діагностика системи економічної безпеки підприємств» та визначено роль функції діагностики у забезпеченні економічної безпеки підприємства. Розглянуто існуючі генези економічної діагностики, сутність та місце діагностики економічної безпеки підприємства, визначено концептуальні засади діагностики як інструменту аналізу економічної безпеки підприємства.

У другому розділі «Теоретико-методичні засади діагностики економічної безпеки підприємства» досліджено поняття та зміст функціональних складових та показників в діагностиці економічної безпеки підприємства. Із застосуванням системно-структурного підходу визначено функціональну структуру економічної безпеки підприємства як сукупність функціональних складових, що взаємопов'язані та взаємодіють в процесі забезпечення економічної безпеки підприємства. Визначено та формалізовано основні показники індикатори функціональних складових економічної безпеки підприємства. Досліджено та узагальнено основні наукові підходи до аналізу та оцінки рівня економічної безпеки підприємства. Досліджено методологію діагностики економічної безпеки підприємства. Ідентифіковано та систематизовано сучасні методи

діагностики та моделі оцінювання економічної безпеки підприємства.

У третьому розділі «Комплексна діагностика економічної безпеки підприємства (на матеріалах транспортно-експедиційних підприємств в Україні)» оцінено сучасний стан економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств, здійснено функціональний аналіз стану та розвитку транспортно-експедиційних підприємств в Україні. Узагальнено та систематизовано науково-методичні засади та практичний інструментарій розробки моделі комплексної діагностики в забезпеченні економічної безпеки підприємств. Здійснено комплексну діагностику та проаналізовано сучасний стан і тенденції розвитку транспортно-експедиційних підприємств транспортної галузі України та визначено її характерні особливості.

У четвертому розділі монографії «Інструментарій комплексної діагностики економічної безпеки підприємства» формалізовано та удосконалено модель процесу комплексної діагностики в забезпеченні економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств як складової комплексної діагностики підприємства. Застосовано функціональне моделювання як сучасний інструмент діагностики економічної безпеки підприємства. Сформовано та запропоновано авторське бачення операційної складової в забезпеченні економічної безпеки транспортно – експедиційного підприємства, що характеризує сутність та зміст основної виробничо-господарської діяльності підприємства. Ідентифіковано та систематизовано блок потокових складових економічної безпеки підприємства, що дозволяють максимально ефективно здійснювати діагностику стану та рівня економічної безпеки підприємства за групами показників, враховуючи специфіку та спеціалізацію транспортно-експедиційної діяльності підприємства. Розроблено потоково-функціональну модель діагностики економічної безпеки підприємства, що дозволить визначити рівень економічної безпеки за потоковими та функціональними блоками та є сучасним інструментом підвищен-

ня рівня економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств. На завершення четвертого розділу представлено використання функціонального моделювання в визначенні рівня економічної безпеки підприємства. Під час дослідження проблеми комплексної діагностики економічної безпеки підприємства широко вивчався досвід групи транспортно-експедиційних підприємств шляхом аналізу економічних та статистичних даних, аналізу даних опитування працівників функціональних підрозділів підприємств.

Монографія підготовлена відповідно до плану науково-дослідницьких робіт Університету «КРОК» і спрямована на виконання теми «Забезпечення захисту економічної безпеки держави та суб'єктів господарської діяльності в умовах євроінтеграції України» (державний реєстраційний номер 0114U006338), що виконується в межах тематичного плану фундаментальних наукових досліджень. Дослідження з теми монографії проводилися в Університеті «КРОК».

Автори висловлюють вдячність ректору Університету за підтримку наукового ентузіазму авторів, доктору економічних наук, професору С.М. Лаптеву, колегам та рецензентам, всім хто долучився до рецензування, підготовки, обговорення монографії за критичні зауваження і поради які надавалися під час написання монографії, що дозволило значно підвищити її науковий рівень та практичну цінність.

Розділ 1

Концептуальні засади аналізу діагностики економічної безпеки підприємства

1.1. Економічна безпека підприємства та підходи до її оцінювання

Безпека в сучасному світі є однією з умов та цілей життєдіяльності людини, колективу та суспільства в цілому. Досліджуючи змістовну характеристику поняття безпеки ідентифіковано велике розмаїття трактувань як у вітчизняній так і в іноземній літературі. Пройшовши певну еволюцію (Додаток А), термін «безпека» почав вживатися з 1190 р. і на той час означав спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки [1]. За визначенням Р.В. Четвертакова безпека розглядається як стан захищеності від постійної загрози посягання на устрій, уклад, свободу, життя та господарські надбання [2]. У словнику В.І. Даля «безпека» – безпечний, означає стан, властивість, незагрозливий той, що не може спричинити зла або шкоди, нешкідливий, збережений, вірний, надійний [3]. У словнику С.І. Ожегова «безпека» – стан, за якого не загрожує небезпека, є захист від небезпеки [4]. Науковець Г.В. Іващенко сформулював поняття безпеки і всі випадки його вживання [5]: як безпека особи, як безпека мореплавання, як безпека виробничих процесів, і всі інші, виділені в науці, види безпеки (політичну, військову, радіаційну, екологічну і так далі). Також він заклав основу поняття безпеки за семантичним і морфологічним трактуванням. За його

ствердженням в безпеці існує два концептуальні підходи: статичний (безпека як стан) і дієвий, або діяльнісний (безпека як діяльність). Саме такий підхід запропонований Г.В. Іващенко дозволяє розробляти загальну доктрину і політику. Узагальнюючи основні позиції роботи Г. Іващенко, безпека, в загальному вигляді – це специфічна сукупність умов діяльності, які суб'єкт в змозі контролювати в процесі своєї самореалізації. А ось Г.А. Мінаєв розглядає безпеку в різних родових визначеннях об'єкту, він виділяє безпеку соціальної системи різних ієрархічних рівнів, саме безпеку соціальної системи, організації, особистості [6]. Узагальнюючи напрацювання вітчизняних і закордонних науковців, можна стверджувати, що безпека є умовою існування будь-якої соціально-економічної системи, в тому числі підприємства, яке має здатність протидіяти впливу зовнішнього середовища. В свою чергу, розгляд безпеки, як специфічного підходу до вивчення організації, з методологічної точки зору дає можливість досліджувати організацію як єдине ціле, як складну систему. Аналізуючи природу поняття «безпека», необхідно більш детально розглянути такі складові безпосередньо пов'язані з цією системною категорією, як «небезпека», «загроза» та «ризик».

Так поняття «небезпека» трактується як протилежність безпеці. Дослідивши роботи науковців (Додаток Б) можна стверджувати, що кожний з них має свою точку зору. Так Е. Олейников [7], М. Єрмошенко [8] і В. Ярочкін [9] пропонують використання терміну «небезпека» як ймовірності заподіяння шкоди, яка може мати фатальні наслідки для певної системи. В розрізі національної і регіональної небезпеки дослідники В. Манілов [10], М. Дзілієв [11], Н. Нижник [12], Г. Ситник [12], В. Білоус [12], З. Герасимчук та Н. Вавдіюк [13] визначають небезпеку, що подається як факт, реальність, послідовність певних дій, що має негативний характер і може призвести до завдання шкоди. На думку ж З.С. Варналія небезпека – об'єктивна можливість негативного впливу на певне явище, систему, механізм, соціальний організм, внаслідок чого йому може

бути заподіяна шкода, що призведе до занепаду, кризового стану тощо [1].

З погляду З.Б. Живко, що попри схожості поглядів науковців на суть небезпеки, було виділено два підходи: перший – ймовірнісний, коли розглядається можливість виникнення негативних наслідків; другий – реальний, коли йдеться про конкретні дії, які завдають шкоди певній соціально-економічній системі [14].

Узагальнюючи існуючі точки зору, слід зазначити, що небезпека подається як послідовність певних дій переважно негативного характеру в системі, в наслідок чого нищиться економічний потенціал, що призводить до занепаду, кризового стану тощо.

Аналізуючи поняття «загроза» в дослідженнях В. Ярочкіна, М. Абдурахманова, В. Барішполець, М. Єрмоленко, Е. Олейнікова, В. Манілова, М. Дзілієва, Н. Вавдіук, З. Герасимчука, В. Шлемко та інших (Додаток В), встановлено, що воно часто ототожнюється з поняттям небезпека, і автори звертають увагу на загрозу соціально-економічній системі, що негативно впливає на сукупність умов, процесів, факторів які негативно впливають на динаміку розвитку і стан всієї системи. Але існують інші точки зору, наприклад у Г. Б. Клейнера [15], В. Л. Тамбовцева [15], Р.М. Качалова [15], В.Ф. Гапоненко [16], А.А. Безпалько [16], А.С. Власкова [16], Е.А. Олейнікова [17], Н.В. Матвеева [18], А. Пекіна [19], М.І. Камлика [20], В.П. МакМака [21], С.П. Дубецької [22]. Вони сходяться на думці, що загрозі притаманна динаміка, тобто зміни, дії які спричиняють шкоду або порушення діяльності підприємства, і які в наслідку є причиною збитків та втрат. І всі ці загрози виникають під дією певних зовнішніх та внутрішніх чинників, у зв'язку з чим, з боку підприємства необхідно заподіяти певний комплекс заходів для їх нейтралізації та усунення. Так М.М. Зацеркляний та О.Ф. Мельников визначають, що економічною загрозою є потенційна подія, настання якої може призвести до зниження або повної втрати прибутку [23]. Визначення загрози М.І. Корольо-

вим [24] пов'язується з невизначеністю зовнішнього середовища.

Отже, поняття «загроза» слід трактувати не як безпосередню небезпеку, що є її наслідком у вигляді об'єктивованого чинника потенційно негативної дії, а як одну із її форм, що з'являється і розвивається на основі невизначеності зовнішнього середовища і в свою чергу неможливістю проконтролювати і здійснювати ефективне управління внутрішнім середовищем системи. Деякі науковці погоджуючись з думкою В.М. Ячменьової, розглядаючи науковий підхід трактування поняття «загроза», його отожднюють з терміном «ризик» (Додаток Г). Так Т. Васильців, вживає ці терміни як синоніми: «... доцільно розглядати ті сфери, в яких можуть виникати загрози економічній безпеці підприємництва, зокрема, за напрямками: виробничі, галузеві, політичні, економічні, фінансові, інноваційні та юридичні ризики» [25, с. 28]; «до ризиків економічної безпеки підприємництва, які можна частково попередити, необхідно віднести серйозні системні загрози» [25, с. 31]; «за походженням загрози економічній безпеці підприємництва доцільно поділяти на внутрішні ... та зовнішні ... Відмінність між внутрішніми та зовнішніми ризиками полягає у тому, чи зумовлені вони діями (бездіяльністю) суб'єктів системи економічної безпеки підприємства чи інституціями її зовнішнього середовища» [25, с. 33]. Так І.П. Мігус і С.М. Лаптев розрізняють окремо поняття «загроза» та «ризик» (Додаток В і Г). Іншу точку зору мають Н.Н. Пойда-Носик, М.І.Корольов, О.М. Ляшенко, аналізуючи їх трактування можна знайти загальний їх взаємозв'язок, а саме: ризик існує як результат впливу загрози і є її джерелом, складовою та виступає як свідомо дія що може стати загрозою. З.Б. Живко стверджує, що по-перше, ризик визначається як ймовірність настання негативних наслідків [14, с. 13], по-друге, ризик трактується як невизначеність та дії спрямовані на подолання цієї невизначеності [14, с. 13], і по-третє, ризик не передбачає чітко визначеного резуль-

тату, він може бути або позитивним, або негативним [14, с. 14].

Підсумовуючи всі трактування, необхідно звернути увагу і на економічну сутність ризику. Запропоновані власні визначення ризику В. Ярочкиним, З. Герасимчуком, Н. Вавдіюком, Є. Стояновим, Г. Кірейцевим В. Вітлінським, А. Дороніною, І.П. Мігус, С.М. Лаптевим [26, с. 43-58, с. 94-104], О.М. Ляшенко, З. С. Варналієм [1] та інших дослідників, які в основному акцентують увагу на негативних наслідках ризику: настанні несприятливих подій, імовірністю втрат, небезпеці виникнення збитків тощо.

Отже, не зважаючи на відмінність підходів трактування та взаємозв'язку понять «небезпека», «загроза», «ризик» існують спільні атрибути господарської діяльності які є основою для побудови системи підприємства яке змушене під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників удосконалювати свої захисні механізми для мінімізації негативних наслідків. Тому виникає проблема забезпечення безпеки організації і підприємства, як основи економіки країни.

В фаховій літературі термін «економічна безпека» трактується по-різному і розглядається як окремий вид комплексної безпеки, вона є самостійною сферою наукового аналізу. І завжди була та залишається важливою складовою національної і державної безпеки України, незважаючи на зміни в політичній ситуації, економічній кон'юнктурі та правовому середовищі країни. Як предмет дослідження, економічна безпека має певну специфіку [27]. В наукових колах виділяють декілька підходів до визначення «економічної безпеки» (рис. 1.1).

Перша група, до якої входять науковці С. Ільяшенко, Р. Дацків, Ю. Лисенко, С. Міщенко, Р. Руденський, С. Ликшин та ін., розглядають економічну безпеку як стан системи який забезпечує стабільний розвиток і дає можливість ефективно використовувати наявний потенціал, протистояти внутрішнім та зовнішнім руйнівним впливам [25, 26,

28]. Так, наприклад, Р. Дацків, під економічною безпекою розуміє «такий стан економічного розвитку суб'єктів господарювання (особи, держави, організації), який забезпечує йому гармонійний розвиток і ефективне використання шансів і усунення загроз оточуючого середовища» [28].

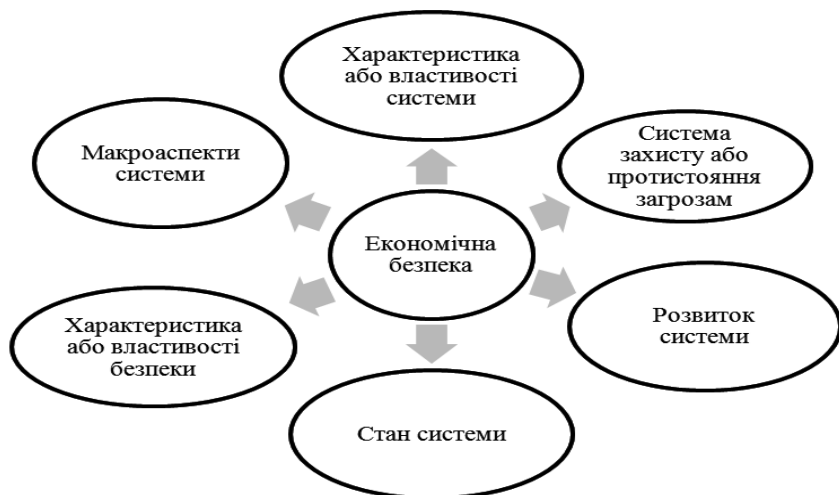

Рис. 1.1. Наукові підходи до економічної безпеки

Джерело: систематизовано на підставі [27, 28, 29, 30, 31].

Друга група дослідників, а саме В. Тамбовцев [29], В. Забродський та М. Капустін аналізують дане поняття з точки зору характеристики або властивостей системи. Так, В. Забродський та М. Капустін [30] визначають економічну безпеку як «...«кількісну та якісну» характеристику властивостей системи, яка відображає спроможність до «самостійного виживання» та розвитку в умовах виникнення внутрішньої та зовнішньої економічної безпеки». В. Тамбовцев [29], під економічною безпекою тієї чи іншої системи розуміє «...сукупність властивостей стану її виробничої (у широкому сенсі) підсистеми, яка забезпечує можливість досягнення цілей всієї системи».

Колектив науковців Е. Бухвальд, Н. Гловацкая та С. Лазаренко представляють третю групу і визначають еко-

номічну безпеку «як рівень розвитку економіки, який дає можливість забезпечити економічну, соціально-політичну та воєнну стабільність в умовах впливу негативних чинників» [32]. Так, О. Бельков під економічною безпекою розуміє «якісно визначений стан економіки країни, який з точки зору суспільства бажано зберегти або розвивати у прогресуючих масштабах» [33].

Науковці четвертої групи зазначають, що економічна безпека це система захисту або системи протистояння загрозам. Наприклад С. Набойченко [31] визначає безпеку як «спроможність економічної системи функціонувати та розвиватися в умовах дії загроз, своєчасно ліквідувати, послаблюючи чи компенсуючи їх, не припускаючи їх накопичення, долати несприятливі зовнішні впливи, що виникають, забезпечуючи стійкість положення системи та її суб'єктів».

І, нарешті, економічна безпека може розглядатися як система, покликана забезпечувати стійкий розвиток, у тому числі здатність інститутів влади створити механізми реалізації й захисту економічних інтересів відповідного об'єкта [34].

Отже, економічна безпека завжди була і залишається важливою складовою національної і державної безпеки України, незважаючи на зміни в політичній ситуації, економічній кон'юнктурі та правовому середовищі країни. Особливого значення набуває необхідність безпечного функціонування та розвитку цього виду безпеки як системи [35, с. 24]. Можна стверджувати, що поняття «економічна безпека» пройшло чимало переосмислень які пов'язані зі зміною умов зовнішнього середовища і з урахуванням факторів, які зумовлюють процеси управління. Узагальнюючи визначення суті поняття «економічна безпека держави», можна стверджувати, що В. Акімова, Є. Бридуна, М. Ватагіна та Ю. Алтухов [36], на нашу думку, розкривають повну сутність поняття економічної безпеки, яка сприяє створенню надійної та забезпеченої держави до складу завдань якої входить належний стан захи-

ценості інтересів соціально-економічної системи та можливості забезпечення її сталого розвитку. Тобто, під економічною безпекою розуміють сукупність умов та факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та стійкість, здатність до постійного оновлення і удосконалення; захищеність економічних, політичних, екологічних, правових та інших потреб суспільства і його громадян; забезпечення передумов для виживання в умовах кризи та майбутнього розвитку; захист життєво важливих інтересів країни та її території, зважаючи на ресурсний потенціал, збалансованість та динаміку розвитку; створення внутрішнього імунітету та зовнішньої захищеності від дестабілізаційних впливів; конкурентоспроможність країни на світових ринках, об'єктів і територій на внутрішньому ринку та стійкості фінансового становища; забезпечення належних умов життя та стійкого розвитку особистості, збереження екології. Загальною умовою вирішення проблем економічної безпеки за кожним з цих напрямів є наявність ресурсів для розширеного відтворення економічного потенціалу. Таке визначення суті поняття «економічна безпека держави» вважаємо найбільш повним і комплексним. Воно також може бути методичною основою для визначення місця і ролі у ній економічної безпеки підприємства [25]. Варто також зазначити, що забезпечення економічної безпеки не може бути ефективним без активної участі в ньому суб'єктів господарювання (підприємств, установ, організацій тощо), пов'язаних із ними інститутів громадянського суспільства (зокрема політичних партій, профспілок, організацій підприємців та ін.), а також самих громадян [37].

Розглядаючи економічну безпеку держави необхідно звернути увагу на економічну безпеку підприємства. Підприємство це — організаційно відокремлена і економічно самостійна ланка виробничої сфери економіки, що спеціалізується на виготовленні продукції, виконанні робіт і наданні послуг. Головне завдання підприємства як головного об'єкту економічних відносин полягає в задоволенні

потреб ринку в його продукції або послугах з метою одержання прибутку. «Економічне благополуччя підприємства тримається на трьох китах: розвиток, безпека і прибуток» вважають дослідники А.С. Соснін та П.Я. Пригунов [38]. За ствердженням Г.А. Минаєва [6] терміна «безпека організації» взагалі не існувало як поняття, і його ідентифікували з терміном «управління безпекою». Але пройшло немало часу щоб трактувати термін «безпека організації» як одного з найважливіших соціальних явищ та підсистеми безпеки суспільства» [6, с. 74]. Благополуччя підприємства не може бути без системи ефективного управління підприємством, яке повинно забезпечити стан захищеності діяльності підприємства від негативного впливу зовнішнього та внутрішнього середовища, і здатністю своєчасно прогнозувати загрози, формувати систему адаптивності та стратегічної гнучкості до динамічних ринкових умов розвитку. Перед суб'єктами господарювання постає завдання забезпечення стабільного функціонування за рахунок уникнення або нейтралізації загроз та ефективної діяльності за рахунок управління соціально-трудовими, фінансовими, виробничими та іншими бізнес-процесами [39].

Найголовнішими аспектами убезпечення процесів є: якість соціального середовища, конкурентоспроможність та інноваційність економічної підсистеми та розвиток економічної безпеки [35]. Аналіз існуючих визначень поняття «економічна безпека підприємства» (Додаток Д) вказує що їх можна поділити на декілька груп (рис. 1.2).

Стан захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз є пріоритетним в роботах Г. Лянного, Л. Шемаєвої, В. Забродського, Д. Шалагіна, Т. Ковальова, А. Колосова, Т. Сухорукова та інших. Характерним для цього підходу є визначення Г. Лянного, у відповідності з яким економічна безпека підприємства – це стан його захищеності від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, дестабілізаційних чинників [40]. Доцільно звернути увагу і на думку Д. Ковальова й Т. Сухорукова, в їх розумінні економічна

безпека підприємства – стан захищеності діяльності підприємства від негативного впливу зовнішнього оточення, а також здатність своєчасно усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, які не відображуються негативно на його діяльності [41].

Рис. 1.2. Підходи до визначення поняття економічна безпека підприємства

Джерело: систематизовано на підставі [40, 41].

Наступна група науковців таких як З.М. Борисенко [42], О.А. Грунін [43], В. Гапоненко, А. Беспалько, А. Власкова [16], М. Зубок, Р. Зубок [44], С. Ільяшенко [45], А. Мелехов, А. Корнієнко, та інші трактують економічну безпеку як стан ефективного використання ресурсів. На думку ж О.А. Груніна [43] економічна безпека підприємства це не тільки негативні чинники небезпеки до складу яких входить конкуренція, нерозвиненість ринкового середовища тощо, а ще і забезпечення впливу внутрішніх чинників – використання ресурсів, дії управлінського апарату які іноді можуть бути і перешкодою в досягненні цих цілей. Існує ще один підхід В. Гапоненко, А. Беспалько, А. Власкова [16], в якому враховується величина, яку важко визначити, але яка виступає як причина чи наслідок, і може характеризувати ступінь економічної безпеки

підприємства. Це поняття – «корпоративні ресурси». Тому виникає проблема визначення, що саме відноситься до цих корпоративних ресурсів, яким чином розглядати їх вплив на економічну безпеку підприємства – разом або окремо.

Наступне трактування виглядає як захист проти економічних злочинів. А саме: фіктивне підприємництво; розготівковування грошових коштів; злочини у кредитно-фінансовій сфері; ухилення від сплати податків; злочини у сфері страхування; службові злочини (крадіжки, шахрайство, фальсифікації, промислове шпигунство тощо). Існують прихильники вузького трактування і зводять це поняття до одного із завдань охоронних структур (захист комерційної таємниці, пропускний режим) або до кінцевої мети їх діяльності (стан захищеності підприємства та його життєво важливих інтересів від потенційних ризиків та загроз) [46].

Поза сумнівом ці загрози дуже важливі і повинні постійно аналізуватися і враховуватися, але поняття економічної безпеки підприємства ширше і більш емке, і зводить їх до охоронних структур не можливо.

Більш новий підхід до трактування економічної безпеки пов'язаний з реалізацією і захистом економічних інтересів. Саме інтереси пов'язані безпосередньо з психологією, звичаями, культурним рівнем і свідомістю людей. Безумовно, що економіка не може функціонувати і розвиватися поза інтересами людей. Так С.Л. Меламедов вважає що захист підприємства та його життєво важливих інтересів залежить від внутрішніх і зовнішніх загроз, кадрового і інтелектуального потенціалу, інформації, технологій, капіталу і прибутку, який забезпечується системою заходів спеціального правового, економічного, організаційного, інформаційно-технічного і соціального характеру» [47]. Науковці Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко під економічною безпекою підприємства розуміють міру гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища та їх часткову захищеність від загроз [48]. Деякі дослідники економічну безпеку суб'єкта

господарської діяльності розглядають через призму особистої безпеки працівника. А окремі науковці як В.В. Рокоча [49], В.І. Терехов [50], О.А. Кириченко та В.С. Сідак [46] підкреслюють універсальність категорії економічної безпеки як стану захищеності для всіх рівнів, починаючи розглядати економічну безпеку підприємства як складову частину безпеки держави і закінчують кожним її громадянином. Отже, економічну безпеку підприємства слід розглядати як складну багаторівневу ієрархічну та поліструктурну систему [51].

Узагальнюючи запропоновані підходи, на нашу думку, економічна безпека підприємства це складна багаторівнева ієрархічна та поліструктурна система, яка включає в себе стан захищеності бізнес-процесів, при оптимальному використанні для підприємства економічного потенціалу, та захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, який забезпечується системою заходів спеціального правового, економічного, організаційного, інформаційно – технічного і соціального характеру.

Отже, економічна безпека як складне соціальне явище є об'єктом комплексного наукового дослідження. Так автори І.П. Отенко, Д.К. Воронков, та Г.А. Іващенко наголошують, що економічна безпека підприємства – поняття системне, це властивість підприємства, побудованого на принципах стійкості, саморегуляції, цілісності. Економічна безпека підприємства покликана захистити кожен з цих властивостей, оскільки руйнівна дія на будь-яку з цих властивостей призведе до загибелі підприємства в цілому [52].

Кожне підприємство є системою, яке охоплює основні елементи і зв'язки між ними. Система – це сукупність об'єктів, взаємодія яких обумовлює наявність інтегративних якостей, не властивих її частинам, компонентам [23]. Саме на лініях внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи підприємства (фірми) реалізується загроза її економічній безпеці. Для забезпечення максимальної міри захисту від різних загроз та небезпек і необхідна певна діяльність, яка має носити системний характер.

Тобто, перспективним є напрям дослідження економічної безпеки суб'єктів господарювання в межах системного підходу. І економічна безпека економічного об'єкта розглядається як специфічна економічна система спрямована на забезпечення поточного стану та захист економічних інтересів суб'єктів управління. Відомо, що системи мають певні властивості [53]: цілісність; відносна відособленість від зовнішнього середовища; наявність зв'язків з зовнішнім середовищем; структурованість – наявність частин і зв'язків між ними; цілеспрямованість – підпорядкування всієї організації системи визначеній меті.

Однак розгляд економічної безпеки підприємства як певної системи економічної безпеки в більшості сучасних наукових публікацій розглядається ізольовано від середовища функціонування об'єкта. Тому проблема забезпечення економічної безпеки підприємства виходить на новий рівень, а при визначенні суті економічної безпеки підприємства важливе місце займає виділення її складових. Головною метою економічної безпеки підприємства є створення відповідних умов його стабільного і максимально ефективного функціонування. Для реалізації поставленої мети та досягнення необхідних показників рівня економічної безпеки підприємства необхідно забезпечити безперервне функціонування та розвиток підприємства за рахунок формування системи функціональних складових економічної безпеки (рис. 1.3).

Слід відмітити, що система функціональних складових економічної безпеки повинна обґрунтовуватися, виходячи з поточного стану конкретної економічної системи, з урахуванням головних тенденцій та можливостей її розвитку. Так І. Г. Аберніхіна зазначає, що «для виробничих підприємств... пріоритетними складовими економічної безпеки є техніко-технологічна й фінансова, оскільки вони безпосередньо пов'язані з формуванням конкурентоспроможності продукції і характеризують технологічний і фінансовий потенціал підприємства та ступінь його захищеності» [55]. С. Ілляшенко пропонує включати до складу функціо-

нальних складових економічної безпеки також ринкову та інтерфейсну, що характеризують надійність взаємодії з економічними контрагентами підприємства [45, с. 12]. Це дозволяє, беззаперечно, більш повно враховувати вплив зовнішнього середовища на стан підприємства в аспекті економічної безпеки. На основі узагальнення підходів до виділення функціональних складових економічної безпеки зовнішнього середовища функціонування підприємств викликають необхідність використання принципів системного підходу у дослідженні процесів забезпечення економічної безпеки підприємств в сучасних економічних умовах, який є конкретизацією діалектичного методу і його застосування до вивчення об'єктів різного рівня складності [56, с. 8].

Рис. 1.3. Функціональні складові економічної безпеки підприємства
Джерело: сформовано на підставі [54].

Відомо, що економічна безпека підприємства безпосередньо пов'язана із системою безпеки галузі чи видом діяльності. Отже, економічну безпеку підприємства слід розглядати як складну багаторівневу ієрархічну та поліструктурну систему [27]. З філософської точки зору поняття система являє собою категорію, що характеризує об'єкт, як певну цілісну структуру, елементи якої певним чином пов'язані між собою, мають свою внутрішню логіку взаємозв'язку [57]. В економіці існує поняття «система економічної безпеки підприємства». Так, І.П. Отенко, Г.А. Іващенко, Д.К. Воронков, наголошують що це структурований комплекс стратегічних, тактичних та оперативних заходів, спрямованих на захищеність підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз та на формування унікальних здатностей протистояти їм в майбутньому [52]. Інша точка зору В.Л. Ортинського, І.С. Керницького, З.Б. Живко та інших авторів, які вважають що система економічної безпеки – це комплексне утворення, до якого належать суб'єкти, об'єкти та механізм реалізації безпеки на підприємстві [54, с. 84]. Л.Г. Шемаєва надає інше визначення поняття системи економічної безпеки суб'єктів господарювання: «Це організована сукупність взаємопов'язаних елементів зовнішньої та внутрішньої безпеки суб'єктів господарювання, таких як: спеціальні органи та служби, об'єкти, наукові підходи, нормативно-правова база, політика, стратегія, концепція, принципи, функції, завдання, методи та засоби, що спрямовані на забезпечення реалізації стратегічних і тактичних інтересів суб'єкта господарювання, а також захист цих інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз» [58]. У своєму дослідженні автори монографії О.А. Кириченко, В.С. Сідак, С.М. Лаптев зі співавторами стверджують, що «система економічної безпеки підприємства – це певна множина взаємопов'язаних елементів, що забезпечують безпеку підприємства та досягнення ним цілей бізнесу. Система економічної безпеки розглядається як цілісна відкрита складна багаторівнева та багато-

функціональна система, що містить у собі ряд підсистем» [46, с. 272-274]. У монографії В. Грушка, С. Лаптева та Л. Кошембар під системою економічної безпеки розуміється «організаційний комплекс, який складається із сукупності організаційних, управлінських, технічних правових та інших мір і заходів, сукупності сил і засобів, спрямованих на забезпечення безпеки об'єкта, захисту інтересів його керівників та інвесторів, сприяння забезпеченню його стійкого розвитку» [59, с. 12]. З точки зору З. Якубовича, який розглядає систему економічної безпеки підприємства як «підсистему відкритої складної системи-підприємства. Вона виділяє основні елементи системи економічної безпеки підприємства: вхід системи, суб'єкти системи, мету, цілі, завдання, принципи та інструменти» [60, с. 81-86]. Систему економічної безпеки підприємства на думку О.А. Кириченко можна визначити «як взаємопов'язану сукупність спеціальних структур, засобів, методів і заходів, які забезпечують безпеку бізнесу від внутрішніх і зовнішніх загроз» [61, с. 42]. Іншої думки О.І. Захаров [62] який визначає систему економічної безпеки підприємства як «...сукупність взаємозалежних організаційних, правових і технічних заходів, спрямованих на зниження і протидію реальним і потенційним, внутрішнім і зовнішнім ризикам та загрозам діяльності підприємства, які можуть призвести до істотних економічних втрат, зупинити або загальмувати розвиток підприємства». В загальному вигляді економічна безпека підприємства є характеристикою системи, що самоорганізовується і саморозвивається. Тобто це стан, при якому економічні параметри дозволяють зберегти головні її властивості: рівновагу і стійкість при мінімізації загроз [63]. Підсумовуючи вищесказане можна констатувати, що в сучасних наукових колах відсутня єдина думка до визначення складу системи економічної безпеки підприємства. З рис. 1.4 видно, що вона складається з відповідних підсистем, функціональної та підсистеми забезпечення економічної безпеки підприємства.

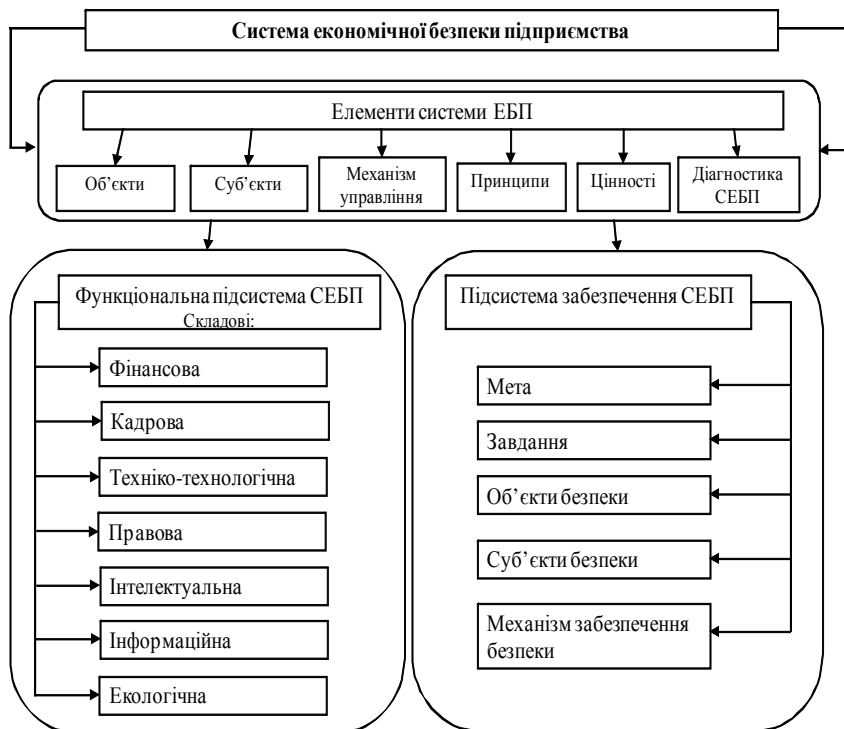

Рис. 1.4. Визначення змісту системи економічної безпеки підприємства

Джерело: складено на підставі [1, 63].

Саме тому, на нашу думку, доцільним буде запропонувати наступне тлумачення поняття «системи економічної безпеки підприємства» – це структурований комплекс взаємопов'язаних елементів багаторівневої та багатофункціональної системи, що містить у собі ряд підсистем зовнішньої та внутрішньої безпеки суб'єктів господарювання які спрямовані на організацію захисту інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз та досягнення поставлених стратегічних цілей підприємства.

Розглядаючи підприємство як систему, стає зрозумілим, що в області системи економічної безпеки підприємства надзвичайно актуальним є визначення і оцінка стану

функціонування суб'єктів економічного процесу, розроблення комплексу профілактичних заходів, рекомендацій і процедур, спрямованих на поліпшення цього стану або попередження несприятливих для його функціонування ситуацій і подій у невизначеному ринковому середовищі.

Проблема забезпечення економічної безпеки підприємства належить до розряду пріоритетних, а система забезпечення економічної безпеки кожного підприємства цілком індивідуальна. Вона залежить від впливу внутрішніх (розмірів підприємства, його економічних, фінансових, виробничо-технічних, інформаційних, інтелектуальних, професійних, організаційних та інших можливостей), та зовнішніх чинників (існуюча в державі законодавча база, політичний стан, від обсягу матеріально-технічних та фінансових ресурсів тощо). Ця складна економічна система, відрізняється наявністю численних різноманітних зв'язків. Як в будь-якій системі, спрацьовує ефект синергії: випуск продукції або надання послуги можливі тільки на рівні всього підприємства. До складу підприємства входить низка підсистем (служб, підрозділів), кількість і розмір яких залежить від його специфіки. Водночас підприємство є частиною більшої системи: галузі, економіки регіону, країни загалом.

Одним з найважливіших елементів системи безпеки підприємства є механізм її забезпечення, що є сукупністю законодавчих актів, правових норм, спонукальних мотивів і стимулів, методів, заходів, сил і засобів, за допомогою яких суб'єкт впливає на об'єкт для досягнення цілей безпеки і розв'язання завдань, які стоять перед нею [64]. Використовувані сили і засоби, як правило, поділяють на кілька груп: фінансові, кадрові, організаційні, технічні, інформаційні, правові, інтелектуальні й ін. З їх допомогою вирішуються завдання по забезпеченню безпеки [65].

Успішне функціонування і економічний розвиток українських підприємств багато в чому залежить від вдо-

сконалення їх діяльності у сфері забезпечення економічної безпеки [66]. Проблемам забезпечення економічної безпеки підприємства присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних науковців таких як Ю.Г. Кім [67], В.В. Немченко [68] і В.В. Малішевська [68], А.В. Іванов, В.В. Шликов [69], М.І. Камлик [20], В.І. Франчук [70], Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський [71], та інші. Так М.М. Зацеркляний та О. Ф. Мельников наголошують, що забезпечення економічної безпеки підприємства є сукупність дій, які охоплюють: аналіз потенційних економічних загроз; планування заходів протидії; контроль за виконанням вжитих заходів; аналіз ефективності системи економічної безпеки [23]. В.В. Немченко і В.В. Малішевська вважають, що забезпечення економічної безпеки підприємства — це процес реалізації функціональних складових економічної безпеки з метою запобігання можливих збитків і досягнення максимального рівня економічної безпеки в даний час і в майбутньому [68]. В.И. Ярочкин пропонує механізм забезпечення економічної безпеки, що є сукупністю законодавчих актів, правових норм, спонукальних мотивів і стимулів, методів, заходів, сил і засобів, за допомогою яких суб'єкт впливає на об'єкт для досягнення цілей безпеки і розв'язання завдань, які стоять перед нею [65].

Отже, рівень забезпечення економічної безпеки залежить від чітко організованої системи економічної безпеки підприємства яка складається з суб'єктів і об'єктів механізму забезпечення економічної безпеки. Враховуючи особливості діяльності підприємства суб'єкти діють за певними принципами, так як кожен суб'єкт підприємства суто індивідуальний. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства відбувається за рахунок системи організації, виконання та контролю стратегічного і оперативного планування, його фінансово-господарської діяльності та практичної реалізації розроблених планів які дозволяють досягати найбільш високих значень рівня економічної безпеки підприємства. Забезпечення економічної безпеки підприємства — це процес реалізації функ-

ціональних складових економічної безпеки (фінансової, інформаційної, кадрової, організаційної, технічної, правової, інтелектуальної й ін.) за допомогою яких вирішуються завдання по забезпеченню безпеки з метою запобігання можливих збитків.

Відповідно, способи забезпечення економічної безпеки підприємства включають в себе набір заходів які можна представити наступним чином: опис проблемної ситуації та визначення цільової установки; побудова системи економічної безпеки підприємства; розробка методологічного інструментарію оцінки стану економічної безпеки на підприємствах; розрахунок сил і засобів, необхідних для забезпечення економічної безпеки; розробка заходів щодо реалізації основних положень концепції економічної безпеки підприємств.

1.2. Місце діагностики в дослідженні проблем економічної безпеки підприємства

В умовах конкуренції одним із основним завдань, яке вирішує система економічної безпеки підприємства, є: діагностика рівня (стану) економічної безпеки, в тому числі виявлення, прогнозування та систематизація загроз його економічній безпеці; розробка заходів та реалізація рекомендацій з підвищення рівня економічної безпеки та оцінка їх ефективності; безперервний моніторинг рівня економічної безпеки та коректування заходів [72].

Важливим елементом без якого неможливе забезпечення економічної безпеки підприємства в сучасних умовах є діагностика. Науковці по різному підходять до тлумачення цього питання. З запропонованого аналізу наукових праць видно, що сутність терміну «діагностика» розглядається як співвідношення таких понять як загальна і економічна діагностика підприємства. В джерелах, загальну діагностику підприємства розглядають як поглиблену чи глобальну діагностику, яка містить такі складові: економічна діагностика, функціональна діагностика, діагностика зовнішнього середовища, стратегічна діагностика

тощо. Отже, економічна діагностика вужче поняття ніж загальна діагностика підприємства (Додаток Е) [73].

Взагалі термін «діагностика» був запозичений з медицини, а слово «діагноз» походить від грецького «diagnosis», що означає розпізнавання, визначення, тобто процес дослідження об'єкта діагнозу з метою одержання результату, встановлення діагнозу та формулювання висновку про стан об'єкта. Тобто, суть діагностики полягає у виявленні патологічних змін у досліджуваній системі та встановленні діагнозу [74]. З точки зору економічної діагностики науковці дають різні визначення досліджуваного поняття. Наприклад, В.Г. Герасимчук вважає, що діагностика передбачає визначення суті та особливостей проблеми на основі всеохоплюючого аналізу, застосовуючи певний набір принципів та методів його проведення [75]. Таке визначення пропонує В.Ш. Раппопорт: «Діагностика – управлінська робота з виявлення проблем і вузьких місць системи управління підприємством» [76]. На думку Е.М. Короткова, діагностика – це визначення стану об'єкта, предмета, явища чи процесу управління за допомогою реалізації комплексу дослідницьких процедур, виявлення в них слабких ланок та «вузьких місць» [77]. З точки зору І.В. Кривов'язюка «діагностика – це процес дослідження стану об'єкта, встановлення відхилень від нормального перебігу процесів за допомогою існуючого методологічного інструментарію з метою виявлення проблем, вузьких місць, як нині існуючих, так й таких, що виникатимуть в майбутньому, а також їх усунення, та визначення шляхів подолання у майбутньому засобом прийняття ефективних управлінських рішень» [78].

З погляду Л.Г. Шморгун, діагностика — це система методів, прийомів і методик проведення досліджень для визначення цілей функціонування суб'єкта господарювання, способів її досягнення, виявлення проблем і вибору варіантів їхнього розв'язання [79].

На нашу думку, «діагностика» – це вчення про методи, процеси й принципи розпізнавання й визначення негатив-

них (кризових) явищ діяльності суб'єкта господарювання їх аналіз, установлення причин виникнення, пропозиція та забезпечення їх усунення.

Доречно також відмітити, що в економічних працях розглядаються різні види діагностики. А саме [80]: економічна діагностика; фінансова діагностика; діагностика фінансово-господарської діяльності підприємства; бізнес-діагностика; діагностика банкрутства; експрес-діагностика; фундаментальна діагностика; економіко-фінансова діагностика; комплексна бізнес-діагностика. Кожна з них на практиці виконує свої умови застосування на підприємстві. Економіко-фінансова діагностика застосовується в умовах визначення середньо- і короткострокових пріоритетів розвитку підприємства; може вимагати прийняття як швидких, так і виважених управлінських рішень [104]. Комплексна економічна діагностика є базою для прийняття стратегічних рішень щодо подальшого функціонування та розвитку підприємства [78].

Виходячи з нашого предмета дослідження розглянемо альтернативні розуміння сутності поняття економічна діагностика (Додаток З). Так М.М. Глазов вважає, що економічна діагностика розпізнає характер порушень в одній із сфер суб'єктів господарювання [81]. У цьому випадку суб'єкт господарювання розглядають як складну систему, що складається із взаємопов'язаних між собою елементів, які не функціонують автономно. На погляд О.І. Муравйова, економічна діагностика є системою дій, яка необхідна для постановки діагнозу і виявлення якісних характеристик порушень у діяльності підприємства [82]. Такий підхід вказує на динамічний характер економічної діагностики. Економічна діагностика підприємства є одним з інструментів у системі управління і обґрунтування господарських рішень. Тобто економічна діагностика повинна виступати як обґрунтована та достовірна процедура, від якої залежить подальший напрям дій суб'єкта господарювання. Будь-який невірний зроблений діагностичний висновок може звести нанівець усі зусилля і спо-

дівання підприємства на ринку в пошуку стабільності чи кращих перспектив розвитку [83]. Іншими словами, діагностика передбачає розпізнавання стану об'єкта за другорядними ознаками; дослідження стану об'єкта; формування уявлення про об'єкт.

У роботі А.С. Вартанова, І.Г. Сокиринської та З.Н. Соколовської економічна діагностика розглядається з позиції системного підходу, що дає змогу всебічно оцінювати стан об'єкта в умовах неповної інформації, та виявляти проблеми функціонування об'єкту, а також визначати шляхи їх вирішення одночасно враховуючи параметри зміни системи [84]. З погляду виявлення сутності, функцій і методів економічної діагностики запропонований підхід є більш перспективний з точки зору використання можливостей діагностики в процесі управління об'єктом як системою, що складається з взаємопов'язаних елементів, кожний з яких має власні особливості і впливає на поведінку системи загалом. Відповідно, «економічна діагностика дає змогу вирішувати такі задачі: оцінити економічний стан підприємства; стабільність його функціонування; визначити можливі варіанти економічної динаміки, виходячи з структурного зв'язку між показниками; оцінити можливі наслідки управлінських рішень, що пов'язані з ефективністю виробництва, фінансовим станом, платоспроможністю» [84, с. 11]. Інше бачення економічної діагностики висловлюють дослідники В.А. Верба та Т.І. Решетняк яке направлене на проблеми підприємства, що взаємопов'язані між собою «процес детального та поглибленого аналізу проблем, виявлення факторів, що впливають на них, підготовки всієї необхідної інформації для прийняття рішення, а також виявлення головних аспектів взаємозв'язку між проблемами, загальними цілями та результатами діяльності підприємства» [85, с. 27]. На існуванні підприємства в умовах досконалої конкуренції акцентує увагу М.М. Глазов, а саме «вчення про методи і принципи розпізнавання дисфункцій і постановку діагнозу об'єкта, що аналізується з метою підвищення ефективності його функ-

ціонування, підвищення його життєздатності в умовах вільної конкуренції, вільного, нерегульованого ринку» [81].

Економічну діагностику з «аналізом виробничої (управлінської) діяльності» ототожнює А.Є. Воронова, і вважає що основним завданням є «оцінка можливих наслідків управлінських рішень з точки зору ефективності системи загалом». Поряд з цим, зазначено, що діагностика діяльності підприємства спрямована «на встановлення й вивчення ознак, оцінку стану організаційної системи й виявлення проблем ефективного функціонування й розвитку організації, формування шляхів її рішення» [86, с. 42]. Автор розглядає три форми організаційного процесу встановлення діагнозу – аналітичну, експертну та імітаційну [87].

Класифікувати економічну діагностику залежно від характеру об'єкта пропонує Ю.О. Тараруєв на [88]: структурну, організаційну, функціональну.

Структурна діагностика – передбачає дослідження підприємства і його підрозділів з позицій системного аналізу. Особлива увага при цьому приділяється оцінці відповідності структури підприємства його стратегічним цілям і завданням поточної діяльності. Організаційна діагностика – застосовується для аналізу взаємодії підрозділів підприємства у процесі виробництва та реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг та виконання завдань, що передбачають досягнення соціального ефекту. Функціональна діагностика – використовується з метою оцінки діяльності окремих підрозділів підприємства за допомогою спеціально розроблених критеріїв. Дозволяє опосередковано оцінити внесок підрозділів, відділів та інших структурних одиниць підприємства у досягнення його цілей та обґрунтувати рішення щодо проведення реорганізації підприємства.

Отже, предметом економічної діагностики є господарська діяльність підприємств, кінцеві результати господарювання, які складаються під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів (екстенсивні і інтенсивні), що пе-

ребувають в єдності і взаємозв'язку [81]. Екстенсивні фактори відбуваються за рахунок зміни обсягу капіталовкладень, вартості основних засобів, матеріальних цінностей, чисельності працюючих. А інтенсивні фактори за рахунок кращого використання задіяних у процесі виробництва основних засобів, матеріальних цінностей робочої сили [89, с. 9].

Отже, на наш погляд, економічна діагностика підприємства це комплекс дій з метою виявлення недоліків і переваг щодо ідентифікації, та визначення причин відхилень від норм діяльності, своєчасного захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, та розроблення заходів їх усунення.

Виходячи з цього діагностику економічної безпеки підприємства можна розглядати як складову економічної діагностики. Дослідивши спектр поглядів щодо сутності поняття «діагностика економічної безпеки підприємства» (Додаток К) ми можемо констатувати багатоальтернативне розуміння його сутності і бачимо, що науковці розглядають питання методів діагностування підприємства, тощо, але єдиного трактування цього поняття відсутнє. Відповідно виникає необхідність уточнення сутності поняття «діагностика економічної безпеки підприємства» [90].

Запропоновані науковцями підходи щодо змісту поняття «діагностика економічної безпеки підприємства» підтверджують той факт, що авторами пропонується розглядати діагностику через призму економічної безпеки підприємства. Як раніше було зазначено, економічна безпека підприємства складається з відповідних функціональна складових, котрі між собою пов'язані, проте суттєво різняться за значенням, показниками і методами забезпечення. Кожна функціональна складова впливає по-різному на рівень економічної безпеки підприємства. Тому процес забезпечення належного рівня економічної безпеки передбачає встановлення, аналізування та оцінку небезпек і загроз для кожної функціональної складової економічної безпеки з метою їх попередження та протидії. З огляду на це діагностика економічної безпеки підприємства є

вихідним базисом забезпечення його економічної безпеки, оскільки вона передбачає цілеспрямоване оцінювання рівня кожної з складових економічної безпеки підприємства, подальших напрямів та перспектив розвитку на засадах бізнес індикаторів для ухвалення ефективних управлінських рішень, спрямованих на розвиток підприємства.

Узагальнюючи вищезазначене, можна стверджувати що діагностика економічної безпеки підприємства це складна багаторівнева ієрархічна та поліструктурна система, яка включає в себе комплекс дій щодо виявлення, та визначення причин відхилень від встановлених норм захищеності бізнес-процесів підприємства та своєчасного захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз та інших деструктивних чинників небезпеки, які забезпечуються системою заходів спеціального правового, економічного, організаційного, інформаційно – технічного і соціального характеру.

Тому діагностика економічної безпеки підприємства має бути однозначною, обґрунтованою та достовірною процедурою. Оскільки забезпечення зростання ефективності сучасного підприємства залежить від комплексного аналізу та діагностики господарської діяльності, яка повинна відповідати сучасним вимогам розвитку економіки. В свою чергу це дозволить забезпечити ефективне управління підприємством. Тому діагностичні процедури повинні включати систематичний збір, відображення, аналіз і опрацювання даних різними методами в різних аспектах виробничо-господарської діяльності підприємства. Така діагностика дозволить визначити стан кожної складової підсистеми і кожного структурного елемента суб'єкта господарювання, що створює передумови їх точної оцінки [90].

В сучасній науці склалося кілька концепцій діагностики, в кожній з яких існують свої об'єктивні особливості. Так І.В. Кривов'язюк пропонує свої об'єктивні особливості концепції діагностики, та обґрунтовує цілеспрямованість і систематичність процесу її реалізації, відображає взаємозв'язок завдань та результатів діагностики, що

сприяє поглибленню розуміння її суті та конкретизації місії в процесі управління [78]. На думку Д.С. Мацехи концепція економічної безпеки підприємства це система поглядів ідей цільових настанов пронизаних єдиним задумом на проблему економічної безпеки а також систему заходів шляхів напрямів досягнення поставлених цілей в умовах невизначеності й існування як внутрішніх так і зовнішніх загроз [91]. Отже, маємо декілька сучасних концепцій діагностики (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Сучасні концепції діагностики підприємства

Джерело: складено на підставі [78, 91].

Комплексне бачення цих співвідношень, взаємозв'язків і одночасна деталізація базових елементів системи діагностики економічної безпеки стає основоположними при формуванні її предметної сфери згідно з концептуальним підходом до її реалізації.

Таким чином, діагностика економічної безпеки підприємства повинна застосовуватися в процесі управління підприємства постійно, бо за її допомоги можна виявити нові тенденції, що потребують внесення змін в оперативне управління. На основі аналізу і синтезу інформації з метою своєчасного виявлення недоліків та переваг розвитку підприємства діагностика дозволяє якнайширше охопити проблемні питання, що постають на підприємстві. Саме це й відіграє важливу роль та належне місце при проведенні діагностики в забезпеченні економічної безпеки підприємства. Тому проблема пошуку і впровадження в практику нових форм і методів управління, розробка стратегії економічної безпеки підприємств дозволили б підготувати і реалізувати відповідні програми дій по нейтралізації зо-

внішніх і ліквідації внутрішніх, постійно виникаючих загроз [66].

Лише комплексний і системний підходи організації економічної безпеки на підприємстві забезпечать найбільш повною мірою його надійний захист, зазначають ряд науковців таких як І.П. Отенко, Г.А. Іващенко, Д.К. Воронков, В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко та інші [54]. Системний підхід – це напрям методології наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить розгляд об'єктів як систем. Він орієнтує дослідника на розкриття цілісності об'єкта [46, с. 23], на виявлення різноманіття типів зв'язків у ньому і зведення їх в єдину теоретичну картину. Основними перевагами системного підходу в дослідженні економічної безпеки є забезпечення можливості систематизації аналізу і синтезу складних процесів і явищ у сфері економічної безпеки, а також формування системного мислення як інструменту пізнавальної діяльності у галузі економічної безпеки [27]. Так В.О. Василенко вважає що системний підхід – це філософія управління, метод виживання на ринку, метод перетворення складного в просте, сходження від абстрактного до конкретного [92, с. 58]. Враховуючи, що економічна безпека є системна категорія, а її забезпечення на практиці вимагає відповідної системи елементів, зв'язків, умов та відносин необхідних для ефективного усунення та зменшення впливу загроз, тобто системні моделі безпеки є домінуючими. Тому для більш детального аналізу економічної безпеки доцільним є разом з системним підходом використання комплексного підходу [27]. Комплексний підхід як напрям наукової методології економічної безпеки дозволяє на підставі аналізу сукупності господарських систем як єдиного цілого встановити міжсистемні зв'язки, визначити міжсистемні загрози, розробити критерії оптимальної безконфліктної взаємодії та сформувати сценарії дій суб'єктів господарювання для пошуку компромісів і досягнення консенсусів [27]. Системно-функціональний підхід визначає економічну безпеку підприємства як захи-

щеність свободи її ведення, юридичних і фактичних прав власності, матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів підприємства, можливостей його розвитку в умовах мінливого ринкового середовища, а також здатність відбивати різного роду ризики та загрози економічним інтересам бізнесу [46]. Такий підхід видається найбільш обґрунтованим і повним, оскільки визнає, що безпека є невід’ємною функцією організації та ведення бізнесу. Це означає, що реалізація такої функції забезпечення безпеки вимагатиме у міру розвитку бізнесу більш самостійних структур, дій, методів, засобів тощо. Таким чином, виникає потреба у спеціальній системі чи підсистемі безпеки, що забезпечуватиме вирішення на постійній основі усього комплексу завдань щодо охорони бізнесу та захисту його інтересів [46].

Так як економічну діагностику можна розглядати як самостійну систему, то згідно з В.В. Глуховим і Ю.М. Бахрамовим «діагностика економічної системи» це сукупність досліджень з визначення цілей функціонування підприємства, способів їх досягнення і виявлення недоліків [93]. Варто визначити що економічна діагностика передбачає більш детальне і комплексне дослідження об’єкта з метою отримання максимально достовірної інформації про поточний стан і перспективи розвитку підприємства. Науковці пропонують найбільш характерні риси економічної діагностики, що знайшли відображення у викладених підходах [80]:

- економічна діагностика надає досліджуваному об’єкту якісний опис і характеристику;
- економічна діагностика – це система дій;
- дослідження темпів зміни економічних показників свідчить про динамічний характер економічної діагностики;
- проведення економічної діагностики дозволяє в подальшому уникнути проблем та своєчасно застосувати найбільш ефективні рішення;
- економічна діагностика може включати в себе різні інструменти і методи, у тому числі економічний аналіз.

Взагалі, аналізуючи роботи науковців з економічної діагностики, можна побачити певну тенденцію, що вони розглядають діагностику «як частину оцінки кризових ситуацій на підприємстві або етап антикризового менеджменту поряд з маркетингом, антикризовим прогнозуванням та плануванням, прийняттям та організацією виконання антикризових процедур, контролем їх виконання та мотивацією і регулюванням виконання рішень [87]. А ми розглядаємо діагностику як складову забезпечення економічної безпеки, тому для функціонування підприємства економічна діагностика повинна включати ідентифікацію стану об'єкту дослідження через усесторонню оцінку факторів, що зумовили такий стан, визначити тенденції розвитку системи та оцінити можливості покращення стану.

Науковці О.О. Гетьман і В.М. Шаповал при здійсненні економічної діагностики діяльності підприємства пропонують проводити діагностику конкурентних позицій галузі, у якій функціонує дане підприємство, діагностику його потенціалу, оцінку вартості підприємства як цілісного майнового комплексу, управлінську та фінансову діагностику, діагностику економічної безпеки та економічної культури [81].

Всі перелічені підходи свідчать про те, що економічна діагностика передбачає і забезпечує детальне дослідження об'єкта з метою отримання максимально достовірної інформації про поточний стан і перспективи розвитку підприємства. Як бачимо з табл. 1.1, економічна діагностика при певних підходах, виконує відповідні функції, але кожен з підходів має недоліки, які потребують удосконалення, і від яких залежить подальший напрям дій суб'єкта господарювання.

Будь-який невірний зроблений діагностичний висновок може звести нанівець усі зусилля і сподівання підприємства на ринку в пошуку стабільності чи кращих перспектив розвитку [95]. Практика вимагає такого комплексу робіт з діагностики економічної безпеки підприємства який дасть змогу повністю оцінити його діяльність, дати точну

та достовірну узагальнену оцінку стану його економічної безпеки, а також можливість прийняття ефективних рішень щодо успішного перспективного його функціонування. Саме тому комплексна діагностика, на основі якої повинна бути розроблена стратегія подальшого розвитку підприємства, формує його економічну безпеку, підвищує конкурентоспроможність й адаптивність, робить більш гнучкою виробничу систему, формує умови для підвищення його результативності та ефективності (Додаток Л) [96].

Таблиця 1.1

Переваги та недоліки підходів до діагностики підприємства

Підходи до діагностики	Функції діагностики	Недоліки діагностики
Дослідницька	Визначення діагнозу	Не враховуються практичні аспекти діагностики
Фінансово – аналітична	Оцінка фінансового стану на основі аналітичної інформації	Відсутність чіткого визначення складових елементів та процедур діагностики
Управлінська	Оцінка зовнішнього середовища	Не враховується експертиза бізнесу
Інформаційна	Оцінка «вузьких» місць та недоліків	Обмежують роль та сутність діагностики
Антикризова	Оцінка «вузьких» місць та недоліків	Обмежують роль та сутність діагностики
Консультаційна	Орієнтована на управлінський апарат	Не враховується організаційно-методичне забезпечення діагностики

Джерело: скомпоновано на підставі [94].

Отже, комплексна діагностика дозволяє підприємству у нестабільному ринковому середовищі своєчасно ідентифікувати можливі деструктивні чинники небезпеки та ускладнення в діяльності підприємства і на основі аналізу їх характеру та сили негативного впливу на активи своєчасно прийняти ефективні заходи щодо зменшення їх вразливості шляхом уникнення чи повної ліквідації загроз

та небезпек для подальшого ефективного функціонування підприємства як в сучасних умовах так і у майбутньому.

Виходячи з цього можна зробити висновок, що діагностика в забезпечені економічної безпеки підприємства це складна динамічна категорія яка потребує системного використання дослідницького, фінансово-аналітичного, управлінського, інформаційного, антикризового та консультаційного підходів.

1.3. Концептуальні основи діагностики як інструменту аналізу економічної безпеки підприємства

Залежно від потреб підприємства, масштабів, цілей і напрямів здійснюваних перетворень, а також доступної інформації про проблемні сфери діяльності кожне підприємство самостійно обирає який вид діагностування доцільно проводити. Зупинимось на детальній («повноцінній») діагностиці, або інакше кажучи комплексній діагностиці економічного стану.

Так О.В. Посилкіна і К.С. Світлична наголошують, що комплексна (фундаментальна, детальна) діагностика – докладне, аналітичне дослідження, що надає глибоке розуміння поточної ситуації та є підставою для розробки як стратегії перетворень у досліджуваних сферах діяльності, так і переліку конкретних заходів для досягнення запланованих результатів [97].

На думку І.В. Кривов'язюка комплексна діагностика спрямована на розгляд всіх сторін діяльності підприємства, зокрема при її проведенні аналізується її стан виробництва, реалізації продукції, наявність, стан, динаміка руху і використання основних засобів, матеріальних ресурсів [98].

Як видно з вищесказаного, комплексна діагностика може проводитись відповідно до всіх сфер діяльності підприємства, зосередитись на конкретному або декількох напрямках. Комплексну діагностику необхідно застосовувати тоді, коли існуюча (або відсутня) на підприємстві система

моніторингу поточної діяльності не дає можливості визначити основні загрози і небезпеки та причини їх виникнення, а також послідовність їх розв'язання.

Проводити комплексну діагностику діяльності підприємства можливо за допомогою певної системи показників-індикаторів, які відображають та характеризують його діяльність. Проаналізувавши економічну літературу відповідно до методів дослідження комплексної діагностики, можна зробити узагальнений висновок, що в більшості методик основна увага приділяється дослідженню тільки фінансових показників, які присутні в офіційній бухгалтерській звітності. На жаль фінансово орієнтовані системи показників на поточний момент не охоплюють у повній мірі комплексності процесів підприємства і не дозволяють розробити зручні для використання методи комплексної оцінки.

Як стверджує Т.А. Городня і І.П. Мойсеєнко [99, с. 47], якщо для комплексної оцінки використовувати невелику кількість показників, то одержана оцінка не є комплексною, а при використанні значної кількості часткових показників, збільшуються витрати на збір інформації та розрахунки. Тому важливо знайти ту кількість показників, сукупність яких в достатній мірі може характеризувати діяльність підприємства. А це можливо при забезпеченні такої системи підприємства, яке дає змогу уникнути зовнішніх загроз і протистояти внутрішнім чинникам дезорганізації.

Для комплексної діагностики економічної безпеки підприємств використовують різні критерії: якісні і кількісні. Якісні критерії знаходяться в основі життєво важливих інтересів системи і визначаються за допомогою аналізу сукупних властивостей системи. Ступінь їх забезпечення дає можливість зробити висновки про рівень ефективності процесу забезпечення економічної безпеки. А кількісні критерії визначаються на основі проведеного виділення життєво важливих властивостей системи шляхом визначення мало допустимої зміни цих властивостей під впливом умов зо-

внішнього і внутрішнього середовища. Тому, коли відбувається перевищення допустимих величин, це означає що виявлені критичні точки впливу джерела внутрішньої або зовнішньої загрози суперечать існуванню та прогресивному розвитку системи [23]. Відповідно, для позначення цих меж користуються індикаторами економічної безпеки, а економічну діагностику діяльності підприємства проводять за допомогою певної системи показників-індикаторів, які відображають та характеризують його діяльність. Індикаторні методи ґрунтуються на використанні системи індикаторів, за допомогою яких проводиться оцінка підприємства.

Сьогодні вченими-економістами, як вітчизняними, так і зарубіжними запропонована велика кількість методичних підходів щодо проведення комплексної діагностики підприємства. Але ж єдиного класифікаційного підходу до цієї проблеми не існує. Вони формують своє бачення та необхідність застосування певних методів та інструментарію комплексної діагностики економічної безпеки підприємства, які є важливим елементом системи управління підприємства. Відомо, що функціонування будь-якої соціально-економічної системи відбувається за рахунок взаємодії комплексу факторів, тобто причин, рушійної сили якого-небудь процесу чи явища, що визначає його характер чи одну з його основних рис внутрішнього і зовнішнього середовища. А ці фактори впливають на систему і визначають її характер дій та знаходяться у взаємозв'язку і взаємообумовленості.

Отже, сукупність всіх правил і прийомів виконання окремої роботи називають її методикою. А будь-яка методика містить спеціальні прийоми обробки й напрямки використання показників, тобто інструментарії [98].

Для забезпечення економічної безпеки необхідно мати системний інструментарій комплексної діагностики рівня економічної безпеки та механізм подолання негативних явищ на різних етапах його розвитку. Залежно від етапу, буде залежати вибір методу та інструментарію діагносту-

вання системи економічної безпеки підприємства. Етапи діагностування виглядають наступним чином [98]:

- визначення цілей і об'єкта діагностики;
- виконання діагностики: збір та обробка інформації.

Проведення певних розрахунків;

- висновки і результати діагностики;
- розробка заходів, спрямованих на підвищення ефективності виробництва і його елементів.

Кожний етапи діагностики повинен відповідати певним вимогам, а саме: науковості, системності, демократичності, комплексності, бути конкретними, регулярними, економічним, об'єктивним, дієвим.

Кривов'язюк І.В. [98] вважає, що метод діагностики – це система теоретико-пізнавальних категорій, наукового інструментарію і регулятивних принципів дослідження діяльності суб'єктів господарювання, тобто тріада (1.1):

$$M = (K, I, P), \quad (1.1)$$

де K – система категорій;

I – науковий інструментарій;

P – система регулятивних принципів.

В свою чергу, в цій залежності K і I характеризують статистичний компонент методу, а P – його динаміку.

Під методом розуміють спосіб, підхід до явищ, які вивчаються, спланований шлях наукового пізнання дійсності та встановлення істини [100]. А найбільш загальним і ключовим поняттям діагностики є категорія, до числа якої входить: фактор, модель, ставка, відсоток, дисконт, опціон, грошовий потік, ризик, леверидж тощо.

Розглянемо основні методи економічної діагностики. Так Т.О. Загорна, пропонує чотири основних методи діагностування: аналітичний, експертний, лінійного програмування та динамічного програмування [74]. Аналітичний метод базується на основі статистичної інформації різних операцій. Цей метод передбачає здійснення діагностичних процедур безконтактними методами з використанням статистичних даних і на основі комплексного економічного аналізу шляхом бальних оцінок. Експертний метод

діагностики включає в себе комплекс засобів діагнозу, які ґрунтуються на узагальненні оцінок та інформації експертів з використанням значної кількості прийомів і методів експертних оцінок, спеціальних коефіцієнтів і показників порівняльної економічної ефективності. Їх застосовують для діагностики стану підприємства у випадках, коли явища або процеси, що розглядаються, не можуть бути оцінені кількісно. Загальною рисою цих методів є те, що основою діагностики є аналіз думок експертів, які залучаються підприємством з урахуванням їх досвіду та компетенції. Метод лінійного програмування — це математичний прийом, який застосовується для визначення оптимальної комбінації ресурсів і кроків, необхідних для досягнення бажаного результату, що дає змогу оптимізувати той чи інший процес, збільшувати прибуток, ефективно використовувати ресурси та час. Для використання даного методу необхідно кількісно визначити мету — параметр, чіткі орієнтири та обмеження (ресурси, потужності, час). Метод динамічного програмування — використовується для вирішення задач управління визначеної структури, коли задача з n -змінними подається як багатоступеневий процес прийняття рішень. Доповнює вищезазначений перелік В.В. Лук'янова такими методами: аналоговими, методами моделювання, оптимізації, стохастичного програмування, економіко-статистичними, тощо [101, с. 71].

Варто зауважити, що вищенаведені підходи до групування методів діагностики ґрунтуються на змішуванні класифікаційних ознак, адже йдеться про виокремлення методів за різними ознаками одночасно. Пропонує класифікувати методи діагностики Р.О. Костирко за цілями фінансового аналізу [102, с. 31, 32, 46]. Це неформалізовані (методи експертних оцінок, сценаріїв, психологічні, морфологічні, порівняльні, табличні, графічні). Формалізовані (статистичні, бухгалтерські, економіко-математичні). Загальноприйнято у процесі діагностики використовувати традиційні методи фінансово- економічного аналізу, до яких відносять [102, с. 46.]:

- горизонтальний аналіз, згідно з яким досліджується динаміка показників, тенденції зміни;
- вертикальний аналіз, який полягає у вивченні структури показників та моделей їхньої консолідації;
- факторний аналіз, у межах якого відбувається дослідження впливу факторів на основні показники діяльності підприємства;
- порівняльний аналіз, який ґрунтуються на порівнянні індикаторів діяльності підприємства із середньогалузевими значеннями ідентичних показників, або із показниками конкурентів;
- коефіцієнтний аналіз, в межах якого розраховуються відношення між різними показниками.

Науковці Є.А. Ананькіна, С.В. Данілочкін, Н.Г. Данілочкіна та інші методи діагностики поділяють на такі групи [103]:

- методи стратегічної діагностики (методи аналізу відхилень, SWOT-аналіз, матриця БКГ, матриця Мак-Кінсі, конкурентний аналіз М. Портера, метод діагностики за слабкими сигналами тощо);
- методи оперативної діагностики (методи діагностики фінансового стану, беззбитковості, матеріальних і інформаційних потоків, ризиків тощо). Вищенаведений поділ методів діагностики не можна вважати завершеним, оскільки він ґрунтується на часовому спрямуванні діагностичних систем. З огляду на це доцільно було б виокремити методи стратегічної (перспективної), поточної та ретроспективної діагностики. Так Ю.А. Тараруєв [88] пропонує всі методи економічної діагностики розподілити на кількісні та експертні методи оцінки. Сформуємо остаточну систему методів комплексної діагностики економічної безпеки підприємства (рис. 1.6).

Одним з найрозповсюджених методів економічної діагностики є кількісний метод. В нього входить статистичний метод, він передбачає аналіз первинної інформації за допомогою її узагальнення шляхом визначення відносних і середніх величин, індексів, а також показників, що ха-

рактикують ряди динаміки (темпи приросту, зростання, абсолютне значення одного відсотка приросту та ін.). Методи економічного (факторного) аналізу – передбачає пояснення змін результативних показників змінами показників факторних. До найбільш розповсюджених методів факторного аналізу слід віднести балансовий метод, а також багатфакторні мультиплікативні моделі, що дають змогу врахувати вплив змін багатьох факторів на зміну результативних показників. Головний недолік цієї групи методів полягає в тому, що їх застосування дозволяє пояснити причини змін показників, але не дає змогу оцінити наслідки.

Рис. 1.6. Основні методи економічних досліджень

Джерело: сформовано на підставі [88, 98].

Методи фінансового аналізу – застосовуються для аналізу фінансового стану підприємства і обґрунтування рішень для забезпечення його покращання. Найбільш розповсюдженими методами цієї групи можна вважати:

- R-аналіз (аналіз за допомогою фінансових коефіцієнтів), що передбачає визначення показників, які характеризують ліквідність, прибутковість і структуру капіталу підприємства, а також оборотність його активів;

- Методи інтегральної оцінки фінансового стану підприємства – цей метод дозволяє оцінити фінансовий стан підприємства на основі визначення інтегральних показників. При цьому показники, що поєднуються в інтегральному, відбивають вплив певних факторів на фінансовий стан і обираються підприємством з урахуванням специфіки діяльності. Одним з можливих варіантів узагальнення показників є розрахунок інтегрального показника фінансового стану $I_{\phi c}$ з застосуванням середнього геометричного (1.2) [88]:

$$I_{\phi c} = \sqrt[n]{X_1 \times X_2 \times \dots \times X_n}, \quad (1.2)$$

де X_1, X_2, X_n – значення показників, що характеризують фінансовий стан підприємства;

n – кількість показників.

Для узагальненої оцінки фінансового стану підприємств можуть також використовуватись методи кореляційного і регресійного аналізу. Найбільш розповсюдженим є метод діагностики банкрутства. Його застосовують з метою встановлення вірогідності банкрутства підприємства, на основі врахування фінансових результатів підприємства, співвідношення активів та зобов'язань, структури капіталу та інших факторів.

Розробкою методик і критеріїв прогнозування банкрутства у світовій практиці займались такі провідні вчені, як Е. Альтман, У. Бівер, Р. Ліс, Г. Спрінгейт, Дж. Таффлер, Г. Тішоу, Д. Дюран, Р. Сайфуллін, Г. Кадиков, В. Ковальов та ін. [98]. До найбільш розповсюджених експертних методів належать SWOT-аналіз, метод Дельфі і «метод мозкового штурму» (Додаток М) [88]. SWOT-аналіз – використовується здебільшого у стратегічному плануванні і пов'язаний з визначенням сильних та слабких сторін підприємства, а також можливостей та загроз, що впливають

на його діяльність. Метод Делфі – передбачає прийняття рішень на основі залучення експертів, виявлення їх думок з проблемних питань шляхом анкетування та статистичної обробки результатів. Основними етапами методу є: визначення завдання експертизи, формування експертної групи, організація і проведення експертизи, обробка результатів і прийняття рішення.

Метод «мозкового штурму» – передбачає відкрите обговорення експертами шляхів вирішення абсолютно нових проблем. У процесі обговорення можуть висловлюватися будь які ідеї, які потім доопрацьовуються. Метод «мозкового штурму» не передбачає проведення анкетування та обробки результатів. Головна мета його застосування – запропонувати методи вирішення проблем, з якими підприємство стикається вперше [88]. Так за методикою А.А. Томпсона і А.Дж. Стрікланда [104] може бути проведена експертна діагностика конкурентного середовища (табл. 1.2). При визначенні привабливості в тій або іншій галузі визначальними є такі фактори: потенціал росту галузі; сприятливий або несприятливий вплив на галузь рушійних сил; можливість входу до галузі великих підприємств; стабільність попиту; посилення або послаблення впливу сил конкуренції; серйозність проблем, що виникають перед галуззю в цілому; ступінь ризику та невизначеності; збільшення або зниження прибутковості галузі як результат дій конкурентів і рушійних сил. Отже, саме в умовах посиленої конкурентної боротьби й обмеженості економічних ресурсів зростає актуальність правильного використання методів комплексної діагностики підприємства.

Це дозволяє фахівцям надавати керівництву підприємств відомості про всебічний аналіз діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення їх поточного стану і перспектив розвитку в таких напрямках як: визначення і реалізація стратегії розвитку, використання конкурентних переваг, підвищення вартості та укріплення ділової репутації, збільшення виробничого потенціалу, підвищен-

ня ефективності функціонування системи управління, формування корпоративної культури та ін. Для вирішення цього завдання необхідно отримати вичерпне уявлення про діяльність підприємства, що досягається за умов вивчення і практичного використання методів комплексної діагностики. Адже, використання яких дає змогу значно скоротити час на прийняття управлінських рішень і підвищити рівень їх економічної обґрунтованості, що надзвичайно важливо в умовах стрімкого зростання обсягів інформації і зменшення її достовірності.

Таблиця 1.2

Експертна діагностика конкурентного середовища

Етапи	Характеристика етапів діагностики
1	вивчення конкурентного середовища тобто визначення та оцінка основних характеристик ринку продукту (послуги), на якому працює або планує діяти підприємство
2	визначення конкурентів, що діють у галузі, та їх вплив на ситуацію в галузі
3	визначення факторів (або сил), що визначають рівень конкуренції на ринку та ознаки їх прояву, характер змін у структурі конкурентних сил
4	визначення підприємства з найсильнішими та найслабшими конкурентними позиціями
5	прогноз найбільш імовірних кроків стратегічних конкурентів
6	встановлення ключових факторів успіху в конкурентній боротьбі
7	прийняття остаточного рішення щодо привабливості галузі найближчим часом і в довгостроковій перспективі

Джерело: сформовано авторами на підставі [105].

Аналізуючи представлені методичні підходи діагностування, не можна не виділити певні недоліки, що суттєво обмежують можливість їх використання як адекватного інструменту діагностики. У вітчизняних умовах господарювання, зокрема обмеженість деяких методик полягає у відсутності розробленої шкали оцінок стану підприємства в залежності від інтегрального показника безпеки, а також неефективність деяких методів проявляється через значну

їх трудоемкість, термін проведення діагностики та інше.

А для успішного функціонування вітчизняних суб'єктів господарювання та їх ефективного розвитку є конче важливим формування ефективного методичного підходу комплексної діагностики рівня економічної безпеки підприємства. З урахуванням вищезазначених положень розглянемо механізм застосування комплексної діагностики системи економічної безпеки підприємства, що здійснюється на основі наукових підходів з використанням елементів існуючих методик.

Для діагностування функціональних складових фінансової, інтелектуально-кадрової, техніко-технологічної, політико-правової, інформаційної, екологічної складової економічної безпеки підприємства пропонується аналізувати показники різного напрямку (Додаток Н). Як бачимо, оцінювання економічної безпеки підприємства відповідно до ресурсно-функціонального підходу є найбільш різнобічним і дозволяє охопити та врахувати майже всі аспекти діяльності підприємства. Однак така повнота одночасно є й недоліком цієї методики через надмірну кількість показників, що можуть дублювати один одного, а також бути взаємопов'язаними. Так Л.О. Штанько [105] пропонує проводити методику для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки, що базується на використанні традиційних показників, темпів їхньої зміни та ймовірності реалізації специфічних ризиків. Ці розрахунки складаються з таких етапів [105]:

1. Визначення нормативного рівня показників кожної складової економічної безпеки.
2. Визначення системи цільових показників, сформованої на попередньому етапі, на поточний період, а також визначення темпів їхньої зміни.
3. Визначення системи ризиків, якими переобтяжено діяльність підприємства, їх перегруповування за складовими та оцінка ймовірності їх реалізації (формування спектра можливих загроз за кожною складовою).
4. Визначення порівняльних індексів за кожним по-

казником у розрізі складових економічної безпеки підприємства (під порівняльним індексом слід розуміти співвідношення фактичного значення кожного показника з його нормативним (середньогалузевим) значенням).

5. Визначення рівня економічної безпеки для кожної складової (1.3):

$$F_{EB}^C = \sum_{i=1}^n (I_i \times t_i \times q_i) \times (I - p_i), \quad (1.3)$$

де I_i — порівняльний індекс за кожним показником;

t_i — темпи зміни показника (не менше ніж за три роки);

q_i — коефіцієнт вагомості кожного показника в системі оцінки кожної складової, що визначається керівництвом (аналітиком) на основі стратегічних цільових орієнтирів;

p_i — загальна ймовірність реалізації ризиків даної складової;

n — кількість показників, що використовується підприємством для оцінки кожної складової.

6. Визначення загального показника економічної безпеки даного підприємства:

Визначення загального показника економічної безпеки G (1.4) Коефіцієнти перед значенням оцінок було встановлено Л.О. Штанько [105]:

$$G = 0,2 \times F_{\phi.C} + 0,15 \times F_{T-T.C} + 0,2 \times F_{I-K.C} + 0,2 \times F_{ИФ.C} + 0,05 \times F_{ЕК.C} + 0,1 \times F_{П-П.C} + 0,1 \times F_{С.C}, \quad (1.4)$$

де $F_{\phi.C}$ — оцінка фінансової складової;

$F_{T-T.C}$ — оцінка техніко-технологічної складової;

$F_{I-K.C}$ — оцінка інтелектуальної та кадрової складової;

$F_{ИФ.C}$ — оцінка інформаційної складової;

$F_{ЕК.C}$ — оцінка екологічної складової;

$F_{П-П.C}$ — оцінка політико-правової складової;

$F_{С.C}$ — оцінка силової складової економічної безпеки.

На підставі цих розрахунків аналізують чутливість загального показника реалізації найімовірніших загроз та визначають коефіцієнти еластичності за кожною складовою. Потім формують систему організації економічної без-

пеки підприємства з урахуванням складових, що мають найбільший вплив. Так С.Б. Довбня і Н.Ю. Гічова пропонують проводити діагностику економічної безпеки підприємства відповідно до тримірного підходу, що охоплює [106]:

- оцінку рівня поточної безпеки (інтегральна оцінка фінансово-економічного стану підприємства);
- оцінку рівня тактичної безпеки (оцінка стану підприємства за виробничо-технічною, інтелектуально-кадровою і комерційною складовими);
- оцінку рівня стратегічної безпеки (оцінка стану підприємства за ринковою, соціальною, інноваційно-технологічною, сировинною та енергетичною і екологічною складовими).

О.В. Шепеленко стверджує, що діагностика – це дослідницький, пошуковий, пізнавальний процес стану об'єкта, що здійснюється в часі й у просторі, щодо встановлення та дослідження причин відхилень від нормального перебігу процесів за допомогою існуючого методологічного інструментарію з метою ідентифікації диспропорцій, що сприяють прояву проблем, слабких ланок та «вузьких місць», як поточних, так й таких, що виникатимуть в майбутньому, а також їх усунення та формування рекомендацій для прийняття зважених і адекватних управлінських рішень [107].

Ю.В. Шутяк [108] пропонує проводити діагностику рівня економічної безпеки підприємства за допомогою вдосконаленого автором методу мінімального прибутку, який містить такі елементи: витрати на матеріали, витрати на оплату праці та відрахування на соціальні заходи, інші операційні витрати, відсоток інфляції за відповідний період, фінансові витрати та амортизаційні витрати. Кривов'язюк І. В. пропонує проводити аналіз і оцінку економічної безпеки підприємства у такій послідовності [98]:

- виявлення внутрішніх і зовнішніх факторів, які визначають економічну безпеку підприємства, аналіз і оцінка ступеня її впливу;

- розрахунок узагальнених показників економічної безпеки для кожної з функціональних складових;
- розрахунок інтегрального показника економічної безпеки підприємства;
- розроблення використання найбільш ефективних корпоративних ресурсів.

Оцінка дієвості й ефективності заходів щодо забезпечення економічної безпеки є основою приймання оперативних рішень, а також розроблення тактичних і стратегічних програм, спрямованих на її підвищення. Головна та функціональні цілі зумовлюють формування необхідних структуроутворюючих елементів і загальної схеми організації економічної безпеки.

Загальна схема процесу організації економічної безпеки включає такі дії, що здійснюються послідовно або одночасно:

- формування необхідних корпоративних ресурсів;
- загальностратегічне прогнозування та планування економічної безпеки за функціональними складовими;
- стратегічне планування фінансово-господарської діяльності підприємства;
- загальне тактичне планування економічної безпеки за функціональними складовими;
- тактичне планування фінансово-господарської діяльності підприємства;
- оперативне управління фінансово-господарською діяльністю підприємства;
- здійснення функціонального аналізу рівня економічної безпеки;
- загальна оцінка досягнутого рівня економічної безпеки.

В свою чергу, важливою складовою процесу управління економічною безпекою підприємства є її комплексна діагностика, метою якої є визначення того, чи перебуває підприємство у стані економічної безпеки взагалі та виявлення її рівня. Варто зазначити, що питання виявлення чіткої методики діагностування додатково ускладнюєть-

ся тим, що на сьогодні існують різні погляди на сутність самого поняття економічна безпека підприємства, а, відповідно, і на сутність та перелік показників, які повинні бути піддані діагностиці [109, 110, 111, 112, 113, 114].

Аналіз наукових доробок з питання діагностування економічної безпеки підприємства, для визначення кількісного рівня дозволив виявити серед усього різноманіття методик такі принципово відмінні підходи: індикаторний метод; ресурсно-функціональний підхід; програмно-цільовий підхід; методи математичного моделювання; методи оцінювання економічної безпеки за показниками прибутку та чистого доходу; метод формування інтегрального показника за видами діяльності підприємства; методи формування інтегрального показника за ресурсно-функціональним підходом.

Розглянемо та проаналізуємо кожний із виявлених методів діагностування економічної безпеки підприємства більш докладно. Сутність індикаторного методу економічної безпеки підприємства полягає у визначенні певного переліку показників, що характеризують всі аспекти діяльності підприємства, та у порівнянні їх з певними граничними значеннями – індикаторами економічної безпеки підприємства. Тобто сутність методу полягає у порівнянні фактичних та необхідних значень ключових показників діяльності підприємства [29].

Але в реалізації такого методу діагностування є значна проблема залежності від достовірності отриманих результатів та правильності визначення переліку самих показників і точності визначення бази порівняння – індикаторів, які повинні враховувати велику кількість аспектів, таких як галузева приналежність підприємства, форма власності, динаміка показників зовнішнього та внутрішнього середовища тощо. Тому цей метод при реалізації вимагає високого рівня кваліфікації спеціалістів підприємства та при ухваленні управлінського рішення за отриманими результатами цей метод діагностування трудомісткий. Ресурсно-функціональний метод діагностування передбачає визна-

чення рівня економічної безпеки за допомогою оцінювання ефективності використання ресурсів підприємства. Цей метод діагностування ототожнюється з аналізом стану фінансово-господарської діяльності. Велика увага приділяється при використанні програмно-цільовому підході діагностування. Він базується на інтегруванні показників, які визначають рівень економічної безпеки підприємства.

Наступний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства передбачає використання принципів програмно-цільового управління, відповідно до яких рішення ухвалюється на основі формування певних економічних моделей, що характеризують економічні процеси на підприємстві, тобто на основі використання методів математичного аналізу [115]. Використання такого підходу має певні недоліки, а саме надзвичайна складність розрахунків і управлінське рішення ухвалюється більше не з позиції економіста та менеджера, а з позиції математика.

Так ряд авторів, Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко, Н.В. Дулеба, які проводять певну паралель між економічною та фінансовою безпекою на підприємстві, розглядають діагностичний метод економічної безпеки підприємства на основі показників прибутку та чистого доходу [116, 117]. Головною ідеєю підходів є твердження, що підприємство знаходиться в стані економічної безпеки тоді, коли отриманих ним доходів (прибутку) вистачає для досягнення стану самоокупності і надалі – стану самофінансування. Розглянемо алгоритм визначення рівня економічної безпеки підприємства за показниками прибутковості [117]. На першому етапі визначаються розміри нарахованих в аналізованому році амортизаційних відрахувань за основними виробничими фондами підприємства та проводиться їх коригування на рівень інфляції. Після проведення такого коригування визначається різниця між нарахованою амортизацією та амортизацією з урахуванням інфляційних процесів.

На другому етапі визначається розмір прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства (1.5):

$$Pr_{ч} = D_{pt} + D_{іншт} + D_{нзpt} + D_{mot} + D_{zt} - B_t - П_t, \quad (1.5)$$

де D_{pt} , $D_{іншт}$ – дохід від реалізації продукції та іншої реалізації в році t ;

$D_{нзpt}$, D_{mot} , D_{zt} – відповідно доходи від позареалізаційних операцій, товарообмінних операцій та операцій на зовнішньому ринку в році t ;

B_t – витрати виробництва підприємства в році t ;

$П_t$ – сума нарахованих податків у році t .

На наступному етапі визначається частка прибутку, що реінвестується, з урахуванням аспектів діяльності конкретного підприємства. Після цього різниця між нарахованою та скорегованою амортизацією (ΔA_m) порівнюється з розмірами прибутку, що спрямовується на реінвестування (Pr_p). Якщо $Pr_p \geq \Delta A_m$, то нестача коштів для простого відтворення може бути компенсована за рахунок реінвестованої частки прибутку, тобто підприємство знаходиться в стані економічної безпеки. Якщо $Pr_p < \Delta A_m$, то на підприємстві спостерігається нестача коштів для фінансування процесу простого відтворення, тобто таке підприємства знаходиться в стані економічної небезпеки.

Додатково для підтвердження результатів, що отримуються на попередньому етапі, деякі автори пропонують порівнювати розміри чистого прибутку підприємства ($Pr_{ч}$) з розміром мінімально необхідного прибутку для простого відтворення капіталу (Pr_m), що визначається за формулою (1.6):

$$Pr_m = \frac{ВОП - (1 - ПДВ)(ВОП + A_m) + Ш}{1 - ПДВ - П_{np}} \cdot \left(1 + \frac{T_{інф}}{100}\right), \quad (1.6)$$

де $ВОП$ – витрати на оплату праці з відрахуваннями;

$ПДВ$ – ставка податку на додану вартість, частка одиниці;

A_m – амортизація основних засобів;

$Ш$ – сума штрафів та виплат з прибутку;

$П_{np}$ – ставка податку на прибуток, частка одиниці;

$T_{інф}$ – темпи інфляції в аналізованому періоді.

Якщо в аналізованому періоді $Pr_{ч} \geq Pr_m$, то підприєм-

ство дійсно знаходиться в стані економічної безпеки. Наведене вище порівняння прибутку з показниками амортизації з урахуванням інфляції дозволяє встановити те, чи підприємство знаходиться в стані економічної безпеки взагалі. Визначається ж рівень такої економічної безпеки за наступною формулою (1.7) [117]:

$$P_{e.б.} = \frac{BI^t}{I_{e.б.}^t}, \quad (1.7)$$

де BI^t – брутто-інвестиції підприємства в році t ;

$I_{e.б.}^t$ – інвестиції підприємства, необхідні для забезпечення його економічної безпеки, в році t .

Структура брутто-інвестицій підприємства є такою (1.8) [117]:

$$BI^t = Pp + PH_{m.p.} + Kp^t(1 - KC / 100) - \Delta Am_t, \quad (1.8)$$

де $PH_{m.p.}$ – реінвестовані накопичення минулих років;

Kp^t – розміри кредитів у році t ;

KC – кредитна ставка банку.

Інвестиції підприємства, необхідні для забезпечення його економічної безпеки, визначаються за такою формулою (1.9) [117]:

$$I_{e.б.} = I_{c.n.} + I_m + I_{p.д.} + I_i, \quad (1.9)$$

де $I_{c.n.}$ – інвестиції підприємства, спрямовані на покращення взаємодії зі споживачами продукції;

I_m , $I_{p.д.}$, I_i – відповідно інвестиції, призначені для мінімізації витрат підприємства, спрямовані на розширення та диверсифікацію, на фінансування розширення використання послуг інфраструктури.

На думку авторів, чим ближче співвідношення (1.7) до одиниці, тим вищий рівень економічної безпеки підприємства. Деталізація значень співвідношення та виявлені з його допомогою рівні економічної безпеки наведені в табл. 1.3 [117].

Отже, комплексна діагностика економічної безпеки підприємства складає множину взаємопов'язаних елементів, що забезпечують своєчасне виявлення та попереджен-

ня як зовнішніх, так і внутрішніх небезпек та загроз, забезпечення захисту діяльності підприємства і досягнення їм цілей бізнесу. Складовими елементами цієї системи є [43]: об'єкт діагностики, суб'єкт діагностики, механізм реалізації діагностики, в межах якого реалізуються принципи, методи, методика, а також програма практичних дій щодо встановлення об'єктивного стану (рівня) економічної безпеки. Організація й функціонування комплексної діагностики економічної безпеки повинні базуватися на наступних принципах: комплексності або системності; безперервності; законності; сполучення превентивних і реактивних заходів; диференційованості; сполучення гласності й конфіденційності; компетентності; економічної доцільності. При здійсненні моніторингу повинен діяти принцип безперервності спостереження за станом об'єкта моніторингу з урахуванням фактичного стану і тенденцій розвитку його потенціалу, а також загального розвитку економіки, політичної обстановки та дії інших загально-системних факторів.

Рівень економічної безпеки підприємства [118] оцінюють на підставі визначеного інтегрального критерію із зважуванням і сумуванням окремих функціональних критеріїв, що розраховуються шляхом порівняння (зіставлення) величини загрози економічної безпеки та ефективності заходів щодо її запобігання. Аналіз і оцінку економічної безпеки підприємства виконують у такий послідовності: виявлення внутрішніх і зовнішніх факторів, що визначають економічну безпеку підприємства (по кожній з функціональних складових), аналіз і оцінка ступеня їх впливу; розрахунок узагальнених показників економічної безпеки для кожної з функціональних складових; розрахунок Інтегрального показника економічної безпеки підприємства, розробка комплексу заходів, спрямованих на підвищення економічної безпеки, і оцінка їх ефективності [119,120,121]. Оцінку рівня економічної безпеки здійснюється порівнянням розрахункових значень показника з реальними величинами, одержаними раніше стосовно під-

приємства, а також (коли це можливо) щодо аналогічних суб'єктів господарювання відповідних галузей економіки. Після розрахунку впливу функціональних складових на зміну сукупного критерію економічної безпеки підприємства здійснюють функціональний аналіз заходів з організації необхідного рівня економічної безпеки підприємства за окремими складовими в наступній послідовності:

Таблиця 1.3

Рівні економічної безпеки підприємства

Рівень ЕБП	Показник рівня ЕБП	Характеристика стану підприємства
Підтримувальний	До 0,05	Нестійкість економічної безпеки, підприємство на межі безпеки
Мінімальний	0,06 – 0,10	Підприємство в стані економічної безпеки та спроможне в найближчому майбутньому його втримати
Дуже низький	0,11 – 0,19	Інвестицій на забезпечення економічної безпеки достатньо лише на поточний період
Низький	0,2 – 0,29	Інвестицій на забезпечення економічної безпеки достатньо на найближче майбутнє
Середній	0,3 – 0,49	Інвестицій на забезпечення економічної безпеки достатньо на середню перспективу та на початок формування конкурентних переваг
Високий	0,5 – 0,7	Інвестиції на забезпечення економічної безпеки дозволяють зберегти стратегічні позиції та мати суттєві конкурентні переваги
Дуже високий	Більше 0,7	Інвестицій на забезпечення економічної безпеки враховують всі вимоги ринку, надають значні стратегічні конкурентні переваги

Джерело: сформовано авторами на підставі [117].

1. Визначення структури негативних впливів за функціональними складовими економічної безпеки. Розподіл об'єктивних і суб'єктивних негативних впливів.

2. Фіксація вжитих превентивних заходів для запобігання негативним впливам за всіма функціональними складовими економічної безпеки

3. Оцінка ефективності вжитих заходів з погляду нейтралізації конкретних негативних впливів за кожною складовою економічної безпеки

4. Визначення причин недостатньої ефективності заходів, ужитих для подолання вже наявних і можливих негативних впливів на економічну безпеку.

5. Виявлення не усунених і очікуваних негативних впливів та рівень економічної безпеки, а також тих, що можуть з'явитися в майбутньому.

6. Опрацювання рекомендацій щодо усунення існуючих негативних впливів на економічну безпеку й запобігання можливій появі нових.

7. Оцінка вартості кожного з запропонованих заходів щодо усунення негативних впливів на рівень економічної безпеки й визначення відповідальних за реалізацію таких заходів.

Оцінка ефективності діяльності відповідних структурних підрозділів підприємства (організації) з використанням даних про витрати для запобігання можливим негативним впливам на економічну безпеку й про розміри відверненої і заподіяної шкоди дає об'єктивну (підкріплену економічними розрахунками) панораму результативності діяльності всіх підрозділів (відділів, цехів) з цього питання.

Таким чином, за допомогою аналізу запропонованих методик комплексного діагностування економічної безпеки підприємства можна побачити, що в економічних працях розглядаються різні види діагностики. Вони мають економічний характер, проте в них наявні різні умови застосування. Отримані результати систематизують і поглиблюють теоретико-методологічні основи діагностування економічної безпеки підприємства та її складових. З урахуванням галузевої специфіки підприємства можна визначити чіткий, достатньо невеликий перелік показників оцінки певної складової, що надасть максимум ін-

формації; допоможе виключити дублювання показників, і значною мірою скоригувати як сам перелік складових економічної безпеки, так і перелік її особливості розрахунку окремих показників усередині складової. Вбачається можливим їх використання на підприємствах з метою виявлення «вузьких місць» та обґрунтування комплексу заходів, спрямованих на підвищення економічної безпеки. Але нечітко визначені часові проміжки, область і сфера застосування різновидів діагностичних зіставлень не дають змоги ефективно використовувати наявний методологічний апарат й інструментарій комплексної діагностики, що призводить до порушення її реалізації. Крім того багато із існуючих методик дають адекватні результати комплексної діагностики переважно для конкретного виду суб'єктів господарювання. Відповідно до проведених концептуальних досліджень визначено теоретичні основи, методичні засади (методи та моделі) і практичний інструментарій діагностики економічної безпеки підприємства, її роль у забезпеченні економічної безпеки підприємства. На підставі системного аналізу джерел визначено, що «діагностика» це – вчення про методи, процеси й принципи розпізнавання й визначення негативних явищ та чинників у діяльності суб'єкта господарювання. Отримані результати концептуальних основ діагностики як інструменту аналізу економічної безпеки підприємства систематизують і поглиблюють теоретико-методологічні основи діагностування економічної безпеки підприємства та її складових. З урахуванням галузевої специфіки підприємства можна визначити чіткий, достатньо невеликий перелік показників оцінки певної складової, що надасть максимум інформації; та допоможе виключити дублювання показників, і значною мірою скоригувати як сам перелік складових економічної безпеки, так і перелік її особливості розрахунку окремих показників усередині складової. Вбачається можливим їх використання на підприємствах з метою виявлення «вузьких місць» та обґрунтування комплексу заходів, спрямованих на підвищення рівня економічної безпеки.

Теоретико-методичні засади діагностики економічної безпеки підприємства

2.1. Поняття функціональних складових та показників в діагностиці економічної безпеки підприємства

В сучасних економічних умовах діяльність суб'єктів господарювання здійснюється під впливом значних економічних та суспільно-ринкових трансформацій пов'язаних із формуванням та функціонуванням внутрішнього ринку країни та реформуванням її суспільно-економічної системи. За цих умов особливої актуальності набуває проблема забезпечення економічної безпеки підприємства. Водночас, одним із ключових питань розбудови та ефективного функціонування систем забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання є проведення своєчасної повної та об'єктивної діагностики стану та рівня економічної безпеки підприємства, ідентифікація, визначення та вимір наявних і потенційних небезпек та загроз як внутрішнього так і зовнішнього середовища, що чинять безпосередній вплив на стан та рівень його економічної безпеки.

Відповідно до системно-структурного підходу економічна безпека підприємства має певну структуру, що є сукупністю функціональних складових, які взаємопов'язані та взаємодіють в процесі забезпечення економічної безпеки підприємства. Основою стратегії планування та впровадження процесів та механізму забезпечення економічної безпеки підприємства є своєчасне та системне здійснення

комплексної діагностики небезпек та загроз в функціонуванні підприємства за кожною із функціональних складових в її структурі, що є джерелами появи загроз та напрямками здійснення дій, заходів із забезпечення економічної безпеки підприємства [122,123,124]. Із цією метою для здійснення аналізу та оцінки рівня економічної безпеки за кожною із функціональних складових структури економічної безпеки необхідним є визначення показників-індикаторів економічної безпеки як єдиної інформаційно-аналітичної бази необхідної для впровадження процесу діагностики, аналізу та оцінки рівня економічної безпеки і прийняття необхідних управлінських рішень спрямованих на забезпечення економічної безпеки підприємства [125].

Складові економічної безпеки підприємства є сукупністю основних напрямів економічної безпеки підприємства, структуровані за функціональними ознаками. Функціональні складові економічної безпеки підприємства показники індикатори, що їх формують досліджувалися у працях провідних вітчизняних науковців: А. Алькеми, Т. Васильців, М. Єрмошенко, М. Камлика, О. Кириченко, Т. Максимової, Ю. Ярової, що виділяють такі основні функціональні складові підприємств як фінансова, інтелектуальна, кадрова, технічна, технологічна, інформаційна, екологічна, силова (фізична) інноваційна, ринкова, і частина науковців уніфікує такі складові як інтерфейсна, юридична та соціальна безпеки.

Провідною функціональною складових економічної безпеки підприємства є фінансова безпека. Фінансова безпека – визначається науковцями як такий стан підприємства, що характеризується збалансованістю, якістю фінансових інструментів, технологій та послуг, які використовує підприємство, достатністю забезпечення власними фінансовими ресурсами необхідними для ефективного функціонування підприємства та стійкістю по відношенню до зовнішніх та внутрішніх небезпек та загроз, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати власні

економічні інтереси та можливістю забезпечення ефективного, майбутнього економічного розвитку [126]. Також фінансова безпека передбачає високо ефективне використання наявних у підприємства фінансово-інвестиційних ресурсів, і водночас зменшення залежності від залучених кредитних коштів. За визначенням науковців, фінансова безпека є певним ступенем захищеності фінансових інтересів суб'єктів господарювання та визначає необхідність збалансованості, стійкості та здатності забезпечувати ефективне функціонування підприємства та його економічне зростання [127, 128]. Так, зазначається, що фінансова безпека підприємства є таким фінансовим станом, що характеризується збалансованістю та якістю фінансових інструментів та технологій, що застосовуються ним, стійкістю до дії зовнішніх та внутрішніх загроз та здатністю підприємства забезпечувати захист його фінансових інтересів та їх ефективну реалізацію, а також забезпечувати розвиток фінансової системи підприємства. М. Камлик [20] визначив фінансову складову економічної безпеки як здатність ефективно розробляти та впроваджувати фінансову діяльність підприємства та ефективно використовувати фінансові та інвестиційні ресурси.

Основними зовнішніми загрозами фінансовій складовій економічної безпеки підприємства виступають інфляція, зростання цін на матеріали та енергоносії, нестабільність валютної, кредитної та податкової політики; маніпуляції із фінансовою звітністю, відмивання грошей, податкове шахрайство та привласнення фінансових активів; існуюча у країні кредитна та відсоткова політика; недосконалість та недостатність діючого в країні нормативно-правового забезпечення в фінансовій сфері; недостатність та обмеженість доступу до інвестиційних ресурсів; криза вітчизняної банківської системи; висока вартість залучення банківського капіталу; недостатній розвиток механізмів страхового ринку; фактична відсутність програм державної фінансової підтримки розвитку підприємств; збільшення готівкової частини у структурі грошової маси; фактична

відсутність та бездіяльність ринку цінних паперів; відсутність необхідного рівня стабільності та конвертованості національної валюти; відсутність механізмів венчурного фінансування інноваційного розвитку підприємств.

Рис. 2.1. Функціональні складові економічної безпеки підприємства

Джерело: укладено авторами [121–128].

До внутрішніх загроз відносять: відсутність достатньої кількості фінансових ресурсів необхідних для розвитку підприємства; відсутність необхідного, якісного фінансо-

вого планування діяльності підприємства; низький рівень ефективності перерозподілу фінансових ресурсів підприємства між напрямками діяльності; неефективну цінову політику підприємства; непрофесійні дії керівництва підприємства пов'язані із управлінням фінансами та веденням фінансово-господарської діяльності; неефективну цінову політику; падіння обсягу оборотних коштів підприємства та динаміки їх надходження; значний рівень дебіторської та кредиторської заборгованості; зниження рівня рентабельності активів, виготовленої продукції; зростання собівартості продукції; падіння прибутковості вітчизняних підприємств; недостатність фінансових ресурсів для поповнення обігових коштів; недостатність фінансових ресурсів для забезпечення відтворювального процесу та інвестицій у розвиток, зростання заборгованості у розрахунках із постачальниками, зниження цінової конкурентоспроможності продукції та послуг підприємства.

Показниками-індикаторами, що визначають стан та рівень фінансової безпеки підприємства є показники надлишку чи нестачі власних обігових коштів, що необхідні для покриття витрат пов'язаних із веденням фінансово-господарської діяльності, рівнем покриття кредитних зобов'язань підприємства. Коефіцієнт незалежності характеризує частку власного капіталу підприємства в загальній сумі фінансових ресурсів, що використовуються; коефіцієнт фінансової стійкості, аналізує склад фінансових коштів підприємства не лише з позицій приналежності, але і з позицій часу погашення довгостроково залучених позикових коштів, якщо вони використовуються; коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів, характеризує залежність підприємства від позикових коштів; коефіцієнт залучення довгострокових пасивів, показує частку довгострокових позик підприємства; коефіцієнт маневреності власних коштів, характеризує частку власних фінансових ресурсів підприємства, що вкладена в його обігові кошти; коефіцієнт оборотності обігових коштів, характеризує швидкість обігу оборотних коштів під-

приємства; коефіцієнт нагромадженої амортизації, характеризує спроможність підприємства до оновлення виробничих фондів; коефіцієнт покриття (загальної ліквідності) характеризує спроможність підприємства в короткостроковій перспективі розрахуватися за зобов'язаннями; коефіцієнт абсолютної ліквідності, характеризує негайну спроможність підприємства розрахуватися за поточними зобов'язаннями. Про послаблення фінансової безпеки на підприємстві свідчать зниження ліквідності підприємства; зниження його фінансової стійкості та зростання кредиторської та дебіторської заборгованості підприємства та інші вищезазначені показники.

Інноваційна безпека підприємства визначає формування та забезпечення достатніх умов для інноваційного розвитку та зростання техніко-технологічних можливостей підприємства впровадження ним інноваційної продукції та інноваційних процесів її виробництва [129, с. 177]. Водночас науковці [130, с. 181] під інноваційною безпекою розуміють послідовну заплановану цілеспрямовану та комплексну діяльність, що характеризує зміни напрямів та складових діяльності підприємства викликану станом та рівнем ринкового попиту, обумовлену науково-технічних прогресом та спрямовану на організаційну структуру, технологічні процеси, методи управління, продукцію, джерела сировини та матеріалів та ринки збуту продукції підприємства. Водночас, науковці наголошують на взаємозв'язку інноваційної та технологічної безпеки характеризуючи її як ступінь відповідності рівня технологічного розвитку підприємства науково-технологічному розвитку галузі, економіки країни, чи загальному сучасному інноваційно-технологічному рівня розвитку світової економіки.

Інноваційна складова економічної безпеки підприємства визначає його здатність створювати, розвивати впроваджувати, комерціалізувати інновації, інноваційні продукти послуги та процеси [131]. Так, А. Сухоруков визначає інноваційну безпеку як здатність науково-дослідних та виробничих структур здійснювати наукові відкриття,

генерувати інноваційні зрушення і впроваджувати інновації у виробничу, управлінську, комерційну діяльність.

Таблиця 2.1

Показники оцінки фінансової складової економічної безпеки підприємства

№	Показники економічної безпеки	Можливе рекомендоване значення показника
1	Валовий прибуток	До зростання
2	Чистий прибуток	До зростання
3	Рентабельність активів	До зростання
4	Рентабельність власного капіталу	До зростання
5	Рентабельність продукції	До зростання
6	Коефіцієнт фінансування (співвідношення власних та обігових коштів)	1
7	Частка власного капіталу і довгострокових зобов'язань в структурі активів	0,8
8	Коефіцієнт платоспроможності	>1
9	Коефіцієнт оборотності поточних активів	>1
10	Коефіцієнт оборотності товарно-матеріальних запасів	>1
11	Коефіцієнт автономії	До зростання
12	Коефіцієнт покриття	1,5-2
13	Коефіцієнт забезпечення боргів	До зростання
14	Коефіцієнт загальної ліквідності	До зростання
15	Коефіцієнт термінової ліквідності	До зростання
16	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,2
17	Темпи зростання частки запасів у сумі оборотних активів	>1
18	Коефіцієнт достатності грошового потоку	>1
19	Співвідношення темпу зміни виручки до темпу зміни суми активів	>1

Джерело: сформовано авторами на основі [20, 45, 48, 50, 106].

Основними зовнішніми загрозами інноваційної безпеки підприємства є: недостатність та застарілість у країні існу-

ючої науково-технічної бази, необхідної для здійснення інноваційних розробок; масовий виїзд талановитих кадрів, інтелектуальних ресурсів за межі країни; старіння наукових кадрів та сповільнення темпів їх відтворення; низький попит на інноваційну продукції та внутрішньому ринку; відсутність механізмів венчурного фінансування інноваційної діяльності, нерозвиненість в країні інфраструктури необхідної для здійснення інновацій; відсутність реально-го інвестування в інноваційну діяльність, відсутність державних програм підтримки підприємств, що здійснюють інноваційну діяльність та проводять інноваційні розробки і їх впровадження та комерціалізацію; недостатність захисту прав на інтелектуальну власність та нематеріальні активи в країні [132–134].

Таблиця 2.2

Показники оцінки інноваційної складової економічної безпеки підприємства

№	Показники економічної безпеки	Можливе рекомендоване значення показника
1	Коефіцієнт впровадження нових інноваційних видів продукції	До зростання
2	Коефіцієнт впровадження нових інноваційних процесів у виробництві	До зростання
3	Коефіцієнт впровадження нових інноваційних процесів у управлінні	До зростання
4	Коефіцієнт впровадження нових інноваційних процесів у посуванні та маркетингу	До зростання
5	Частка виробленої за сучасними технологіями продукції в загальному обсязі виробництва	1
6	Ступінь зношення основних виробничих фондів	50%
7	Частка науково дослідних та ДКР в загальному обсязі виконаних на підприємстві робіт	До зростання
8	Кількість патентів та нових винаходів зареєстрованих підприємством	До зростання

Джерело: сформовано авторами на основі [129,130].

Основними внутрішніми загрозами інноваційної безпеки підприємства виступають недостатній рівень застосування новітніх інноваційних технологій; відсутність єдиних засад та пріоритетів інноваційного розвитку підприємства; відсутність коштів необхідних для ефективного фінансування інноваційної діяльності; відсутність власних інноваційних розробок та НДДКР необхідних для активного інноваційного науково-технічного технологічного розвитку підприємства; техніко-технологічне відставання підприємств; відсутність кадрів необхідних для здійснення інноваційної та науково-технічної діяльності на підприємствах; низький рівень трансферу технологій; низька пріоритетність розвитку високотехнологічного виробництва [135, 136, 137] та інші.

Інтелектуальна складова – це функціональна складова економічної безпеки підприємства, що визначає стан збереження та розвитку інтелектуального потенціалу підприємства. Значний негативний вплив на стан інтелектуальної безпеки мають звільнення провідних працівників, зниження питомої ваги інженерно-технічних працівників та науковців в загальній кількості працівників, зниження освітнього рівня працівників, зниження винахідницької та раціоналізаторської активності, що призводить до зниження рівня інтелектуальної безпеки, промисловий шпіонаж.

Основними показниками-індикаторами інтелектуальної складової економічної безпеки підприємства є плинність працівників високої кваліфікації, що визначається як відношення кількості звільнених працівників до загальної кількості працівників цієї кваліфікації; показник освітнього рівня, що розраховується як відношення осіб із вищою профільною освітою до загальної кількості працівників; показники раціоналізаторської та винахідницької активності, що визначається як відношення кількості винаходів до кількості інженерно-технологічних працівників підприємства; показники питомої ваги науковців та інженерно-технологічних працівників до загальної кількості працюючих.

Таблиця 2.3

**Показники оцінки інтелектуальної складової
економічної безпеки підприємства**

№	Показники економічної безпеки	Можливе рекомендоване значення показника
1	Частка високо кваліфікованих працівників в загальній кількості працівників підприємства	До зростання
2	Ступінь участі промислово-виробничого персоналу в роботі підприємства (відношення кількості винаходів та раціоналізаторських пропозицій до чисельності персоналу)	До зростання
3	Частка інженерно-технічних працівників і науковців в загальній чисельності працівників підприємства	До зростання
4	Рівень винахідницької та раціоналізаторської активності	До зростання
5	Освітній рівень працівників	До зростання

Джерело: сформовано авторами на основі [106,129,130].

Кадрова складова економічної безпеки підприємства визначає наявність на підприємстві та рівень забезпечення підприємства кадровими ресурсами, необхідними для ефективного здійснення виробничої, операційної, управлінської, збутової та іншої діяльності. Кадрова безпека полягає у збереженні та розвитку кадрового потенціалу та кадрових ресурсів підприємства з метою стабільного функціонування всіх його підрозділів, відповідно до визначеної мети та завдань. Кадрова безпека характеризує ефективність, використання кадрових ресурсів та той позитивний ефект який досягається завдяки роботі персоналу всіх рівнів. Кадрова безпека значною мірою залежить від раціональної організації виробничого, управлінського процесів та організації роботи підприємства та зумовлюється мотивацією до здійснення трудової діяльності.

Кадрова складова визначає наявність та можливість залучення в фінансово-господарську діяльність підприєм-

ства фахівців із необхідним рівнем освіти та кваліфікацією, досвідом та наявністю необхідних знань. Водночас, кадрова безпека характеризується якісним складом роботи персоналу та рівнем кадрової дисципліни на підприємстві і тісно пов'язана із факторами матеріальної відповідальності персоналу за використання та збереження матеріальних, фінансових ресурсів підприємства його нематеріальних активів, комерційної таємниці підприємства та інформації, що містить комерційну таємницю, тощо. Таким чином, кадрова безпека підприємства має безпосередній вплив як на стан інших складових безпеки підприємств так і на процеси функціонування розвитку та відтворення його фінансових, матеріальних ресурсів та капіталу.

Основними зовнішніми загрозами кадрової складової економічної безпеки підприємства є: погіршення якості професійної освіти та загальної освіти; міграція кадрових ресурсів та масовий відтік за межі країни; недостатній обсяг підготовки працівників робочих спеціальностей; фактична відсутність профільних освітніх закладів, що готують працівників; низький рівень доходів працівників; низький рівень соціального захисту працівників; зростання рівня неформальної зайнятості; відсутність безпечних та належних умов праці; значний рівень тіньової зайнятості та тіньової заробітної плати; зростання кількості зайнятих у важких та небезпечних умовах праці; втрата значною частиною безробітних необхідної кваліфікації та професійних навичок.

До основних внутрішніх загроз кадрової складової економічної безпеки підприємства відносять: відтік кадрів з підприємства; відсутність узгодженої кадрової політики на підприємстві; плинність кадрів; низьку кваліфікацію кадрового складу; сумісництво та поєднання роботи працівників в декількох підприємствах одночасно, що пов'язують із можливістю витоку інформації; фізичне старіння кадрів, їх знань та кваліфікації; низький рівень менеджменту; низький рівень кваліфікації персоналу; недостатню увагу керівництва та відсутність вчасного та необхідного

підвищення рівня кваліфікації кадрів; низький рівень корпоративної культури організації; нерозвиненість трудової етики; відсутність чи низьку продуктивність системи підготовки та перепідготовка кадрів; нестабільний морально-психологічний мікроклімат у колективі; зростання віку працівників пов'язане із демографічною ситуацією; соціальну не забезпеченість працівників; наявність внутрішньо корпоративних конфліктів; низьку мотивацію працівників та неефективну організацію систем управління персоналом; низький рівень ефективності виконання функціональних обов'язків; відсутність належного рівня збереження комерційної таємниці підприємства; нестабільність морально-психологічного клімату на підприємстві.

Таблиця 2.4

Показники оцінки кадрової складової економічної безпеки підприємства

№	Показники економічної безпеки	Можливе рекомендоване значення показника
1	Коефіцієнт плинності персоналу	До зростання
2	Стабільність персоналу (загальний стаж роботи на підприємстві)	До зростання
3	Рівень дисципліни	До зростання
4	Відповідність кваліфікації працівників рівню складності виконуваних ними робіт	1
5	Співвідношення чисельності висококваліфікованих працівників до чисельності допоміжних працівників	До зростання
6	Співвідношення чисельності працівників зайнятих на виробництві до працівників апарату управління	До зростання
7	Коефіцієнт фізичного старіння кадрів	До зменшення
8	Фондоозброєність працівників підприємства	До зростання
9	Продуктивність праці	До зростання
10	Співвідношення темпів зростання виручки та фонду оплати праці	>1

Джерело: сформовано авторами на основі [45, 51, 53,129,130].

Важливими показниками кадрової безпеки підприємства виступають: наявність кваліфікованих працівників; відсутність на підприємстві значної плінності кадрів; високий рівень підготовки персоналу; рівень дисципліни; співвідношення чисельності висококваліфікованих працівників до чисельності допоміжних працівників; коефіцієнт фізичного старіння кадрів; фондоозброєність працівників підприємства та інші.

Техніко-технологічна складова економічної безпеки підприємств визначається рівнем виробництва та рівнем розвитку технологій організації виробничого процесу. Техніко-технологічну безпеку визначають також як стан підприємства, що характеризує його придатність до ефективного використання предметів та засобів праці, що використовуються в процесі виробництва продукції. Частина науковців визначає її як виробничо-технічну складову, що відображає ефективність використання основних та оборотних фондів в процесі здійснення підприємством виробничої діяльності.

Техніко-технологічною складовою економічної безпеки підприємства є стан технічного та технологічного внутрішнього потенціалу підприємства який здатен забезпечити його належне функціонування, високий рівень конкурентоспроможності продукції та ефективне промислово-виробниче відтворення. Так, за визначенням В. Мунтіяна технологічна безпека визначається як збереження необхідного рівня виробничого та науково-технічного потенціалу, що забезпечує виживання національної економіки із використанням наявних технологічних ресурсів. Техніко-технологічна складова визначається наявним обладнанням, станом та рівнем технічної бази, технологією, що використовується, складом та особливостями використання матеріальних, кадрових, енергетичних ресурсів та автоматизацією управління процесами виробництва.

Основними зовнішніми загрозами, що мають безпосередній вплив на стан та рівень виробничо-технологічної складової економічної безпеки підприємства визначають:

світову економічну кризу та її наслідки; значний розподіл та монополізацію світових технологічних ринків; зростання цін на сировину та матеріали; зростання цін на енергоресурси; темпи зростання технічного та технологічного прогресу; слабку динаміку руху капіталу та незначну інвестиційну активність; зростання вимог до якості, технологічності продукції та її техніко-технічного рівня; відсутність державних програм розвитку та підтримки вітчизняних виробництв; обмежений доступ до провідних світових технологій; високу вартість сучасного обладнання та технологій на ринках; обмежений доступ країни до світових техніко-технологічних інновацій; низький технологічний рівень обладнання вітчизняного виробництва; зростання вимог до стандартизації та сертифікації продукції та процесів її виробництва; зростання вартості банківських кредитів та низький рівень доступу до них; зростання цін на енергоносії; низький рівень продуктивності праці та високий рівень витрат на виробництво продукції, використання застарілих процесів, обладнання та технологій.

Основними внутрішніми загрозами техніко-технологічної складової визначаються такі чинники як: знос обладнання, моральне та фізичне старіння технологій що використовуються; порушення технологічної дисципліни; зниження технологічного потенціалу підприємства; низьку ефективність та недостатню завантаженість виробничих потужностей; значну залежність виробництва від зовнішніх постачальників та зовнішнього впливу; структуру виробництва; матеріаломісткість продукції; низький рівень продуктивності праці; використання недосконалих форм та методів організації виробничого процесу на підприємстві; низький рівень техніко-технологічного потенціалу; моральне та фізичне старіння обладнання, технологій; низький рівень механізації та автоматизації виробничих процесів; значну кількість бракованої продукції; значний обсяг штрафних санкцій за недоброякісну продукцію; недостатню забезпеченість сировиною та

матеріалами та низьку якість сировини та матеріалів; техніко-технологічну відсталість від прогресивного світового розвитку технологій та техніки; недостатню динаміку впровадження сучасних інноваційних техніко-технологічних процесів та обладнання; низький рівень менеджменту виробництва продукції; відсутність впроваджених систем контролю якості продукції та процесів її виробництва.

Таблиця 2.5

Показники оцінки техніко-технологічної складової економічної безпеки підприємства

№	Показники економічної безпеки	Можливе рекомендоване значення показника
1	Коефіцієнт зносу основних засобів	До 50%
2	Коефіцієнт оновлення основних фондів	До зростання
3	Коефіцієнт вибуття основних фондів	До зменшення
4	Фондовіддача	Середнє по галузі
5	Матеріаломісткість	10-30%
6	Коефіцієнт корисного використання матеріалів	1
7	Коефіцієнт браку	1-3%
8	Штрафи за недоброякісну продукцію	0
9	Рівень прогресивності технологій	До зростання
10	Рівень прогресивності продукції	До зростання
11	Рівень технологічного потенціалу	До зростання
12	Рівень завантаженості виробничих потужностей	До зростання

Джерело: сформовано авторами на основі [106,119,120,121].

Техніко-технологічна безпека визначається такими показниками як: якість і відповідність технологічного процесу виробництва та основного капіталу потребам ринку; захищеністю технологічної сфери від впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, та здатністю технологічної сфери забезпечувати високу конкурентоспроможність продукції [138]; виробничою потужністю обладнання; середнім віком експлуатації обладнання; часткою прогресивного об-

ладнання в загальному обсязі обладнання; часткою автоматизованого обладнання в загальному його об'ємі; рівнем технологічного потенціалу, що розраховується як частка технічних та технологічних рішень на рівні винаходів до загальної кількості нових рішень, що використовуються у виробничому процесі; рівнем прогресивності технологій, що визначаються як відношення кількості прогресивних технологій що використовуються, до загальної їх кількості на підприємстві; рівнем прогресивності продукції що розраховується як відношення кількості найменувань вироблених нових видів продукції, до загальної їх кількості; показниками обсягів виробництва у натуральному та грошовому вимірах; показниками приросту обсягів виробництва та їх динамікою; коефіцієнтами автоматизації виробничих процесів; показниками матеріаломісткості, енергоємності продукції, коефіцієнтами використання сировини та матеріалів, енерговитратністю виробничого процесу, часткою застосованих прогресивних технологій в загальному обсязі випуску продукції.

Правова – складова, що за деякими науковцями [20] визначається як юридична складова та її стан визначає правове забезпечення діяльності підприємства, дію в межах норм чинного законодавства та правову захищеність всіх аспектів діяльності підприємства. Водночас, підприємства всіх форм власності залежать від політичного стану в країні та державної політики у сфері регулювання підприємницької діяльності, відповідно до цього діагностика політико-правової складової економічної безпеки підприємства має значне вагоме значення.

Основними загрозами правової складової економічної безпеки підприємства є порушення юридичних прав підприємства та його колективу; недостатня правова захищеність інтересів підприємства в оформленні його господарської документації, укладанні договорів, угод, контрактів; розголошення комерційної таємниці підприємства, прав підприємства на його матеріальні та нематеріальні активи; порушення норм патентного права; збільшення

кількості судових справ в яких задіяне підприємство. Загрозами зовнішнього середовища є неефективне державне регулювання економіки; значні недоліки або відсутність законодавчого визначення певних аспектів фінансово господарської діяльності чи норм та несприятлива політична ситуація, що склалася у країні.

Таблиця 2.6

Показники оцінки правової складової економічної безпеки підприємства

№	Показники економічної безпеки	Можливе рекомендоване значення показника
1	Коефіцієнт платіжної дисципліни	1
2	Коефіцієнт якості юридичних послуг	1
3	Коефіцієнт юридичного менеджменту	1
4	Рівень правової захищеності інтересів підприємства	До зростання
5	Рівень юридичного нормативно правового забезпечення	До зростання
6	Рівень правової захищеності інтересів підприємства в оформленні його господарської документації укладанні договорів, угод, контрактів	До зростання
7	Кількість судових справ де присутнє підприємство	До зменшення
8	Кількість виграних судових справ	До зростання
9	Кількість програних судових справ	До зменшення
10	Питома вага судових та арбітражних справ	До зменшення
11	Частка витрат на юридичне забезпечення підприємства	До зростання
12	Рівень відповідності чинного законодавства	До зростання

Джерело: сформовано авторами на основі [106, 119, 129, 130].

Основним причинами виникнення загроз правової складової є неефективне планування юридичного забезпечення, невміння захистити інтереси підприємства у конфліктних ситуаціях; низька кваліфікація та відсутність практичного досвіду роботи спеціалістів юридичної служби

підприємства; недостатнє фінансування нормативно правового забезпечення діяльності підприємства; небажання та не здатність колективу підприємства активно впливати на зовнішнє середовище діяльності підприємства. До зовнішніх факторів впливу на правову безпеку підприємства можна віднести порушення прав підприємства та його працівників; значну кількість позапланових перевірок підприємства контролюючими органами; значну кількість висунутих для підприємства економічних санкцій через порушення контрактів, договорів тощо.

Основними показниками індикаторами правової безпеки можуть виступати показники правової захищеності, що визначаються як співвідношення втрат підприємства, що виникли внаслідок порушення правових норм до загального розміру відвернених юридичною службою втрат, показник кількості виграних судових справ до кількості програних юридичною службою підприємства та інші.

Фактори, що здійснюють вплив на формування загроз правової складових відносять до двох основних груп внутрішніх та зовнішніх і якщо перша група – внутрішні загрози пов'язані із неефективною організацією та функціонування самої юридичної служби підприємства і знаходяться в зоні впливу підприємства, то друга група сфокусована за факторах впливу зовнішнього середовища, що знаходяться поза межами впливу та дії підприємства та його фахівців. До цих факторів належать: зміна норм чинного законодавства, прояви економічних блокад, ембарго, соціальні, політичні, військові конфлікти, фінансові та політичні кризи та інші фактори, що знаходяться поза межею контролю підприємства [139].

Інформаційна складова економічної безпеки підприємства визначає ефективність інформаційно-аналітичного забезпечення фінансово-господарської діяльності підприємства та характеризується такими показниками як рівень інформаційно-аналітичного забезпечення роботи підрозділів підприємства та рівень захисту інформації [140].

Інформаційною безпекою є функціональна складова

економічної безпеки пов'язана зі збором, аналізом необхідної для функціонування підприємства та його структурних підрозділів інформації, її аналізом та прогнозуванням на основі отриманих результатів, тенденцій науково-технічного, економічного, ринкового, економічного та політичного розвитку як самого підприємства так і загально економічних, суспільних процесів в межах країни, світу із метою виявлення та ідентифікації загроз підприємству за всіма напрямками та складовими його функціонування.

Рівень інформаційної складової економічної безпеки підприємства значною мірою залежить від послідовного виконання робіт із збирання інформації, налагодження техніко-технологічних параметрів та систем забезпечення інформаційно-аналітичної роботи, технічного технологічного забезпечення, надійності та повноти програмного забезпечення необхідного для безпечного збору, збереження обробки та використання інформації, здійснення аналізу та оцінки інформації, систематизації та структуризації інформаційних потоків, високим рівнем інформаційно-аналітичного забезпечення.

Внутрішня інформація підприємства є інформацією про стан потреби підприємства в матеріальних, фінансових, техніко-технологічних, кадрових та інших видів ресурсів зовнішня інформація спрямована на інформаційне забезпечення підприємств щодо його ринкових позицій та діяльності та взаємозв'язку із зовнішніми контрагентами підприємства постачальниками, підрядниками, інвесторами, споживачами і т.д. Водночас, поняття інформаційної безпеки та її забезпечення невід'ємно пов'язано із питанням управління інформацією, що передбачає процеси планування, організації, управління координації різних видів інформаційної діяльності та контролю за їх впровадженням.

Забезпечення інформаційної безпеки передбачає оптимізацію використання інформації та інформаційних ресурсів. Таким чином, інформаційна безпека визначається як захищеність інформаційних систем та інформаційних ресурсів підприємства від дії внутрішніх та зовнішніх не-

безпеки та загрози, відповідно передбачає формування та розвиток інформаційно-аналітичного забезпечення підприємства, що забезпечує безпеку його функціонування у взаємодії із зовнішнім середовищем та ефективне використання наявних ресурсів та потенціалу підприємства.

Узагальнюючи слід зазначити, що інформаційна безпека підприємства це такий стан забезпечення підприємств інформаційними ресурсами, за якого зростає ефективність збору, обробки, використання інформації із метою зростання рівня інформаційно-аналітичного забезпечення та загальної ефективності діяльності підприємства.

Основним зовнішніми загрозами інформаційній безпеці підприємства є деструктивна інформація про діяльність підприємства на ринку; відсутність необхідної для роботи підприємства інформації; відсутність чи обмеження доступу до неї, дезінформація; недостатня інтегрованість інформаційних систем підприємства до загального інформаційного ринкового простору; недостатність та недосконалість державної політики спрямованої на захист інформації та забезпечення інформаційної безпеки на державному рівні; недостатній технічний та технологічний рівень інформаційної інфраструктури; відсутність вагомої відповідальності за порушення норм безпеки у використанні інформації та інформаційних систем; відсутність реального захисту інтелектуальної власності; кіберзлочинність.

Основними внутрішніми загрозами інформаційної складової економічної безпеки підприємства виступають: ускладнений доступ до отримання, збереження та використання інформації на різних рівнях; відсутність необхідного програмного забезпечення та низький рівень техніко-технологічних можливостей інформаційних систем підприємства; відсутність чи недостатній обсяг інформації про стан та розвиток контрагентів, постачальників, конкурентів, споживачів ринку та інше; торгівля інсайдерською інформацією; неправомірне розголошення комерційної таємниці підприємства; кіберзлочинність, використання кібер атак на програмні продукти та інформацію підпри-

емства; відсутність ефективного захисту інформаційних систем на підприємстві; наявність фактів несанкціонованого доступу до комерційної інформації підприємств та розголошення комерційної таємниці підприємства.

Таблиця 2.7

Показники оцінки інформаційної складової економічної безпеки підприємства

№	Показники економічної безпеки	Можливе рекомендоване значення показника
1	Продуктивність інформації	До зростання
2	Коефіцієнт інформаційної озброєності	>20%
3	Коефіцієнт захищеності інформації	<20%
4	Коефіцієнт повноти інформації	До зростання
5	Коефіцієнт точності інформації	До зростання
6	Коефіцієнт суперечливості інформації	До зменшення

Джерело: сформовано авторами на основі [106, 119, 121, 122].

Показниками інформаційної безпеки можуть виступати показники: коефіцієнт повноти інформації, що визначається як відношення обсягу інформації, що є розпорядженні підприємства до обсягу інформації необхідної для прийняття обґрунтованих рішень; коефіцієнт точності інформації, що є відношенням обсягу релевантної інформації до загального обсягу інформації якою володіє підприємство; коефіцієнт суперечливості інформації, що розраховується як відношення кількості незалежних думок на користь прийняття рішення до загальної кількості незалежних думок щодо цього питання в сумарному обсязі релевантної інформації.

Інтерфейсна складова економічної безпеки підприємства характеризує надійність взаємодії із контрагентами підприємства. Загрози інтерфейсній складовій економічної безпеки підприємства становлять можливі непередбачувані зміни умов взаємодії із зовнішніми контрагентами, партнерами, постачальниками, субпідрядниками, збуто-

вими та торговими посередниками, покупцями пов'язані із припиненням економічних операцій, розривом довірливих відносин, порушенням умов співпраці. Науковці С. Довбня та Н. Гічова [106] визначають складову взаємодії із зовнішніми контрагентами як комерційну складову, що визначає маркетингову та логістичну тактику підприємства в залежності від ступеня ризику діяльності підприємства, пов'язаною із реалізацією готової продукції та закупівлею сировини та матеріалів.

Відповідно, основними загрозами інтерфейсній складовій економічної безпеки виступають прояви недобросовісної конкуренції; недостатня надійність контрагентів, банкрутство чи неплатоспроможність боржників; зростання рівня галузевої конкуренції; зростання можливості недружнього поглинання; можливість виходу на ринок конкурентів із інноваційною продукції; промислове шпигунство та обмеження доступу на ринок через зговір; зрив укладених договорів; зміни в умовах контрактів; відмова від подальшої співпраці із підприємством; затримка в термінах поставки матеріалів, сировини, виконання робіт, чи невідповідна якість поставленої сировини та продукції та виконаних робіт; зміна умов банківського обслуговування; відмови в кредитуванні, чи зміни умов кредитування; відмова від відвантаженої продукції та її повернення; затримки в оплаті дебіторської заборгованості; зниження ефективності каналів збуту та постачання; зростання впливу на підприємство його партнерів та контрагентів.

Екологічна складова характеризує здатність підприємства здійснювати виробничо-господарську діяльність із дотриманням всіх національних та міжнародних екологічних норм та стандартів.

Екологічна складова характеризується як такими показниками як: дотримання екологічних норм визначених законодавством; та мінімізацією негативного впливу виробничої діяльності підприємства на зовнішнє природне середовище, екологію; недопущення шкідливих викидів в зовнішнє екологічне середовище.

Таблиця 2.8

Показники оцінки інтерфейсної складової економічної безпеки підприємства

№	Показники економічної безпеки	Можливе рекомендоване значення показника
1	Рівень впливу на підприємство його контрагентів постачальників підрядників, інвесторів	До зменшення
2	Рівень впливу на підприємство його споживачів	До зменшення
3	Зміни умов контрактів, договорів	До зменшення
4	Ступінь залежності підприємства від постачальників сировини та матеріалів (частка максимального обсягу поставок від одного постачальника)	Не більше 30%
5	Показник надійності постачальників (різниця між 1 та часткою сировини та матеріалів за якими відбулося порушення термінів постачання)	1
6	Ступінь залежності підприємства від споживачів (частка максимального обсягу продажу 1 споживачеві)	Не більше 30%
7	Загальний показник платоспроможності споживачів (інтегральна оцінка платоспроможності споживачів)	До зростання
8	Коефіцієнт якості продукції підприємства (різниця між 1 та часткою поверненої продукції в загальному обсязі її реалізації).	1
9	Коефіцієнт своєчасності розрахунків	1
10	Своєчасність оплат дебіторської заборгованості	До зростання
11	Своєчасність оплат кредиторської заборгованості	До зростання
12	Рівень кооперації та співпраці підприємства із іншими ринковими контрагентами в галузі	До зростання
13	Рівень інформаційно-аналітичного забезпечення співпраці із контрагентами	До зростання

Джерело: сформовано авторами на основі [106, 119, 120, 121].

Основними загрозами екологічній безпеці підприємства є порушення підприємством екологічних норм, що призводять до загрози здоров'ю та життю працівників підпри-

ємства, загрози здоров'ю та життю населення внаслідок діяльності підприємства та порушення екологічних норм продукції; зниження рівня конкурентоспроможності продукції внаслідок порушення екологічності виробництва; та втрат прибутків підприємства внаслідок покриття значного обсягу штрафів за порушення екологічних норм; зупинка функціонування підприємств внаслідок порушення екологічних норм; підрив репутації підприємства та його продукції; а також природні та техногенні катастрофи.

Важливого значення для забезпечення екологічної безпеки підприємства має ретельне дотримання міжнародних та визначених вітчизняним законодавством норм мінімально допустимого вмісту шкідливих речовин у навколишнє середовище та дотримання екологічних параметрів продукції.

Таблиця 2.9

Показники оцінки екологічної складової економічної безпеки підприємства

№	Показники економічної безпеки	Можливе рекомендоване значення показника
1	Коефіцієнт безпечності продукції	1
2	Коефіцієнт екологічного баласту	До зменшення
3	Коефіцієнт раціонального використання відходів	1
4	Рентабельність продукції з відходів	До зростання
5	Штрафи за порушення технологічних норм	відсутні
6	Коефіцієнт забруднення середовища	До зменшення
7	Ступінь забруднення довкілля (співвідношення фактичного і встановленого нормативного обсягу шкідливих викидів	<1
8	Показник природоохоронної діяльності (частка коштів спрямованих на реалізацію заходів із підвищення екологічності виробничо-господарської діяльності суб'єкта господарської діяльності в загальному обсязі інвестування в відновлення техніко-технологічної бази підприємства)	Середнє значення за попередні роки

Джерело: сформовано авторами на основі [106, 119, 129, 130].

Основними показниками екологічної безпеки виступають показники рівня екологічного забруднення середовища, рівня формування відходів виробництва, рівня забруднення повітряного та водного середовища, пошкодження ландшафту.

Фізична (силова складова) економічної безпеки підприємства характеризує стан та рівень забезпечення фізичної, моральної та матеріальної безпеки власників, керівництва та персоналу підприємства, його капіталу, майну та майнових економічних інтересів. Сутність фізичної (силової) складової полягає у забезпеченні фізичної безпеки працівників підприємства та цього майна та дотримання комерційних інтересів підприємства.

Основними загрозами фізичної безпеки підприємства виступають негативні прояви, що призводять до знищення чи зменшення вартості майна підприємства його матеріальних та нематеріальних активів; втрати підприємствами їх економічної самостійності, незалежності пов'язаних із рейдерством; недостатня захищеність основних фондів підприємства його будівель та споруд; відсутність на підприємстві охорони та сучасних засобів спостереження; відсутність сучасних технічних засобів забезпечення безпеки; прояви промислового шпигунства; знищення інформації, дезінформація чи порушення комерційної таємниці підприємства; фізичним впливом, що несе загрозу життю, здоров'ю чи майну власників, керівництва чи персоналу підприємства а також їх репутації та створення перешкод у роботі підприємства; відсутність на підприємстві ефективною системи зберігання цінностей; відсутність служби безпеки та необхідних охоронних систем; недостатній рівень індивідуального захисту працівників.

До макроекономічних факторів можна віднести: порушення законності в діяльності правоохоронних та судових органів; рейдерські захоплення; зростання активності кримінальних угруповань; міжнародні політичні та військові конфлікти; діяльність терористичних організацій; криміналізацію суспільного та економічного життя; ха-

барництво та корупцію; нестабільність державної політики; постійні зміни законодавства та дію організованої злочинності.

Таблиця 2.10

Показники оцінки фізичної складової економічної безпеки підприємства

№	Показники економічної безпеки	Можливе рекомендоване значення показника
1	Коефіцієнт транспортної безпеки	0
2	Коефіцієнт захищеності майна та персоналу підприємства	>15%
3	Рівень захищеності цехів будівель приміщень	До зростання
4	Рівень інженерно-технічного захисту	середній
5	Наявність крадіжок знищення майна	0
6	Рівень індивідуального захисту працівників	До зростання

Джерело: сформовано авторами на основі [106, 119, 129, 130].

Основним причинами виникнення загроз фізичної складової економічної безпеки підприємства є: нездатність підприємств конкурентів досягти ринкових переваг та реалізувати свої економічні інтереси правовими ринковими методами; кримінальні мотиви одержання доходу через посягання на власність, матеріальні та фінансові ресурси, майно підприємства, його репутацію, життя та здоров'я його власників та працівників; шахрайство та крадіжки; дії організованих злочинних груп; рейдерство та незаконне захоплення підприємства; також здійснення негативного інформаційного впливу на підприємство його ринкову репутацію через дезінформацію, прояви промислового шпигунства пов'язані із викраденням інтелектуальної власності, комерційної таємниці, нематеріальних активів підприємства.

Фізична складова визначається такими показниками як: частка негативних впливів у діяльності підприємства, рівень можливого збитку внаслідок реалізації загроз та інші.

Ринкова складова економічної безпеки підприємства характеризує рівень конкурентоспроможності підприємства та його продукції на ринку та ступінь відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім, які генеруються ринковим середовищем. Ринкова безпека відображає конкурентоспроможність підприємства на галузевому ринку та відповідність його маркетингової стратегії основним ринковим тенденціям, можливості та перспективи реалізації продукції підприємством.

Ринкову складову визначають також як максимально ефективне використання підприємством власного маркетингового потенціалу за рахунок ефективного застосування сучасних інструментів, що дозволяє підвищити рівень конкурентоспроможності підприємства та його продукції на ринку. Основними загрозами ринкової безпеки підприємства є послаблення конкурентних позицій і спроможності підприємства протидіяти ринковим загрозам, зниження адаптаційних можливостей підприємства до змін ринкової кон'юнктури та динаміки; зменшення частки підприємства на ринку, зниження ефективності збуту продукції, зниження рентабельності реалізованої продукції, зменшення маркетингової активності, зниження рівня оновлення асортименту продукції підприємства.

Ринкова складова економічної безпеки підприємства визначається станом та рівнем безпеки ринку; обсягом реалізації на ринку продукції підприємства його частки; діями конкурентів та споживачів. Основними факторами, що чинять безпосередній вплив та стан та рівень ринкової безпеки виступають фактори зовнішнього макроекономічного середовища та ринкового середовища на якому функціонує підприємство, а саме: падіння ємкості внутрішнього ринку внаслідок зниження купівельної спроможності споживачів та зміни ринкової кон'юнктури; відсутності необхідних для розвитку умов кредитування; зміни вітчизняного законодавства; значний рівень тінізації економіки; значний рівень корупції; економічна невизначеність та вплив світових економічних криз; міжнародні політич-

ні та військові конфлікти; значні темпи інфляції та значне зростання валютних курсів; коливання ринкових цін; розбалансованість вітчизняної банківської системи та фактична не сформованість вітчизняного фондового ринку; наявність структурних деформацій, диспропорцій в економіці; значний рівень державного регулювання та втручання в економіку; відсутність дієвих програм розвитку вітчизняної економіки та її галузей. На думку науковців (сак) ринкова складова відображає захист від неефективно обраної моделі поведінки на ринку, помилки у товарній, ціновій, збутовій, маркетинговій політиці, рівень конкурентоспроможності продукції підприємства на ринку.

До загроз ринкової безпеки відносять: зменшення частки ринку яку займає підприємство; ослаблення конкурентних позицій чи зменшення конкурентних переваг; невідповідність внутрішньої товарної політики підприємства тенденціям ринкового середовища та втрату конкурентних позицій на ринку. В основі діагностування стану та рівня ринкової безпеки лежить аналіз та оцінка позицій підприємства на ринку та рівня конкурентоспроможності продукції підприємства на ринку.

Показниками ринкової безпеки виступають показники: частки підприємства на ринку, темпів зростання чи падіння збуту продукції на ринку; наявність ніші ринку; рівень попиту на продукцію; рівень купівельної спроможності покупців даної продукції; рівень якості продукції; рівень конкурентоспроможності продукції порівняно із товарами компаній конкурентів; дотримання темпів поставок; гарантійних зобов'язань щодо постачання продукції; рівень інформаційно-рекламної активності підприємства із просування продукції на ринку; наявність та відомість бренду підприємства та активність заходів із просування продукції на ринку.

Науковцями визначається та класифікується ряд інших складових, що не є характерними та загальноприйнятими в діяльності підприємства, проте з огляду на сучасні суспільні та економічні процеси, що протікають

в діяльності підприємств та пов'язані із загальним зростанням впливу зовнішніх факторів та оточуючого середовища на діяльність підприємства мають значний рівень економічної доцільності їх застосування до них відносять: енергетичну, соціальну та інші складові економічної безпеки підприємства.

Таблиця 2.11

Показники оцінки ринкової складової економічної безпеки підприємства

№	Показники економічної безпеки	Можливе рекомендоване значення показника
1	Частка ринку, що займає підприємство	До зростання
2	Рівень ефективності товарної політики	До зростання
3	Рівень ефективності збутової політики	До зростання
4	Рівень ефективності цінової політики підприємства	До зростання
5	Коефіцієнт ринкової віддачі активів	До зростання
6	Коефіцієнт інноваційних витрат	До зростання
7	Ритмічність збуту	1
8	Коефіцієнт ефективності рекламної політики підприємства	>15
9	Рівень конкурентоспроможності продукції	1
10	Рівень ефективності маркетингових та рекламних заходів	До зростання
11	Співвідношення темпів зміни обсягу виробництва на підприємстві і темпів зміни обсягів виробництва в галузі	>1
12	Коефіцієнт конкурентної переваги (співвідношення частки ринку підприємства до частки ринку його основного конкурента)	1
13	Темпи зміни частки ринку підприємства	>1
14	Відповідність внутрішньої політики підприємства тенденціям ринкового середовища	До зростання

Джерело: сформовано авторами на основі [106, 119, 129, 130].

Енергетична складова визначає захищеність енергетичного потенціалу підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз та забезпечення стабільного розвитку підприємства.

Таблиця 2.12

Показники оцінки енергетичної складової економічної безпеки підприємства

№	Показники економічної безпеки	Можливе рекомендоване значення показника
1	Коефіцієнт енергетичної безпеки (добуток темпу зміни енергоемкості на підприємстві та індексу ринкових цін на енергоресурси)	<1
2	Рівень цін на енергоресурси	До зменшення
3	Енергоемність виробництва	До зменшення
4	Частка витрат на енергоресурси в собівартості продукції промислового виробництва	До зменшення
5	Динаміка зростання цін на енергоресурси	До зменшення
6	Коефіцієнт наявності енергетичних ресурсів	До зростання
7	Показник безперервності постачання та доступності енергетичних ресурсів	До зростання
8	Показник надійності енергетичної мережі підприємства	До зростання
9	Показник ефективності використання енергетичних ресурсів	До зростання

Джерело: сформовано авторами на основі [106, 119, 120, 121].

За іншим визначенням енергетична безпека підприємства відображає забезпеченість підприємства енергетичними ресурсами в обсязі який необхідний йому для стабільного функціонування та ефективного розвитку. Загалом, енергетичне складова економічної безпеки підприємства визначається як сукупність енергетичних ресурсів та здатність підприємства їх мобілізувати, залучити та ефективно використовувати.

Енергетична безпека підприємства проявляється в здатності забезпечити підприємства в необхідних для його функціонування обсягах енергетичним ресурсами,

наявністю власного енергетичного потенціалу, доступом до енергетичних ресурсів, вартістю енергетичних ресурсів, стабільністю забезпечення енергетичними ресурсами. Показниками-індикаторами енергетичної безпеки в діяльності підприємства виступають рівень цін на енергоресурси, динаміка зростання цін на енергоресурси, енергоємність виробництва та частка витрат на енергоресурси в собівартості продукції промислового виробництва [141 с. 47].

Основними зовнішніми загрозами енергетичній безпеці підприємства є: енергетична залежність підприємств; стрімке зростання цін на енергоресурси; зміна кон'юнктури світових ринків енергоресурсів; низький рівень енергоресурсів вітчизняного виробництва; відсутність ринкового регулювання на ринку енергоресурсів; низький чи недостатній рівень якості енергоресурсів; високий рівень та зростання цін на енергоресурси; значна вартість та фактична недоступність технологій енергозбереження на виробництві; недовіра державних програм підтримки підвищення ефективності та енергозбереження вітчизняних підприємств.

Основним внутрішніми загрозами енергетичній безпеці підприємства є: значна енергоємність виробничих потужностей підприємства; зниження рентабельності продукції за рахунок зростання рівня та використання ціни енергоресурсів; недостатньо високий рівень технологічного використання енергетичних ресурсів; недостатній розвиток та застосування технологій енергозбереження; значний обсяг шкідливих викидів від використання енергоресурсів.

Соціальна безпека підприємства визначається науковцями [142, с. 70] як створення системи взаємовигідних партнерських відносин між персоналом та керівництвом підприємства, що забезпечує реалізацію економічних інтересів підприємства, внаслідок задоволення матеріальних та нематеріальних потреб працівників. За іншим визначенням соціальна безпека характеризується як стан захищеності підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз, що досягається завдяки гармонізації та узгоджен-

ня інтересів підприємства відповідно до інтересів суб'єктів внутрішнього та зовнішнього середовища [143, с. 29].

Таблиця 2.13

Показники оцінки соціальної складової економічної безпеки підприємства

№	Показники економічної безпеки	Можливе рекомендоване значення показника
1	Показник досвіду роботи персоналу (відношення суми років роботи всіх співробітників на підприємстві і в галузі до загальної чисельності персоналу)	3-5
2	Частка співробітників з вищою освітою	До зростання
3	Плинність кадрів	До зменшення
4	Рівень оплати праці на підприємстві (співвідношення середньої заробітної плати на підприємстві та і галузі).	1
5	Коефіцієнт окупності соціальних витрат	До зростання
6	Коефіцієнт прибутковості людського капіталу	До зростання
7	Розмір доходу який продукує робоча сила на підприємстві	До зростання
8	Коефіцієнт трудової дисципліни	До зростання
9	Рівень інтелектуального потенціалу	До зростання

Джерело: сформовано авторами на основі [106, 119, 142, 143, 144].

Водночас, соціальна безпека визначається як стан взаємозв'язку людських, корпоративних ресурсів та підприємницьких можливостей, що гарантує ефективне використання персоналу підприємства із метою забезпечення його стабільного динамічного функціонування та розвитку та запобігання внутрішнім та зовнішнім небезпекам та загрозам [144, с. 58].

До показників соціальної безпеки підприємства можна віднести: рівень відносин між персоналом та керівництвом підприємства; рівень задоволення матеріальних та нематеріальних потреб працівників; рівень забезпечення прожиткового мінімуму працівника; підтримка необхідних

темтів зростання заробітної плати; відповідність системи оплати праці та мотивації кінцевим результатам діяльності підприємства; відповідність заробітної плати кваліфікації працівників; рівень гармонізації, узгодження інтересів підприємства та інтересів працюючих; взаємозв'язок людських корпоративних ресурсів та підприємницьких можливостей; ефективність використання персоналу; забезпечення динамічного соціального розвитку.

2.2. Наукові підходи до аналізу та оцінки рівня економічної безпеки підприємства

В сучасних дослідженнях проблем діагностики стану та рівня економічної безпеки підприємства та розбудови системи забезпечення економічної безпеки підприємств важливим аспектом є визначення, дослідження та уніфікація відповідного наукового базису, що є науково-методичним підґрунтям здійснення відповідних досліджень. Із метою здійснення діагностики аналізу та оцінки стану та рівня економічної безпеки підприємства застосовується широке коло наукових підходів, що мають свої характерні особливості, переваги та недоліки. Науковці наголошують на доцільності та ефективності одночасного комплексного застосування декількох підходів для отримання більш точних повних результатів в діагностиці стану та рівня економічної безпеки.

Основні наукові підходи та їх сутність представлені на рис. 2.2.

Структурний підхід спрямований на визначення структури економічної безпеки підприємства відповідно до вивчених пропорцій та визначених нормативних співвідношень, структурний підхід в дослідженні економічної безпеки підприємства активно використовує методи та інструменти економічного аналізу.

Ресурсний підхід зорієнтований на визначення економічної безпеки підприємства як сукупності всіх видів ресурсів, що використовуються ним в процесі функціонування та забезпечення функціональних підсистем в тому чис-

лі і системи економічної безпеки підприємства. На думку П. Колісніченко [150] при ресурсному підході, що визнається автором як інвестиційний, економічна безпека підприємства визначається на засадах аналізу доступності та достатності ресурсів необхідних для здійснення фінансово-господарської, виробничої діяльності та віддачі від вкладених ресурсів.

Цільовий підхід спрямовано на визначення відповідного наявного рівня економічної безпеки та визначення поставлених цілей розвитку підприємства.

Циклічний підхід застосовуються переважно у дослідженнях макrorівня економічної безпеки та акцентований на дослідження небезпек та загроз пов'язаних економічних розвиток що виникають на перетині хвиль економічного розвитку та визначають перехід системи на новий рівень науково технологічного економічного суспільного розвитку, і відповідно здійснюють вплив на стан економічної безпеки, як всієї країни так і суб'єктів господарювання, що пов'язано із значними змінами зовнішнього середовища та кон'юнктури ринку.

За системним підходом дослідження економічної безпеки підприємства здійснюється на основі аналізу окремих елементів системи підприємства та елементів економічної безпеки підприємства, що є частинами її системи [150].

Кластерний (або інфраструктурний) підхід за дослідженням П. Колісніченко заснований на дослідженнях можливості системи підприємства досягти поставлених цілей виробничого, ринкового та інших напрямів, що можуть проявлятися у зменшенні витрат та зниженні собівартості продукції, у підвищенні якості продукції та отриманні додаткових ринкових переваг та інших факторів, що забезпечують високий рівень економічної безпеки підприємства.

Процесний підхід в діагностиці економічної безпеки підприємства застосовується для оцінки потенціалу підприємства із застосуванням методу аналізу динаміки зміни показників, що дозволяє вчасно та повною мірою ви-

значати зміни у динаміці розвитку та здійснювати заходи необхідні для забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємства.

Рис. 2.2. Наукові підходи до аналізу та оцінки рівня економічної безпеки підприємства

Джерело: укладено авторами [145, 146, 147, 148, 149].

Ресурсно-функціональний підхід базується на визначенні оцінки економічної безпеки підприємства та оцінки ступеня використання ресурсів підприємства за його функціональними складовими. При цьому в комплексі здійснення розрахунків та діагностики можуть застосовуватися як кількісні так і якісні методи оцінки оскільки всі функціональні складові важко формалізувати та оцінити зі застосуванням лиш кількісних методів оцінки. Відповідно ресурсно-функціональний підхід має найбільш широке застосування. Водночас, для його основних недоліків можна віднести відсутність єдиного кількісного виміру. Перевагами ресурсно-функціонального підходу є те, що розрахунок зазначених показників за функціональними складовими економічної безпеки дозволяє здійснювати таку оцінку в процесі економічного аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства. До недоліків цього підходу можна віднести те, що аналіз даних за цим підходом доцільно здійснювати у динаміці розвитку і порівняння отриманих даних із попередніми періодами. Основними методиками, що створені та застосовані провідними науковцями із застосуванням ресурсно-функціонального підходу є методика С. Покропивного [151] яка базується на функціональних складових економічної безпеки підприємства, що визначаються на основі співвідношення можливої величини збитку, який отримає підприємство від реалізації небезпек і загроз та суми витрат на організацію та впровадження заходів із забезпечення економічної безпеки підприємства. Перевагами запропонованої цим автором методики є її логічність та наукове обґрунтування які дозволяють із застосуванням значної кількості показників визначити рівень економічної безпеки підприємства на конкретний момент часу. До недоліків запропонованої методики можна віднести відсутність ідентифікації та врахування особливостей галузевої приналежності того чи іншого підприємства, відсутність визначення вагових коефіцієнтів складових в загальній системі оцінки та значний обсяг показників необхідних для проведення розрахунків, що

робить застосування цієї методики трудоємкою та складною. Іншою методикою розрахунку рівня економічної безпеки підприємство на засадах ресурсно-функціонального підходу є методика Д. Ковальова, І. Плетнікова, [152] за цією методикою для діагностики рівня економічної безпеки визначають групи показників, розраховують коефіцієнти значущості для кожного із показників та визначають локальні функції залежності між рівнем економічної безпеки підприємства відповідних показників діяльності підприємств, і таким чином здійснюють розрахунок рівня економічної безпеки підприємства. Перевагами даної методики є виявлення залежності між показниками рівня економічної безпеки та показниками діяльності підприємства та визначення коефіцієнтів значущості кожного із показників. Недоліками даної методики є відсутність самої методики критеріїв за якими визначається, відбираються самі показники, відсутність приведеної чи адаптованої автором методики визначення коефіцієнтів значущості та відсутність обґрунтованості в відборі локальних функцій.

На засадах ресурсно-функціонального підходу та використовуючи такі функціональні складові як фінансову, ринкову, технологічну, кадрову інтелектуальну, екологічну, правову, силову, ринкову і інтерфейсну пропонує розраховувати рівень економічної безпеки підприємства С. Ілляшенко [45]. За цією методикою передбачається застосування експертної оцінки показників та пропонується оцінка рівня економічної безпеки підприємства за її складовими та зведення в єдиний комплекс методик їх оцінки.

Оцінка фінансової складової економічної безпеки підприємства здійснюється на основі аналізу його фінансової стійкості, рівень якої визначається за достатністю оборотних коштів (власних чи позичених) для здійснення виробничо-господарської діяльності. Як оціночні показники пропонуються надлишок (нестача) власних оборотних коштів необхідних для формування запасів і покриття витрат господарської діяльності а також довго середньо і короткострокових кредитів і позик. Ці показники характе-

ризують п'ять рівнів фінансової безпеки: абсолютний (для функціонування підприємства достатньо власних оборотних коштів); нормальний (достатньо власних джерел формування запасів і покриття витрат); хиткий (власних оборотних коштів є недостатньо і залучаються середньо і довгострокові позики і кредити), критичний (залучаються короткострокові кредити); кризовий (підприємства не можуть забезпечити фінансування ні власними на запозиченими коштами). Коефіцієнти пріоритетності (K_i) кожної групи показників визначаються експертним методом діленням суми оцінок j -го експерта за i -ю групою (X_{ij}) на кількість експертів (n):

$$K_i = \frac{\sum_{j=1}^n X_{ij}}{n}, \quad (2.1)$$

де X_{ij} – сума оцінки j -го експерта за i -ю групою;
 n – кількість експертів.

За цією методикою пропонується аналіз ринкової складової економічної безпеки на основі оцінки ступеня відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім факторам, що складаються у ринковому середовищі. Аналогічно з методиками SWOT-аналізу фактори зовнішнього середовища поділяють на можливості та загрози, а внутрішнього на сильні та слабкі сторони діяльності підприємства. Вплив кожного фактора оцінюється експертами за допомогою коефіцієнтів впевненості за шкалою від -1 до +1. Значення коефіцієнтів висловлюють ступінь впевненості експертів у тому, що вплив окремого фактора збільшує або зменшує ринкову безпеку підприємства.

Оцінка рівня ринкової безпеки складає значення інтегральної оцінки:

$K_o < -0,7$ кризовий стан

$-0,8 < K_o < -0,6$ критичний рівень безпеки

$-0,5 < K_o < -0,3$ передкризовий стан

$-0,2 < K_o < +0,3$ ситуація невизначеності

$+0,4 < K_o < +0,6$ нестійкий стан

$+0,7 < K_o < +0,8$ нормальний рівень безпеки

$K_o > +0,8$ високий рівень безпеки.

Усі виставлені оцінки після проведення комплексного аналізу всіх контрагентів перераховуються у відповідні кількісні величини за формулою (2.2):

$$O_{ij} = \frac{O_i}{O_{\max}} ; i=1, 2, \dots, I; j=1, 2, \dots, J, \quad (2.2)$$

де O_{ij} – кількісна оцінка j -го контрагента по i -му критерию;

O_i – бальна оцінка j -го контрагента по i -му критерию;

O_{\max} – максимально можлива оцінка;

J – кількість контрагентів підприємства;

I – кількість оціночних критеріїв оцінки надійності контрагентів.

Сукупна оцінка надійності j -го контрагента H_j розраховується за формулою:

$$H_j = \sum_{i=1}^n O_{ij} Z_{ij}, \quad (2.3)$$

де Z_{ij} – значущість i -го критерію для оцінки j -го показника.

Комплексну оцінку надійності всіх контрагентів підприємства ($H_{заг}$) розраховують як середньо арифметичну або середньозважену між H_j . В залежності від значення виділяють рівні інтерфейсної безпеки підприємства в діапазоні від 0 до 1.

Інтелектуальна складова за цією методикою розраховується за допомогою коефіцієнтів плинності робітників високої кваліфікації, питомої ваги інженерно-технічних працівників, показників винахідницької активності і т.д. Після розрахунку значення всіх показників зводять до інтегрального показника за формулою (2.4):

$$P_i = \sum_{i=1}^n (1 - b_i) B_i, \quad (2.4)$$

де n – кількість показників;

B_i – питома вага i -го показника;

b_i – відносна оцінка i -го показника, яка розраховується за формулою

$$b_i = \frac{Z_i}{Z_{\max}}, \quad (2.5)$$

де Z_i – значення i -ого показника;

Z_{\max} – максимальне можливе значення показника.

Аналогічно даній методиці розраховуються показники для інших складових економічної безпеки підприємства: кадрової, технологічної, правової.

Рівень економічної безпеки в цілому пропонується проводити в такий послідовності:

Приведення рівнів складових економічної безпеки підприємства до відносних оцінок (O_i) за формулою:

$$O_i = \frac{1}{N_i} n_i, \quad (2.6)$$

де N_i – кількість рівнів i -ої складової економічної безпеки;

n_i – номер розрахункового рівня безпеки i -ої складової.

Перевагами даної методики є її комплексність та повнота, детальність опрацювання визначення значної кількості показників, їх класифікація та приналежність до стимуляторів чи де стимуляторів по відношенню до рівня економічної безпеки та комплексність оцінки складових за певними функціональними сферами економічної безпеки. До недоліків можна віднести вибірковість функціональних складових, лише чотирьох із десяти-дванадцяти із існуючих що унеможливорює здійснення повного комплексного аналізу стану та рівня підприємства та відсутність єдиних градацій значень інтегрального показника. Крім цього показники повинні мати спрямований характер, що значно ускладнює процес аналізу.

Програмно-цільовий або комплексний підхід заснований на комплексній оцінці стану та рівня економічної безпеки підприємства за різними функціональними складовими, напрямками діяльності підприємства і передбачає

розрахунок інтегрального показника економічної безпеки підприємства. Необхідними умовами для застосування цього підходу є наявність певної сукупності показників-індикаторів до здійснення оцінки, наявність певних часових меж – періодів здійснення оцінки та можливість порівняння отриманих показників рівня економічної безпеки підприємства за показниками інших підприємств в галузі, суміжних галузях. Важливим та необхідним є також визначення параметрів взаємозв'язків та взаємозалежності між показниками та динамікою їх прояву. При цьому застосування комплексного підходу передбачає визначення не тільки сукупності показників, але й ваги значення кожного показника в сукупності аналізу та визначення локальних функцій залежності рівня економічної безпеки підприємства від відповідних показників діяльності підприємства.

Перевагами даного підходу є адекватність та доцільність відібраних для оцінки показників та методів їх інтегрування. До недоліків можна віднести особливості процесу визначення вагових коефіцієнтів з застосування моделі експертної оцінки, що широко застосовуються в методиках сформованих на засадах комплексного програмно-цільового підходу. На засадах програмно-цільового комплексного підходу сформована методика авторства О. Ткаченко та О. Резнікова, що передбачає визначення економічної безпеки підприємства чотирьох основних секторів: сектору виробництва, сектору збуту, сектору фінансів та сектору праці. Перевагами цієї методики є можливість порівняння за основними визначеними секторами фактичних значень показників із нормативними значеннями і на цій основі визначення рівня економічної безпеки. Недоліком цієї методики є відсутність обґрунтування щодо вибору визначених чотирьох секторів адже комплексний підхід має включати комплексність тобто охоплення всіх секторів, сфер та напрямів діяльності підприємства і на їх основі визначення рівня економічної безпеки.

За комплексним підходом побудована модель оціню-

вання економічної безпеки підприємства запропонована М.В. Матвеевим [18], основною особливістю якої є розбудова профіцитної (витратно-прибуткової схеми), що розраховується за основними фінансово-економічними показниками підприємства з використанням сучасних економіко-математичних методів. Перевагами даної моделі є простота моделі, що зведена до визначення певних пропорцій між прибутками, що характеризують ефективність забезпечення економічної безпеки та витратами на здійснення заходів щодо забезпечення безпеки підприємства. До недоліків цієї моделі можна віднести зведення діагностики до простого аналізу економічних показників та факторів, що не відображають повною мірою всіх процесів в діагностиці та забезпеченні економічної безпеки підприємства і відповідно не відповідає поняттю комплексності.

До класичної методики в діагностиці економічної безпеки підприємства можна віднести методику визначення сукупного критерію економічної безпеки підприємства на основі узагальнених даних розрахунку функціональних показників, які дозволяють здійснити оцінку величини втрат в економічній безпеці та ефективність їх попередження Олейнікова [153]. Розрахунок сукупного критерію економічної безпеки підприємства здійснюється за формулою:

$$СКТБ = \sum K_i \times d_i, \quad (2.7)$$

де K_i – значення часткових функціональних критеріїв економічної безпеки підприємства;

d_i – питома вага значущості функціональних складових економічної безпеки підприємства.

Основою даної методики є визначення основних складових економічної безпеки: фінансової, техніко-технологічної, інтелектуальної, політико-правової, інформаційної, інтелектуальної, кадрової, фізичної та екологічної, сукупність яких формує рівень економічної безпеки підприємства. Дана методика доповнена алгоритмом функціонального аналізу заходів забезпечення економічної безпеки підприємства, що є ефективним інструментом ме-

ханізму забезпечення економічної безпеки підприємств і в цьому полягає комплексність запропонованої методики. Перевагами застосування даної методики є її значна гнучкість та можливість налаштування на специфіку діяльності підприємств враховуючи їхні особливості та особливості конкретних галузей. Недоліками даної методики є певна суб'єктивність в експертній оцінці значущості функціональних складових економічної безпеки підприємства та при визначенні часткових функціональних критеріїв. Крім цього методика заснована на внутрішніх складових та показниках внутрішнього середовища підприємства та не включає зовнішні складові та зовнішній вплив на стан та рівень економічної безпеки підприємства.

Діагностика економічної безпеки підприємства за методикою О. Яременко [154] передбачає проведення експертного опитування та розрахунок рівня економічної безпеки підприємства за складовими: фінансовою, кадровою, ресурсною, технологічною, правовою, ринковою, інтерфейсною, технологічною, екологічною, інформаційною, міжнародною та захисною. Інтегральний показник економічної безпеки підприємства за даною методикою розраховується за формулою:

$$I_{\text{заг}} = \sum_{j=1}^J b_j \times I_j, \quad (2.8)$$

де b_j – ваговий коефіцієнт j -ї складової економічної безпеки підприємства, що визначається експертним шляхом;

I_j – узагальнений показник за структурним елементом складової економічної безпеки підприємства;

J – кількість складових.

Алгоритм діагностики за даною методикою передбачає відбір показників економічної безпеки підприємства; нормування цих показників; визначення методами експертної оцінки вагових коефіцієнтів показників; розрахунок зважених показників; експертну оцінку та визначення вагових коефіцієнтів групових індексів; розрахунок групового індексу економічної безпеки; та загалом розраху-

нок інтегрального індексу економічної безпеки підприємства. Дана методика створена за принципом виокремлення функціональних складових економічної безпеки, її основною перевагою є повнота, системність, комплексність, що дає можливість говорити про застосування при її розробці системного, функціонального, комплексного наукових підходів. До недоліків даної методики можна віднести використання експертних оцінок при визначенні вагових коефіцієнтів та певний суб'єктивізм оцінки.

Науковий підхід на основі теорії економічних ризиків передбачає визначення загроз економічній безпеці підприємства та розрахунок збитків, що можуть бути нанесені підприємству. Перевагами даного методу є можливість здійснення прогнозування настання ризикових подій із метою розробки превентивних заходів із забезпечення економічної безпеки підприємства, недопущення дії ризиків та мінімізації їх негативних наслідків. До недоліків даного підходу можна віднести його вузьку спеціалізацію, необхідність наявності фактологічної бази для здійснення відповідних розрахунків та відсутність врахування впливу факторів зовнішнього середовища на діяльність підприємства. За цим підходом розроблено та активно застосовуються такі методики діагностики економічної безпеки підприємства як модель Альтмана, Таффлера, Тішоу, Конана, Голдера та інших, їх застосування дає можливість виявити розрахувати та спрогнозувати ймовірність настання банкрутства та вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища в діяльності підприємства. Перевагами даних методик є їх універсальність, простота та можливість застосування для здійснення експресдіагностики та діагностики стану підприємства на основі фінансових показників. Недоліком даних методик є їх низька адаптованість до умов вітчизняної економіки та відсутність врахування галузевих особливостей розвитку, що здійснюють безпосередній вплив на діяльність підприємства.

Водночас в рамках цього підходу економічна безпека

підприємства діагностується із застосуванням багатовимірних статистичних моделей. Можливість застосування моделей прогнозування банкрутства в сучасних умовах має певні обмеження пов'язані із значною варіативністю результатів, не відповідністю бухгалтерського обліку та звітності вітчизняних підприємств міжнародній звітності. Відповідно, використання даних методів є досить обмеженим та потребує їх поєднання, в рамках комплексної діагностики, із якісними експертними методами оцінки.

Індикаторний підхід полягає у визначенні рівня економічної безпеки у результаті визначення груп показників за різними складовими та сферами діяльності підприємства, що будуть виступати, служити індикаторами прояву тих чи інших явищ та процесів. Порівняння фактичних отриманих значень показників із індикаторними дозволить визначити динаміку змін процесів, що характеризують стан та рівень економічної безпеки підприємства.

На думку І. Клопова індикаторний підхід дозволяє встановити рівень економічної безпеки підприємства в результаті порівняння фактичних показників діяльності із індикаторними, що являються пороговими значеннями та відповідають певному рівню безпеки. Перевагами цього методу є те, що він дозволяє визначити рівень економічної безпеки та оцінити його за певними категоріями: безпечно чи небезпечно та формалізує оцінку за кризовим, критичним, предкризовим та нормальним станом економічної безпеки підприємства. Недоліками цього підходу є те, що некоректне та неточне визначення значення індикаторів буде мати безпосередній вплив на неточність визначення рівня економічної безпеки.

На засадах індикаторного підходу авторами сформовано цілий ряд авторських методик розрахунку рівня економічної безпеки підприємства. Найбільш повною та ґрунтовною є методика розроблена Г. Козаченко та В. Шлемко сутність якої полягає у визначенні рівня економічної безпеки підприємства на підставі зіставлення значень

показників індикаторів, що виступають стимуляторами та дестимуляторами рівня економічної безпеки. За цією методикою розраховуються та виявляються основні зони рівня економічної безпеки: нормального рівня, предкризового та критичного рівня безпеки. Перевагами даної методики є можливість графічного представлення її результатів та розподіл показників за ознаками впливу на рівень безпеки. До недоліків даної методики можна віднести відсутність методики обґрунтування вхідних показників та їх індикативних та нормативних значень, що відповідно може мати вплив на адекватність та точність визначення рівня безпеки.

За методикою запропонованою М. Бермант та І. Руссман індикаторними пороговими показниками визначення рівня економічної безпеки підприємства виступають економічні, фінансові та соціальні показники а також показники, що характеризують стан виробничих потужностей та виробництва. Перевагами даної методики є доступність проведення розрахунків на основі аналізу звітності фінансово-економічної діяльності підприємства. Така методика дозволяє дослідити динаміку зміни показників та тенденції їх майбутнього розвитку. До недоліків даної методики можна віднести необхідність зіставлення та аналізу різних за своєю суттю показників, що потребують як кількісної так і якісної оцінки та визначення індикативного порогового рівня цих показників. За методикою розрахунку рівня економічної безпеки підприємства запропонованою Б. Корецьким розрахунок рівня економічної безпеки підприємства здійснюється за шістьма основними блоками: із визначенням індикаторів фінансового стану підприємства, індикаторів якості потенціалу, індикаторів стану виробництва, індикаторів стану ринку та ринкових позицій підприємства; індикаторів соціальних процесів та станів; індикаторів дотримання екологічних норм та стандартів. Перевагами даного методу є простота розрахунків та доступність визначення індикаторних порогових показників. Недоліками запропонованої методики є відсутність

можливості скористатися даною методикою у випадку коли еталонне порогове значення є водночас середньо галузевим показником.

Динамічний підхід в діагностиці економічної безпеки підприємства передбачає дослідження явищ, процесів, станів, факторів впливу зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства в динаміці змін. З позицій динамічного підходу економічна безпека підприємства визначається як безперервний динамічний процес діагностики і оцінки функціональних складових, критеріїв економічної безпеки підприємства, попередження, захисту та протидії негативним впливам й загрозам та забезпечення ефективного майбутнього розвитку підприємства.

Із застосуванням динамічного підходу побудована формалізована матрична модель системи економічної безпеки підприємства С. Кавуна [155], що дозволяє відстежувати у динаміці змін стан економічної системи як у процесі її створення так і подальшої реалізації. Дана модель розбудована на основі концептуального системного підходу та дозволяє підтримувати систему в режимі найкращого функціонування. Значними перевагами даної моделі є її системність, комплексність, до недоліків можна віднести необхідність забезпечення процесу постійного дослідження стану та змін якостей суб'єктів дослідження.

На засадах системного підходу розроблено та запропоновано модель діагностики економічної безпеки підприємства Т. Сак [156]. За цією моделлю діагностика здійснюється комплексно за основними функціональними складовими економічної безпеки підприємства такими як: фінансова, інтелектуально-кадрова, техніко-технологічна, інформаційна, технологічна, екологічна силова, ринкова, політико-правова, інтерфейсна складові економічної безпеки підприємства, що відображають стан зовнішніх та внутрішніх складових економічної безпеки підприємства. При цьому, автор пропонує здійснення діагностики ринкової складової економічної безпеки підприємства методом експрес аналізу, за визначеною оціночною шкалою та

розробленим переліком запитань. Діагностика здійснюється методом експертних оцінок: обираються критерії діагностування, проводиться бальне оцінювання критеріїв, обґрунтовуються вагові коефіцієнти; наступним етапом проводиться зважена оцінка конкурентоспроможності та розрахунок інтегрального показника економічної безпеки ринкової складової. За даною методикою розроблено та запропоновано шкалу інтерпретації результатів оцінки рівня ринкової безпеки, що дозволяє одночасно інтерпретувати значення інтегрального показника, результат експрес-аналізу та визначити рівень ринкової безпеки. Водночас, за даним автором пропонується діагностика рівня політико-правової безпеки із застосуванням матричного підходу та розбудови матриці «правовий захист підприємства – політична стабільність», що включає 9 полів та 5 основних рівнів політико-правової безпеки. Перевагами запропонованих автором матриць та моделей є можливість здійснення діагностики економічної безпеки підприємства в умовах обмеженої та неповної інформації, якісними методами. Недоліками є певна суб'єктивність оцінки, статичність отриманих даних та відсутність можливості дослідження змін показників рівня безпеки у динаміці розвитку.

За ситуаційно-суб'єктивним підходом розроблено методику розрахунку рівня економічної безпеки підприємства у взаємодії із зовнішнім середовищем Л. Шемаєвої [58], яка пропонує здійснювати комплексну оцінку економічної безпеки підприємства систематизуючи показники за певними групами: показниками, що характеризують економічну незалежність підприємства; показниками, що визначають економічну ефективність функціонування підприємства; показниками, що характеризують взаємовідносини підприємства із контрагентами зовнішнього середовища. Застосований ситуаційно-суб'єктивний підхід дозволяє розглянути та дослідити підприємство та його економічну безпеку у стратегічній взаємодії із зовнішнім середовищем, із урахуванням його економічних інтересів та суб'єктивних

уявлень, що є підставою для здійснення підприємством дій із управління розвитком в визначеному, стратегічно бажаному напрямку. Значними перевагами даної концепції та методики є їх новизна та визначення активної ринкової позиції підприємства, щодо формування належного рівня його економічної безпеки на засадах рефлексивного управління розвитком ситуації при взаємодії суб'єкту господарювання із контрагентами зовнішнього середовища на основі врахування об'єктивних параметрів ситуації та суб'єктивних оцінок щодо стану та динаміки розвитку ситуації.

Бухгалтерський підхід опрацьовано у дослідженнях І. Пірятінської [157]. Цей підхід передбачає використання критеріїв, що розраховуються із використанням інформації бухгалтерського та управлінського обліку та полягає у можливості використання фактичної інформації із бухгалтерської звітності фінансово-господарської діяльності підприємства. Перевагами цього підходу є його фактологічна база та точність, а недоліки полягають у необхідності обробки значних масивів первинної інформації із метою отримання необхідних даних та їх ідентифікації.

За моделлю запропонованою Д. Піловою [158] оцінка рівня економічної безпеки підприємства здійснюється шляхом встановлення раціонального рівня чистого прибутку та його зіставлення із рівнем фактичного прибутку. При цьому, раціональний прибуток передбачає рівень, що відповідає витратам на обсяг запланованого випуску із урахуванням податків та виручки від реалізації продукції підприємства. Відповідно до цього діагностика рівня економічної безпеки підприємства повинна враховувати галузеві особливості функціонування та ступінь пристосування до них суб'єкта господарювання. Таким чином, рівень економічної безпеки підприємства (ЕБП) визначає здатність підприємства досягати поставленої мети в умовах макрота мікросередовищ та визначається за формулою:

$$ЕБП = 1 + \frac{ЧП_{\phi} - ЧП_p}{ЧП_p}, \quad (2.9)$$

де $ЧП_{\phi}$ – фактичний рівень чистого прибутку підприємства за звітний період, грн., а $ЧП_p$ – раціональний рівень чистого прибутку, що розрахований за звітний період, відповідно до технічних, технологічних, природних умов, що склався. Відповідно до даної методики збитковість підприємства обумовлює від’ємне значення рівня економічної безпеки.

Перевагами зазначеної методики є те, що розрахунок наведених формул дозволяє без проведення трудомістких розрахунків здійснити оцінку економічної безпеки підприємства. Недоліком є те, що економічна безпека ототожнюється із загальною ефективністю економічної діяльності, діагностика надає звужене розуміння факторів впливу небезпек і загроз та не дає повної інформації, що необхідна для прийняття управлінських рішень. Відповідно, застосування даної методики може бути рекомендованим із метою здійснення експрес-аналізів в діагностиці економічної безпеки підприємства.

Підхід на засадах економіко-математичного моделювання формується на основі визначення взаємної функціональної залежності рівня економічної безпеки підприємства та відповідних показників діяльності підприємства. Його перевагами є зрозумілість та точність результатів оцінки, а недоліки полягають у певній складності формування системи показників оцінки та складності формування алгоритму розрахунку відповідно до визначених локальних функцій. Серед методик розрахунку рівня економічної безпеки, сформованих на основі підходу економіко-математичного моделювання можна виділити методику модифікаційної зваженої що розроблена С. Капітулою, за якою автором формалізована узагальнена формула розрахунку економічної безпеки підприємства. Перевагами цієї методики є її простота, доступність розрахунків та широкий перелік розроблених показників для здійснення аналізу. До недоліків можна віднести необхідність встановлення залежності між показниками, що потребує опрацювання додаткових

обсягів інформації та проведення відповідних розрахунків.

Вітчизняними науковцями на методично-концептуальному рівні розроблені та із застосування економіко-математичного моделювання опрацьовані численні авторські моделі оцінки економічної безпеки підприємства, переважна більшість яких має визначену особливість, специфіку за певною галузевою приналежністю чи видами економічної діяльності.

Так, на засадах канонічного аналізу Н.С. Івановою [159] розроблено восьми факторну модель оцінки ефективності системи економічної безпеки, основними показниками якої є фінансово-виробничі показники: фінансової незалежності (автономії), обіговості капіталу, фінансової стійкості підприємства, загальної ліквідності підприємства, рентабельності реалізації та рентабельності власного капіталу, придатності основних засобів та фондівддачі. Перевагами даної моделі є намагання автора адаптувати та застосувати багатовимірні статистичні методи, класичну та модифіковану таксономію, канонічний аналіз із метою оцінки економічної безпеки підприємства чим розширює та поповнює існуючу методологію діагностики. Недоліком даної моделі є те, що результати отримані із застосовуванням таксономії не мають значних відмінностей, що ускладнює визначення рівня економічної безпеки.

Модель аналізу та оцінки економічної безпеки підприємства на основі складових економічної безпеки М.В. Матвеева [18] передбачає розрахунки та оцінку індикаторів економічної безпеки підприємства, здійснення прогностичної оцінки основних економічних показників із застосуванням методу експоненційного згладжування та методу дисперсійного аналізу із метою здійснення якісної оцінки внутрішніх та зовнішніх факторів. Водночас, із застосуванням дискримінантного аналізу передбачено комплексне дослідження економічної безпеки, що застосовує експертні оцінки та статистичні дані. Алгоритм даної

моделі складається із чотирьох основних етапів: здійснення фінансового аналізу стану підприємства; формування інформаційного поля для його здійснення; формування множинної економетричної моделі з аналізом предикаторів та визначенням інтегрального показника економічної безпеки підприємства; та ідентифікацією стану фінансово-економічної системи із застосуванням методу нечітких множин. Після здійснення відповідних розрахунків за даною моделлю визначаються фактори, що впливають на економічну безпеку підприємства та будується адекватна економіко-математична модель, що визначає та описує зв'язок між встановленими формалізованими факторами та інтегральним показником економічної безпеки підприємства. Перевагами даної моделі є її адекватність, комплексність та висока достовірність у здійсненні аналізу та прогнозів стану і рівня економічної безпеки підприємства. До недоліків можна віднести значний обсяг та складність проведення відповідних розрахунків.

Тривимірна синтетично-перспективна модель запропонована А.Ю. Кретовою [160] ґрунтується на оцінюванні трьох основних складових: економічної безпеки підприємства, результативності його діяльності та потенціалу і враховує три основні стани: ретроспективний, теперішній та майбутній. За даною моделлю економічна безпека виступає основним показником теперішньої ефективності підприємства а її рівень визначається дельтою між фактичним та бажаним рівнями гармонізації інтересів суб'єктів внутрішнього та зовнішнього середовища.

Багатофакторна модель для оцінки стану та рівня економічної безпеки запропонована А.А. Краснощек [161] є поєднанням рейтингової методики та методики розрахунку багатофакторних коефіцієнтів економічної безпеки підприємств, що використовуються для характеристики потенціалу та визначаються як різниця між добутком коефіцієнту кореляції між показниками росту конкурентних переваг та добутком коефіцієнту кореляції між показниками пристосування до зовнішнього середовища. Опти-

мальне і критичне значення багатофакторних моделей за даною методикою, визначається за допомогою емпіричних вагових коефіцієнтів. При цьому, моделі – це основні складові потенціалу підприємств такі як: виробнича, фінансова, соціальна, інвестиційна. В кожній моделі виділено чотири фактори та визначена величина граничних значень у чотирьох зонах: ідеальній, допустимій, задовільній та критичній, при цьому значимість показника характеризується ваговими коефіцієнтами а значення моделі варіюється в діапазоні від нуля до чотирьох. Перевагами даної методики є комплексність новизна та багатофакторність, недоліками – складність, багато вимірність проведених розрахунків.

З позицій динамічного підходу економічна безпека підприємства визначається як безперервний процес діагностики та оцінки функціональних складових та критеріїв: попередження захисту та протидії негативним впливам та загрозам за допомогою дестабілізуючих чинників формування банку стратегій ефективного управління системою економічної безпеки підприємства. Застосовуючи динамічний підхід С. Кавун пропонує використовувати формалізовану матричну модель системи економічної безпеки підприємства з метою відстеження динаміки змін стану системи економічної безпеки підприємства [155, с. 99].

Найбільш поширеними підходам та методами діагностування стану та рівня економічної безпеки підприємства є методики із виділенням функціональних складових та показників, при цьому автори спираючись на власне бачення складових та показників, що їх формують беруть за основу функціональний підхід доповнюючи його методиками визначення показників, їх граничних значень, відбору і узагальнення показників, інтерпретації їх результатів.

Досліджуючи існуючі наукові підходи до діагностики рівня економічної безпеки підприємства слід зазначити, що значна частина науковців спираючись на функціональний підхід визначення функціональних складових та їх

показників формують власні методики та моделі аналізу та оцінки рівня економічної безпеки підприємства через визначення рівня економічної безпеки за кожною функціональною складовою із подальшим поєднання та агрегуванням даних у загальну комплексну оцінку. Відповідно, спираючись на засади базової методики та власного бачення складу функціональних складових економічної безпеки підприємства автори доповнюють його методиками визначення граничних значень, відбору та узагальнення показників згідно із напрямками досліджень розширюючи чи звужуючи спектр застосованих показників для розрахунку визначених складових, виокремлюючи самі складові та їх перелік, використовуючи у процесі агрегування методику сформовану на теорії адитивної цінності; вимірювання складових економічної безпеки за шкалою порядку; застосування мультиплікативного підходу для визначення загального рівня економічної безпеки як модифікованої зваженої середньо геометричної величини; використання коефіцієнта невизначеності та показника ступеня складності отриманням інформації; врахування ризику забезпечення необхідного (доцільного) рівня відповідних показників економічної безпеки підприємства. Важливим аспектом формування та застосування наукових підходів та методик є визначення та врахування певних особливостей функціонування підприємств та галузей в межах здійснення аналізу.

В дослідженнях економічної безпеки підприємства найбільшого застосування серед вчених дослідників набули такі наукові методи пізнання засновані на застосуванні відповідних наукових підходів як: комплексний метод, індикаторний метод, ресурсно-функціональний метод та метод заснований на теорії економічних ризиків. У своїх дослідженнях С. Довбня та Н. Гічова [106] виділяють три основні групи методичних підходи до діагностики стану та рівня економічної безпеки підприємства: методичні підходи до прогнозування банкрутства та методики інтегральної оцінки фінансово-економічного стану підприєм-

ства; методи комплексної оцінки загроз із розрахунком інтегральної оцінки ризику та оцінки ефективності захисних заходів та методи комплексної оцінки економічного потенціалу підприємства із розрахунком багатовекторної ресурсно-функціональної моделі, оцінки конкурентного статусу компанії та інші. Цими науковцями представлено методичний підхід «тримірної діагностики рівня економічної безпеки підприємства», що включає діагностику поточного, тактичного та стратегічного рівнів економічної безпеки підприємства. За даною моделлю поточною безпекою підприємства є стан відсутності загроз для суб'єкта господарювання в поточному періоді, а основними напрямками та групами показників діагностики поточної безпеки виступають: показники фінансової незалежності підприємства, коефіцієнт фінансування з власних джерел; показники абсолютної ліквідності, коефіцієнт покриття, темпи зростання частки запасів в сумі обігових коштів підприємства; показники ділової активності та рентабельності, коефіцієнт платоспроможності, коефіцієнт оберненості обігових активів.

Тактична економічна безпека визначає здатність суб'єкта господарювання до відтворення в процесі фінансово-господарської діяльності а її рівень визначає здатність підприємства ефективно використовувати наявні ресурси та виробничі можливості. Показниками, що діагностуються для визначення рівня тактичної безпеки є показники фондодідачі, енерго матеріаломісткості, продуктивності праці, рівня завантаженості виробничих потужностей, рентабельності трудових ресурсів, ступінь залежності підприємства від постачальників сировини та матеріалів, темпів зростання дебіторської заборгованості та інші.

Стратегічна економічна безпека визначає здатність підприємства до майбутнього стратегічного розвитку, його економічний потенціал та рівень конкурентоспроможності підприємства та його продукції. А основними показниками для визначення стратегічної безпеки виступають показники частки підприємства на ринку, зміни частки

ринку, ступінь зносу основних фордів, забезпеченість підприємства ресурсами власного виробництва, показник досвіду праці персоналу, плинності кадрів, частки НДДКР у загальному обсязі виконаних робіт на підприємстві, рівень технологічного розвитку підприємства, коефіцієнтами енергетичної, безпеки, сировинної безпеки, показники природоохоронної діяльності та інші.

Перевагами даного моделі є її зв'язок із поточним тактичним та стратегічним рівнями економічної безпеки підприємства, що водночас робить їх застосування ефективним інструментом комплексного забезпечення економічної безпеки підприємства.

До недоліків можна віднести значну відмінність між показниками та коефіцієнтами, що аналізуються (оскільки частина показників може бути реалізована кількісними методами а частина лише якісними експертними методами) та відсутність окремого ранжування і методики оцінки окремих показників. Відкритим залишається питання застосування формальних та неформальних методів оцінювання в здійсненні оцінки показників, що самі по собі вимагають проведення окремих попередніх розрахунків, відповідно достатньо складним є використання та приведення всіх цих показників до єдиного ранжування та оцінки.

2.3. Сучасні методи діагностики рівня економічної безпеки підприємства

В сучасних економічних умовах із високим рівнем невизначеності функціонування, діагностика небезпек та загроз із аналізом та оцінкою стану й рівня економічної безпеки підприємства є важливим етапом забезпечення економічної безпеки підприємства та підтримки й активування механізмів його перспективного майбутнього розвитку.

В працях сучасних науковців зазначаються та досліджуються широке коло типових методичних та наукових підходів до діагностики рівня економічної безпеки підприємства. Так І. Кривов'язюк [98, с. 74] зазначає, що

методи діагностики за своєю суттю є системою теоретико-пізнавальних категорій, наукового інструментарію та наукових принципів, щодо дослідження діяльності підприємства і таким чином формує певну тріаду взаємозв'язку між системами: категорій, інструментарієм та регулятивними принципами. О. Гетьман визначає, що діагностика є комплексом науково-методичного інструментарію, що застосовується із метою дослідження стану підприємства [81, с. 192].

Водночас, методи діагностики економічної безпеки визначається як сукупність загальнонаукових та специфічних способів та прийомів дослідження стану економічної безпеки суб'єктів господарювання. Так В. Івахненко методом діагностики зазначає спосіб, підхід до явища, що досліджується чи запланований визначений шлях пізнання дійсності [162, с.29].

Відповідно до концептуальних засад методології наукових досліджень методом є спосіб пізнання та дослідження явищ суспільного життя, та сукупність прийомів та операцій практичного та теоретичного освоєння дійсності, що підпорядковані вивченню конкретного завдання. Існує функціональна залежність між методом та теорією заснована на тому, що як результат проведених попередніх теоретичних вивчень метод водночас виступає як умова здійснення майбутніх емпіричних досліджень.

У широкому розумінні метод виступає способом досягнення поставленої мети та завдань. Водночас, методика визначається як сукупність прийомів та методів здійснення дослідження. Методика дослідження є системою правил застосування певних примов, методів та операцій. Вибір методів залежить від мети, завдання досліджень, обсягу та характеру фактологічного матеріалу для здійснення досліджень та умов проведення досліджень. В діагностиці економічної безпеки підприємства широкого застосування набули як первинні методи дослідження, що використовують із метою збору інформації, дослідження джерел її отримання здійснення спостережень, опитувань та інші;

так і вторинні методи дослідження, що використовуються із метою обробки та аналізу отриманих даних і проведення необхідної оцінки, діагностики триманих показників: їх визначення, систематизація, шкалування, кількісного та якісного аналізу, тощо.

В процесі діагностики стану та рівня економічної безпеки підприємства загалом використовуються широкий інструментарій методів, інструментів, різних наукових підходів про те, науковці наголошують на важливості та першочерговості застосування наукових підходів, що є характерними для дослідження економічної безпеки підприємства а саме: структурного, ресурсного та цільового. Загалом під методом діагностики розуміють спосіб отримання та аналізу необхідної інформації. Відповідно до цього в діагностиці можуть використовуватися наступні засоби отримання інформації такі як: особисті спостереження; здійснення опитування; дослідження документації; проведення анкетного опитування; здійснення фотографії робочого дня та інші. Вибір того чи іншого способу отримання інформації визначається особливостями діяльності підприємства, поставленим завданням, об'єктом діагностики.

Загалом, під методами розуміють систему науково обгрунтованих засобів, інструментів та прийомів наукових досліджень, що будуються на застосуванні певних принципів та відповідних наукових підходів, що дають можливість приймати аргументовані управлінські рішення базуючись на повноті отриманої в процесі діагностики економічної безпеки управлінської та економічної інформації.

Досліджуючи методологію діагностики економічної безпеки підприємства визначаються два основні способи діагностики а саме: формалізовані та неформалізовані. В основу формалізованих методів діагностики покладено науково обгрунтовані економічні залежності, що робить дані методи найбільш точними, повними та об'єктивними. В процесі застосування формалізованих методів досліджу-

ють та аналізують значні обсяги статистичної інформації та застосування математичних методів.

Неформалізовані методи діагностики засновані на логічній розбудові аналітичних процедур необхідних для здійснення діагностики економічної безпеки підприємства із застосування інтуїції, знань та емпіричного досвіду дослідника. Відповідно неформалізовані методи передбачають певне логічне узагальнення інформація, її декомпозицію, аналіз і синтез та оцінку на основі експертного бачення.

Рис. 2.3. Класифікація формалізованих та неформалізованих методів діагностики

Джерело: сформовано авторами [158, 159, 162, 163, 164, 165, 166, 167].

До неформалізованих методів діагностики економічної безпеки підприємства відносять якісні абстрактно-логічні методи: аналітичний метод; індукцію, дедукцію; деталізацію; узагальнення; порівняння, евристичні прийоми; соціологічний метод; опитування, співбесіди; анкетування; морфологічний метод пов'язаний із систематизацію на-

борів альтернативних рішень, щодо можливих сполучень варіантів, та відбором найбільш прийнятних та найбільш ефективних варіантів; рейтинговий метод, що полягає у систематизації, ранжуванні та визначенні найкращих результатів за переліком показників; факторграфічний метод, що полягає у аналізі зафіксованих фактів в засобах масової інформації, наукових працях; моніторинг як метод, що полягає у детальному безперервному стеженні за станом показників; метод логічного моделювання, що передбачає розбудову сценаріїв системи показників та аналітичних таблиць; технічний метод, що полягає у відображенні бажаних згладжених очікувань; та фундаментальний метод в основі якого лежить вивчення основних тенденцій та визначення основних напрямів динаміки зміни рівня економічної безпеки підприємства [164, 167].

Так, спостереження у діагностиці економічної безпеки підприємства є цілеспрямованим систематичним вивченням об'єкта. Спостереження як правило витупає складовою інших методів, що застосовуються.

Порівняння у діагностиці економічної безпеки підприємства є процесом встановлення подібності або відмінності предметів та явищ дійсності а також знаходження загального притаманного двом чи більше об'єктам.

Експертні методи (методи експертної оцінки) застосовуються для здійснення оцінки ситуації високоосвідченими фахівцями. Експертні методи застосовуються у тих випадках коли завдання дослідження не можуть бути досягнуті формалізованими параметричними методами. Відповідно застосування методів експертної оцінки має певний визначений алгоритм, що розподіляються за етапами: виявлення та структуризація проблем для здійснення експертної оцінки; вибір методики та форми опитування експертів, розробка анкет, таблиць, листів опитування, тощо; визначення чисельності та структури експертної групи та здійснення відбору експертів за певним видом діяльності з метою подальшого експертного опитування; заповнення експертами підготовлений анкет таблиць чи листів опи-

тування; статистична обробка заповнених та закодованих анкет, листі опитування [165, 166]. В порядку черговості, із нумерацією відповідей, упорядкований перелік варіантів заносять до комп'ютерних програм для подальшої структуризації із застосуванням методу логічного моделювання, а отримані в результаті дані дозволяють представити взаємозалежність аналізованих питань за їх змістом та мають причино-наслідковий характер; на наступному етапі здійснюється оцінка надійності отриманих результатів; та підсумкова оцінка на основі думок експертів щодо стану об'єкта.

Експертний метод охоплює значну кількість видів – методів, що отримали широке застосування в здійсненні економічних досліджень та діагностиці стану та рівня економічної безпеки підприємства. Метод «Мозкового штурму» являє собою включення експертів в активний творчий процес генерації думок та здійснення на основі цього відповідного аналізу. Завдання здійснюються із інтенсифікацією процесу генерування ідей та зростання концентрації оригінальних ідей в їх загальній кількості. За цим методом експертне опитування здійснюється в колі співробітників фахівців конкретного підприємства проте значну вагу має інформація отримала із зовнішніх джерел: конкурентів, постачальників, підрядників, що водночас виступають експертами в конкретних визначених питаннях. Застосування експертних оцінок у діагностиці дозволяє отримати відносно надійні а в окремих випадках і єдино можливі дані. Водночас, в процесі використання експертного методу реалізуються підходи логічного моделювання, що дозволяє використовувати програмне забезпечення і ЕОМ.

Морфологічні методи застосовуються для систематизації набору альтернативних рішень з можливим порівнянням та вибором найбільш ефективних варіантів. Морфологічний метод належить до перспективних методів, який дозволяє систематизувати отриманий набір альтернативних рішень та вибрати найбільш економічно ефективні.

Алгоритм здійснення дослідження із застосуванням морфологічного методу передбачає виконання таких етапів: формулювання завдання дослідження; визначення окремих етапів чи стадій дослідження; створення переліку можливих засобів та методів виконання кожного із зазначених етапів; розробка матричної моделі із зазначенням етапів та умов їх реалізації в вигляді «морфологічного ящика»; після цього визначається ланцюг, що послідовно з'єднує всі елементи «морфологічного ящика», аналізуються варіанти досягнення поставленої мети у відповідності до можливості та економічної доцільності.

Рейтингові методи застосовуються для систематизації, ранжування та визначення найкращих результатів за певними показникам. Рейтингові методи базуються на зрівнянні один із одним та розташуванні в певному порядку (здійснення ранжування) окремих показників чи об'єктів діагностування в визначенні економічної безпеки підприємства.

Фактографічні методи використовуються для аналізу зафіксованих факторів у документальних джерелах, наукових роботах, засобах масової інформації. Фактографічні методи базуються на вивченні всіх опублікованих та зафіксованих фактів, що характеризують об'єкт діагностики.

Моніторинг в діагностиці економічної безпеки є детальним систематизованим аналізом змін. Моніторинг являє собою метод постійного систематизованого, детального, поточного спостереження за діяльністю підприємства. Для здійснення моніторингу застосовується наступний алгоритм організації: здійснюється початкове експертне структурування; визначається мета здійснення моніторингу; визначаються показники-індикатори для здійснення моніторингу; здійснюється збір інформації необхідної для розрахунку показників індикаторів; здійснюється попередня формалізація аналітичних матеріалів; наступним етапом здійснюється ієрархічне упорядкування, фільтрація, обробка даних та їх можливе графічне представлення; за результатами аналізу здійснюється виявлення законо-

мірностей та стійких тенденцій; узагальнюються дані, готується звітність та відповідні висновки.

Логічне моделювання є методом за яким здійснюється побудова сценаріїв, систем показників чи аналітичних таблиць. логічне моделювання використовується для якісного опису фінансово-господарського розвитку суб'єкту господарювання. Логічне моделювання застосовує такі інструменти як аналогія, екстраполяція, експертна оцінка можливого бажаного стану об'єкту. В основі логічного моделювання лежить модернізація чи підтримка на певному високому рівні техніко-економічного стану підприємства а різновидом логічного моделювання виступає імітаційне моделювання за допомогою якого пошук необхідних рішень здійснюється в діалоговому режимі із застосуванням ЕОМ.

Таким чином, на базі економіко-математичних моделей зазначаються різні початкові та граничні умови і розглядаються різні варіанти із метою отримання результатів.

Фундаментальний метод застосовується для вивчення основних тенденцій та визначення основних напрямів динаміки розвитку. Метою фундаментального аналізу, який використовується в процесі діагностики економічної безпеки підприємства, що здійснюється на засадах фундаментального методу є визначення внутрішньої вартості майна, власності підприємства як результатів його фінансово-економічної діяльності. Фундаментальний аналіз здійснюється на засадах певного принципу за яким кожний фактор має певне значення і таким чином здійснює вплив на кінцевий результат діяльності підприємства. Для здійснення фундаментального аналізу застосовується економіко-математичне моделювання.

Технічний метод застосовується для відображення бажаних згладжених очікувань. Його метою є проведення повного детального аналізу динаміки змін визначених показників фінансово-господарської діяльності підприємства, а інтерпретація надається в вигляді графіків та діа-

грам, що дозволяють дослідити та графічно представити динаміку цих змін.

До формалізованих методів належать факторний, математичний, статистичний, стратегічний, економіко-математичний, фінансово-економічний методи, методи дослідження операцій та прийняття рішень, економетричні методи та методи економіко-математичного моделювання [168].

Факторний метод полягає у виявленні класифікації та оцінці ступеня впливу окремих факторів на стан та рівень економічної безпеки. Факторний аналіз, що є основою факторного методу, передбачає багатомірне статистичне дослідження ряду факторів які мають як позитивний так і негативний вплив на результати господарської діяльності суб'єкта господарювання. Основною ціллю застосування даного методу є виявлення генеральних чинників, які визначають основні результати діяльності підприємства. Відповідно розрізняють постійні та змінні фактори. До постійних факторів відносять наявність та динаміку поставання та витрат сировини, енергоносіїв, матеріалів, комплектуючих, що необхідні для виготовлення того чи іншого виду продукції. Змінними факторами виступають витрати на заробітну плату, накладні витрати та інші додаткові витрати на виробництво.

Кон'юнктурний аналіз, що базується на кон'юнктурному методі застосовується в діагностиці економічної безпеки для дослідження зовнішньої економічної безпеки та її складових а саме експортної, імпортової безпеки та ринкової складових економічної безпеки підприємства. Він передбачає дослідження зовнішньої ринкової кон'юнктури, дослідження попиту та пропозиції, що існують ринку, стану ринку його ємкості та відображає економічну та виробничу залежність підприємства і його ефективності від змін та динаміки ринкової кон'юнктури.

Математичний метод передбачає використання математичних прийомів та способів діагностики економічної безпеки підприємства. Математичний метод може містити диференціальний, логарифмічний, інтегральний ана-

ліз, аналіз рівня ризиків та розрахунок простих й складних відсотків і інші інструменти. Диференційний аналіз в діагностиці економічної безпеки підприємства передбачає пошук функціональної залежності в рівняннях, похідних різного порядку від функцій та залежних змінних.

Логарифмічний аналіз в діагностиці економічної безпеки підприємства використовується із метою знаходження ступеневої залежності різних показників. Інтегральний аналіз в діагностиці економічної безпеки підприємства використовується для визначення та врахування обернених зв'язків, що дозволяють циклічно проводити перерахунок окремих параметрів, водночас приводять збалансований стан інші параметри після вибору відповідного варіанту розрахунку.

Кластерний аналіз базується на таксономії тобто визначає в економічній безпеці класифікації залежностей і визначає зв'язки сукупностей соціально-економічних показників за даною матрицею коефіцієнтів кореляції між ними: автоматичній класифікації процесів які визначені та описані за основними ознаками. Використання в діагностиці економічної безпеки підприємства такого аналізу як дисконтування передбачає врахування нерівноцінності витрат та результатів, що належать до різних часових періодів та врахування зміни вартості доходів та витрат підприємства у часі, за іншим визначенням дисконтування є визначенням сьогодишньої вартості майбутніх капіталовкладень.

Статистичний метод на засадах статистичного аналізу основою економічної діагностики та має широке застосування в діагностиці економічної безпеки підприємства. Основними інструментами статистичного методу є кореляційний, регресійний, дисперсійний та кластерний аналіз, методи середніх та відносних величин, метод групування, індексний, табличний та графічний методи.

Статистичний метод включає такі інструменти як аналіз середніх і відносних величин, що застосовується для визначення середніх значень показників які характери-

зують результати господарської діяльності підприємств і визначення відносних показників – коефіцієнтів, що відображають співвідношення між різними показниками. Інструмент групування застосовується для об'єднання в групи окремих показників, які характеризують господарську діяльність підприємства, при цьому формування груп здійснюється за показниками, що можуть бути факторними та результативними.

Графічний аналіз дає можливість відобразити зміни стану та рівня економічної безпеки підприємства графічно, за певний період часу. Індексний метод заснований на створенні динамічних рядів та застосовується для визначення змін співвідношення різних показників, що характеризують рівень ефективності суб'єктів господарювання у часі. Кореляційний аналіз дозволяє визначити вид та тісноту залежностей між двома або декількома взаємопов'язаними явищами.

Екстраполяційний аналіз заснований на дослідженні характеристики змін стану системи в минулому та продовженні отриманих тенденцій, створення прогнозу на майбутнє. Регресійний аналіз дозволяє встановити зміни результативності ознак, що відбуваються під дією одного чи кількох факторів.

Метод головних компонент застосовується в діагностиці економічної безпеки підприємства із метою проведення порівняльного аналізу складових економічної безпеки. Таким чином, головні компоненти є основними характеристиками лінійних комбінацій складових параметрів із найбільшими значеннями дисперсії. Дисперсійний аналіз базується на вивченні впливу факторів на результативну ознаку за значеннями дисперсійних факторів, що визначають їх абсолютні зміни (коваріацію або варіацію). Відносна коваріація (коливальність) показників характеризує ефективність господарювання та досліджується у коваріаційному аналізі.

Наступними є методи дослідження операцій та прийняття рішень, що включають такі інструменти як теорії

ігор, теорію графів, теорію масового обслуговування, сітьове програмування із розбудовою діаграм ГАНТА та побудову дерева цілей. Так, теорія графів використовується в діагностиці економічної безпеки як основа графічного моделювання, оскільки діаграми, структури, схеми є графами.

Одним із підходів до оптимізації та прогнозування варіантів фінансово-господарської діяльності підприємства та забезпечення його економічної безпеки, що базується на виборі оптимальних рішень в умовах високого рівня невизначеності та дії зовнішніх та внутрішніх небезпек та загроз є використання теорії ігор. В теорії ігор розглядаються різні варіанти розвитку подій та визначають стратегію здатну забезпечити найкращі результати. Згідно із теорією масового обслуговування діяльність підприємства розглядаються як процес обслуговування окремих підрозділів підприємства та різних технологічних процесів. Таким чином виробництво, збут, логістика, реалізація продукції підприємств розглядаються як системи виконання окремих вимог із обслуговування, а їх реалізацію здійснюють різні канали обслуговування.

Відповідно до методики побудови дерева цілей та ресурсів вибір цілей значною мірою впливає на забезпечення економічної безпеки підприємства. Відповідно до цієї методики на основі визначених цілей та із врахуванням реальних можливостей підприємства та його забезпеченості ресурсами розробляються способи досягнення цих цілей та визначаються методи управління, впроваджуються структурні зміни в організаційній структурі підприємства, відбір кадрів в впровадженні нових методів управління. Сітьове планування базується на застосуванні сітьових графіків.

Стратегічний метод включає використання таких інструментів як SWOT-аналіз, STEP-аналіз, SPASE-аналіз, метод складання профілю організації та модель Портера та інші, що описані в першому розділі.

Економетричні методи складаються із гармонічного, матричного, спектрального аналізу, аналізу міжгалузе-

вого балансу та аналізу виробничих функцій. Матричний аналіз використовується із метою здійснення аналізу та діагностики фінансово-господарської діяльності підприємства та визначення співвідношення між витратами та результатами діяльності під час оцінки ефективності здійснених витрат.

Матричний аналіз передбачає побудову таблиць (матриць) складові елементи яких визначають зв'язки виробничих структур або інших елементів, а кількісні значення залежностей між витратами та результатами за різними технологічними варіантами виробництва товарів обчислюються за встановленими відповідно до теорії матриць правилами.

Гармонійний аналіз у діагностиці економічної безпеки підприємства є дослідженням функціональних залежностей які характеризують результати забезпечення економічної безпеки підприємства за окремими функціями та гармонійними коливаннями.

Спектральний аналіз визначає розклад фінансово-господарської діяльності підприємства за окремим складом, спектром, сукупністю всіх показників економічної безпеки підприємства та їх значень. Методика визначення виробничих функцій в діагностиці економічної безпеки підприємства застосовується для визначення кількісного взаємозв'язку обсягів випуску продукції із змінними величинами витрат. Водночас, різновидами виробничих функцій є лінійні залежності, коли отримані результати залежать від одного фактора; співвідношення, коли техніко-економічний стан виробництва змінюється в часі; мультиплікативні форми, коли результат виробництва залежить від множинних ресурсів, і за відсутності будь якого із них результат дорівнює нулю.

Міжгалузевий баланс є одним із базових провідних економічних моделей, а здійснення аналізу показників за квадрантами, розділами міжгалузевого балансу дозволяє визначити економічні пропорції та структуру економічних зв'язків.

Фінансово-економічні методи в діагностиці економічної безпеки підприємства засновані на застосуванні аналізу беззбитковості, застосування рівноважного та коефіцієнтного методів.

Методи економіко-математичного моделювання та оптимального програмування включають описові, прогностичні та нормативні моделі, системний аналіз, лінійне та нелінійне програмування. Метод моделювання має наступну структуру: постановку завдання, визначення аналога, створення та вибір моделі, розробку моделі, дослідження моделі та переведення знань із моделі на оригінал.

Економіко-математичне моделювання визначає виробничий аспект прогнозів таких як створення моделей оптимального розвитку та розміщення виробництва різних видів продукції та соціальні аспекти розвитку зі створенням моделей що пов'язані із прогнозуванням доходів та споживання населення, демографічними прогнозами та рухом населення та трудових ресурсів в територіальному та галузевому розрізах.

Оптимальне програмування має за мету знаходження оптимального значення цільової функції змінні якої належать деякій ділянці допустимих значень в визначеній системі обмежень. Оптимальне програмування включає побудову дескриптивних моделей предикативних, нормативних моделей, імітаційне моделювання: лінійне, нелінійне, динамічне та випукле програмування. Дескриптивні моделі є схематичним описом певних залежностей.

Із метою здійснення діагностики стану та рівня економічної безпеки підприємства застосовуються різні джерела інформації про діяльність підприємства. Джерела інформації, що використовується в діагностиці поділяються на дві основні групи: внутрішні та зовнішні. Внутрішні джерела інформації поділяють на основні джерела та додаткові джерела. До групи основних (облікових) джерел належать: статична звітність, бухгалтерська звітність, податкова звітність, фінансова звітність та оперативно-технічна звітність підприємства. До додаткових (поза об-

лікових) джерел належать: програми плани та проекти розвитку підприємства та забезпечення його економічної безпеки; внутрішня нормативно-правова документація: накази розпорядження; протоколи зборів трудового колективу та виробничих нарад та інші; документи щодо результатів провадження внутрішнього аудиту та ревізій на підприємстві та його підрозділах; довідники та інші документи службового користування; патенти та ліцензії (рис. 2.4).

До зовнішніх джерел отримання інформації належить отримання доступу із джерел відкритої інформації: із ресурсів Інтернет та відкритої звітності засобів масової інформації; інформація отримана із державних та недержавних національних інформаційних агенцій та служб; не конфіденційна та конфіденційна інформація отримана підприємством від носія інформації в довірчому порядку.

Рис. 2.4. Джерела отримання інформації для здійснення процесу діагностики економічної безпеки підприємства
Джерело: сформовано авторами на основі [165, 166, 167, 168].

В залежності від видів інформації, що використовуються, методи класифікуються на кількісні та якісні методи (методи на основі експертної оцінки). Кількісні методи

характеризують діяльність підприємства та результати здійснення ним фінансово-господарської діяльності, вибір широкого арсеналу цілих методів, залежить від напряму аналізу, специфіки діяльності підприємства.

Обов'язковою умовою проведення кількісної діагностики є наявність та доступ до фактологічної бази діяльності підприємства, його бухгалтерської управлінської документації та можливості відстеження показників його фінансового економічної діяльності в певній динаміці – за квартал, рік, декілька років, весь період існування підприємства і т.д. Тобто кількісні методи в діагностиці економічної безпеки підприємства застосовується тоді коли для цього є фактологічна база, доступ до цієї фактологічної бази та показники, що підлягають дослідженню методами економічного аналізу із застосуванням методів економічного моделювання та розрахунку.

Найбільшого застосування набули такі методи кількісної оцінки як методи економічного (факторного аналізу), статистичні методи, методи фінансового аналізу та методи інтегральної оцінки фінансового стану підприємства, методи діагностики банкрутства та методи кореляційного та регресійного аналізу.

Якісні методи оцінки застосовуються для діагностики явищ та процесів, що не можуть бути оціненими кількісними методами, їх загальною рисою є те що фактично всі вони здійснюються із застосуванням методів експертної оцінки та враховують думку експертів, їх досвід та фаховість. Найбільш поширеними методами якісної оцінки є Метод SWOT-аналізу, метод Дельфі, «метод мозкового штурму», матриця п'яти сил М. Портера, PERT-аналіз та інші.

В основі побудови оптимальної моделі системи економічної безпеки підприємства лежить метод моделювання що є методом теоретичного та опосередкованого пізнання який дає можливість відтворювати за допомогою моделі ті чи інші властивості об'єкту дослідження, його взаємозв'язків та взаємодію із іншими елементами. Моде-

лювання дозволяє розкрити та дослідити економічну безпеку підприємства як систему. До недоліків моделювання можна віднести той факт, що моделі досліджують ефект на певних етапах розвитку і відображають лише певні його властивості.

Узагальнюючи слід зазначити, що в сучасних дослідженнях із питання економічної безпеки не існує єдиного підходу та не створено єдиної загально визначеної структури системи економічної безпеки підприємства при цьому широкого застосування набули системний, комплексний, динамічний, індикаторний, процесний, структурно-функціональний та інші підходи до моделювання а у наукових дослідженнях цього напрямку створюють нові та активно адаптують існуючі наукові моделі та методики діагностики, аналізу та оцінки економічної безпеки підприємства.

Комплексна діагностика економічної безпеки підприємства (на матеріалах транспортно-експедиційних підприємств)

3.1. Оцінка сучасного стану економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств України

В умовах нестійкого розвитку національної економіки, тривалої і глибокої економічної кризи в Україні, та динамічного зовнішнього середовища, діяльність вітчизняних підприємств пов'язана з появою значної кількості непередбачених небезпек і загроз, що впливають на їх функціонування та економічну безпеку. На сучасному етапі необхідно проводити дослідження не лише внутрішнього, але й зовнішнього середовища, на яке значно впливає галузева специфіка діяльності підприємства.

Транспортна галузь є структуроутворююче виробництво, що значною мірою визначає конкурентоспроможність національної економіки. А конкурентоспроможність є однією із найважливіших інтегральних характеристик ринкової економіки, яку застосовують як критерій оцінки економічної діяльності господарюючих суб'єктів [169, 170]. І саме в умовах жорсткої конкуренції Україна характеризується значно більшою кількістю і обсягом транспортних перевезень відносно суми її ВВП, ніж будь-яка інша країна в Європі внаслідок перевезення великої частки продукції сільського господарства і важкої індустрії країни [171].

Ефективне функціонування транспортної галузі є необхідною умовою стабілізації, структурних перетворень економіки, розвитку зовнішньоекономічної діяльності, задоволення потреб населення та суспільного виробництва у перевезеннях, захисту економічних інтересів України [172].

У процесі свого розвитку транспорт сприяє зрушенням у розміщенні продуктивних сил, забезпечує економічне зростання, сприяє змінам у світовій економіці і міжнародних економічних відносинах [173]. Крім економічної ролі транспорт виконує ще й оборонну, соціальну та культурну роль [174]. Тому транспортна сфера в економічному житті країни посідає особливе місце і може бути основою для ефективного відновлення та розвитку економіки України [175].

Транспортний комплекс України є важливою складовою частиною народного господарства, що обслуговує всі його галузі (рис. 3.1). Забезпечення статусу України як великої транзитної держави, сприяє її соціальному і економічному зростанню.

Як результат цього, транспортні витрати складають набагато більшу частину остаточної ціни товарів, і транспортна система має значний потенціал для поліпшення сукупної продуктивності і регіональної конкурентоспроможності. Оскільки діяльність транспортної галузі в Україні є найважливішою складовою виробничо-господарської діяльності країни, і суттєво залежить від розвитку інших галузей господарства, то в останні роки показники розвитку галузі мали незадовільний характер.

Проблеми функціонування та розвитку підприємств транспортної галузі України розглядали та досліджували в своїх працях такі автори, як В.Г. Коба [178], С.М. Боняр [179], О.М. Ложачевська [148], О.О. Бакаєва [149], Є.М. Сич [180], Г.Д. Ейтутіс [181], В.М. Степанова [182], В.Ф. Семенов [183], О.В. Ареф'єва [184] та інші.

В Україні єдина транспортна система, що має в своєму розпорядженні всі види транспорту, і включає в себе: заліз-

ничний, автомобільний, авіаційний, трубопровідний, морський, річковий, поромний, міський. З рис. 3.2 видно, що характеризуючи транспортну галузь, включаючи складське господарство, необхідно зазначити, що вантажний наземний транспорт та складське господарство і допоміжна діяльність у сфері транспорту мають більшу кількість підприємств, ніж в авіаційному та водному транспорті.

Рис. 3.1. Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2015 році

Джерело: складено авторами за матеріалами [176, 177].

Відповідно, що до зайнятих працівників в різних сферах транспорту, то з рис. 3.3 видно, що найбільша частка працівників припадає на складське господарство та вантажний наземний транспорт.

Посилаючись на світовий досвід, І.В. Токмаков ствер-

джує, що процеси глобалізації приводять до значного зростання об'ємів перевезень, руху товару і, відповідно, вантажних потоків, як внутрішніх, так і міжнародних, у тому числі транзитних [155].

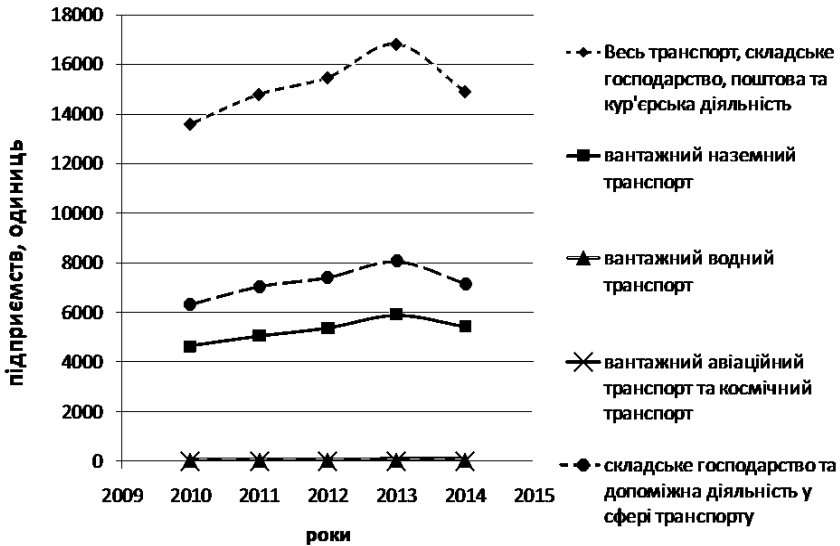

Рис. 3.2. Кількість підприємств за видом економічної діяльності
Джерело: складено авторами за матеріалами [185].

Як наголошують О.М. Кібік, О.Л. Суворова, О.Г. Голодницький – колосальний транзитний потенціал, що за умови ефективного використання може значно позитивно вплинути на рівень економічної безпеки нашої держави або навпаки [186].

Для визначення кола проблем економічної безпеки сучасної України та її транспортного потенціалу слід, в першу чергу, здійснити детермінацію безпеки в цілому, та економічної безпеки, зокрема [186].

З одного боку транспорт підприємств, є частиною транспортної системи України, а з другого боку – невід'ємною складовою виробничо-комерційної діяльності підприємств, що інтегрує усі процеси (від постачання ресурсів до реалізації продукції).

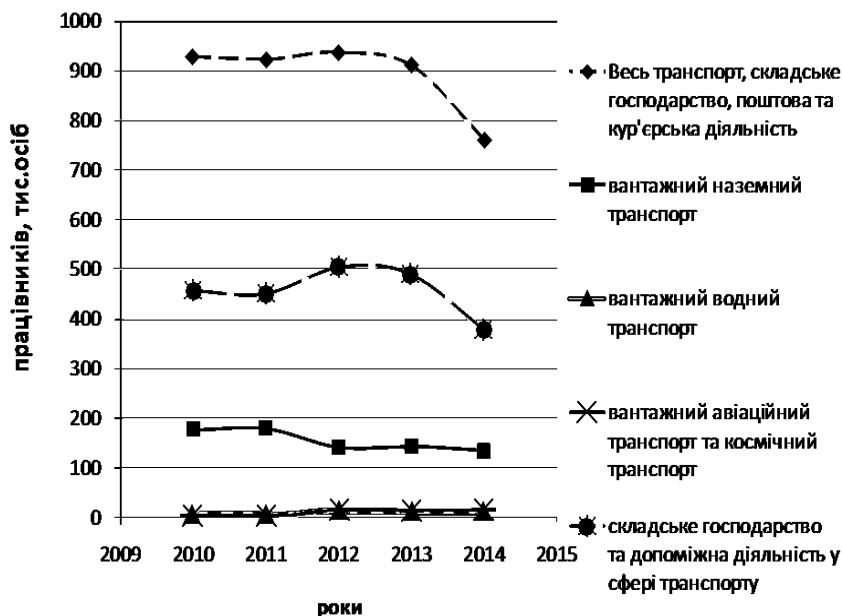

Рис. 3.3. Кількість зайнятих працівників в транспортній галузі

Джерело: складено авторами за матеріалами [185].

По-перше, за допомогою транспорту забезпечується зв'язок між різними галузями економіки. По-друге здійснюється рух продукції зі сфери виробництва до сфери обігу, а тим самим транспортна діяльність виступає продовженням процесу виробництва в межах обігу.

На ринках товарів і послуг в умовах конкуренції постійно відбувається мінімізація витрат на різні види послуг, а особливого значення набуває мінімізація часу на доставку товарів споживачу. Тому транспорт в сучасній економіці відіграє велику роль в житті людини та у виробничому процесі. Завдяки розвитку виробництва розвивається і транспортна галузь.

Транспортна галузь надає широкий спектр послуг (рис. 3.4), який суттєво відрізняється від традиційного підходу до транспорту як продовження виробництва або надання соціальних послуг населенню. І ця подвійна роль транс-

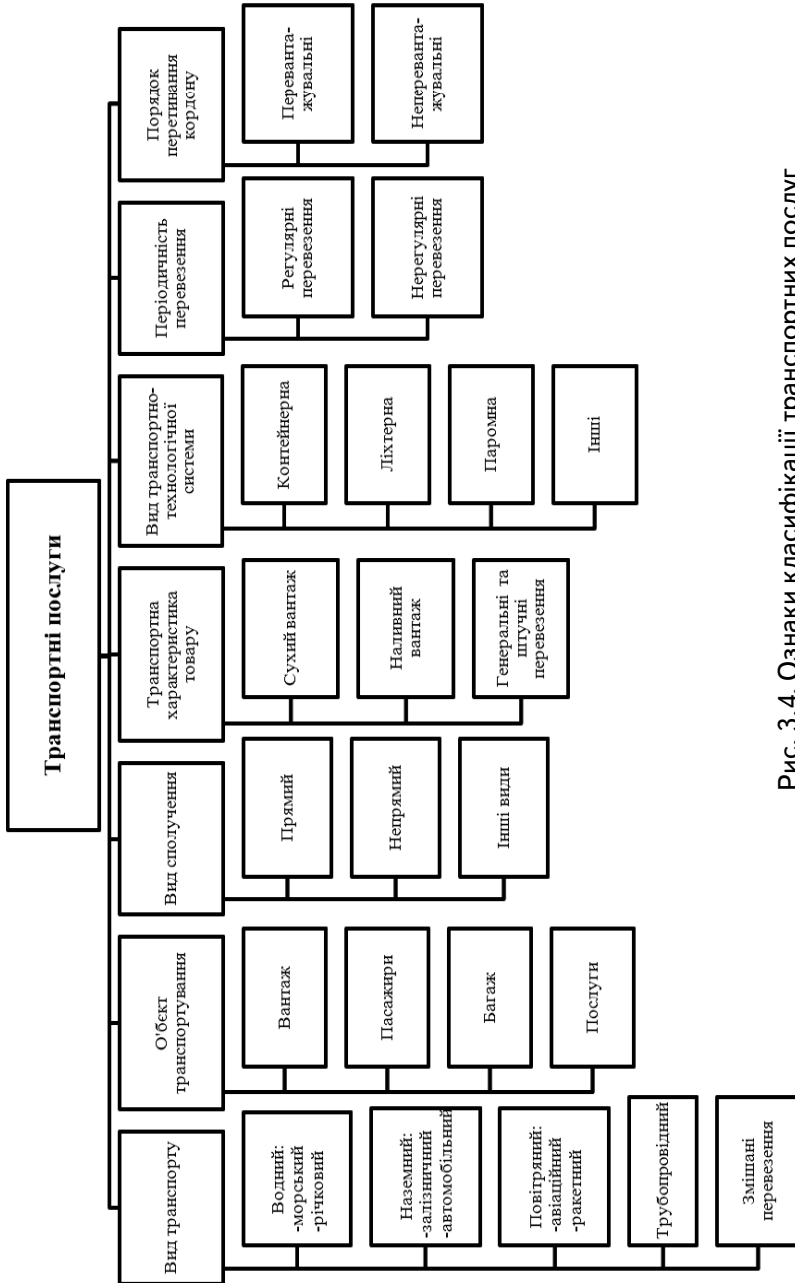

Рис. 3.4. Ознаки класифікації транспортних послуг
Джерело: систематизовано на підставі [185, 186, 187].

порту полягає в тому, що, з одного боку, він належить до матеріального виробництва, оскільки здійснюючи перевезення, продовжує виробничий процес, а з іншого боку – належить до сфери послуг, оскільки надає транспортні послуги організаціям і населенню.

Також в транспортній галузі можна виділити окремі типи підприємств, що здійснюють транспортне обслуговування споживачів (рис. 3.5) [187]. Адже рух матеріальних потоків без транспортування не можливий, тому транспорт є ключовим елементом транспортної системи товаропровування.

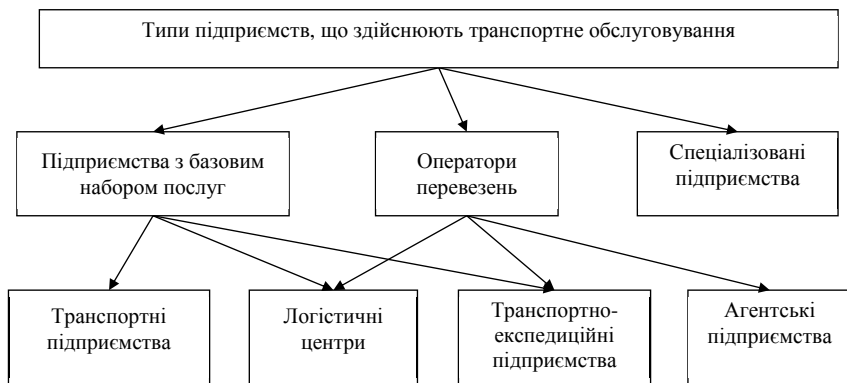

Рис. 3.5. Типи підприємств, що здійснюють транспортне обслуговування

Джерело: складено на основі [188].

Продукцією транспорту є сам матеріальний процес переміщення. Робота транспорту вимірюється кількістю перевезених вантажів і людей, оборотом вантажів і людей в тонно- і пасажиро-кілометрах. В Україні транспортна галузь переживає період нестабільності і демонструє від’ємну динаміку обсягів вантажних і пасажирських перевезень (табл. 3.1).

У 2013 р. порівняно з 2012 р. загальні обсяги перевезень вантажів зменшилися на 1,9%, пасажирів – на 2,8%, обсяги переробки вантажів у морських та річкових портах скоротились на 4,3%. Наразі Україна досі не вийшла на

докризові показники перевезень: у 2013 р. обсяги перевезень вантажів становили 89%, пасажирів – 81%, переробки вантажів у портах – 87% відносно рівня 2007 р. Криза в економіці та складна обстановка на сході України негативно позначилась на показниках роботи транспортної галузі у 2014 р. Загальні обсяги перевезень вантажів в Україні за 10 міс. 2014 р. скоротилися на 6,7%, пасажирів – на 4,7% порівняно з аналогічним періодом 2013 р.

Таблиця 3.1

Динаміка обсягів перевезень вантажів і пасажирів та переробки вантажів морськими і річковими портами в Україні

Млн. тонн / роки	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Перевезено вантажів – всього **	70	705	541	602	657	644	632	484
водний	24	19	10	11	10	8	6	5
автомобільний ***	170	187	140	158	178	179	184	152
залізничний	513	499	391	433	469	457	442	327
авіаційний	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Перероблено вантажів морськими і річковими портами	177	184	162	154	162	161	154	119

Джерело: складено і розраховано за даними Держстату України [188].

** без трубопровідного транспорту;

*** автомобільний транспорт – без урахування перевезень, виконаних для власних потреб.

Транспорт споживає близько 13% паливно-енергетичних ресурсів країни, на долю залізничного транспорту доводиться 6% електроенергії, 17% – валового споживання дизельного палива. Виробництво транспорту складає 20% вартостей всіх фондів народного господарства, залізничного транспорту припадає на частку 6,9% основних фондів країни [189].

Згідно з офіційною статистикою частка автомобільного транспорту у 2015 році в перевезенні вантажів становить 25%. Зменшення обсягів у порівнянні з 2014 роком

– склало для автотранспорту 18% . Особливістю ринку автомобільних перевезень є відсутність на ньому державного сектору економіки. Діють лише приватні автоперевізники. Таким чином, головною функцією Міністерства є формування та забезпечення реалізації державної політики у даній сфері, визначення «правил гри», забезпечення сталого функціонування пасажирських та вантажних автомобільних перевезень [190].

Транспортні підприємства поступово адаптуються до нових умов господарювання, але виникає багато питань щодо роботи і розвитку транспорту в умовах формування ринкових відносин. У ряді основних недоліків українського транспорту особливо виділяються низький технічний рівень і незадовільний стан його виробничої бази. Особлива увага приділяється автошляхам, деякі стратегічні ділянки мережі автомобільних доріг вже функціонують на максимумі своїх можливостей. Державні автомобільні дороги вичерпали свою пропускну спроможність. З перевищенням нормативного завантаження експлуатується 13 тис. км. доріг, особливо на підходах до найбільших міст, що складає майже 29 відсотків протяжності мережі. Прискорення автомобілізації країни поки не привело до відповідного зростання об'ємів будівництва і реконструкції дорожньої мережі, а ремонт автомобільних доріг останніми роками дуже повільно набирає свої оберти.

До теперішнього часу не завершено формування опірної мережі державних автомобільних доріг, що зв'язує всі області України. Нормативним вимогам відповідає лише близько 38 відсотків автомобільних доріг державного значення. А це впливає на недостатній розвиток сектору автомобільного транспорту. З рис. 3.6 видно, що довжина автодоріг України становить 169,5 тис. км, з яких 77,9% придатні для значних навантажень. Ці дороги з цементно-бетонним, асфальтобетонним та чорним шосе. Майже 60% доріг потребують капітального ремонту [190]. І лише 280 км автошляхів відповідають стандартам Транс'європейської транспортної системи [191, 192].

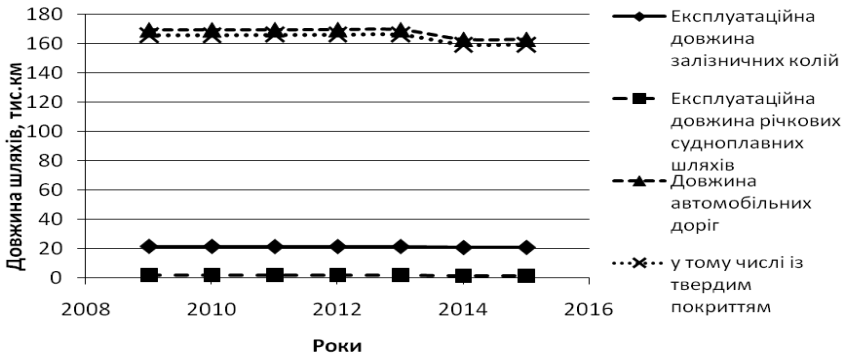

Рис. 3.6. Довжина шляхів сполучення загального користування (тис. км)

Джерело: складено авторами за даними [192].

Тому значні частини мережі потребують модернізації згідно з вимогами європейських технічних стандартів і стандартів безпеки. Крім того, через постійне недофінансування цієї галузі мережа доріг поступово занепадала, і зараз приблизно 40% – 51% усіх доріг державного значення не відповідають діючим сучасним вимогам щодо міцності та нерівності відповідно. Крім того, з 16200 мостів та шляхопроводів лише 46% відповідають діючим стандартам; решта знаходиться у поганому стані. На жаль, у 2015 році бюджетні асигнування на ремонт та розвиток доріг становили 2,7 млрд. грн., що є цифрою, яка вдвічі менша за мінімальний обсяг, необхідний лише для регулярного ремонту доріг. Статистика безпеки руху в Україні залишається однією з найгірших в Європі за кількістю ДТП і нещасних випадків зі смертельними наслідками [192].

Світовий банк є основним партнером України в транспортному секторі. У 2012 році розпочався Другий проект покращення автошляхів та безпеки руху (вартістю 450 млн. дол. США), який передбачає продовження модернізації відповідної наступної ділянки автомобільної дороги Київ–Харків до Полтави та підвищення безпеки руху у вибраних коридорах високого ризику. Світовий банк також залучений у стратегічний діалог з Урядом, мета якого

полягає у наданні допомоги країні у розробці міцної стратегії безпеки в автодорожній галузі.

Держава на сьогодні не в змозі забезпечити галузь обсягом коштів, необхідним навіть для проведення робіт з поточного середнього та капітального ремонтів, не кажучи вже про реконструкцію існуючих і будівництво нових інфраструктурних об'єктів [193,194]. Рішення задачі приведення протяжності і стану дорожньої мережі у відповідність з потребами економіки і населення істотно ускладнюється під впливом випереджаючого зростання ринкових цін на будівельні матеріали. Розміщення і структура транспортних комунікацій країни в цілому відповідають внутрішнім і зовнішнім транспортно-економічним зв'язкам країни, але недостатньо розвинута транспортна і логістична інфраструктура потребують вдосконалення. Тому продуктивність і ефективність транспортного комплексу країни знижується. Недосконалість законодавчої бази у сфері автомобільного транспорту, збільшення автомобільного парку, невідповідність мережі автомобільних доріг сучасному рівню автомобілізації призводить до аварійності на дорогах, рис. 3.7.

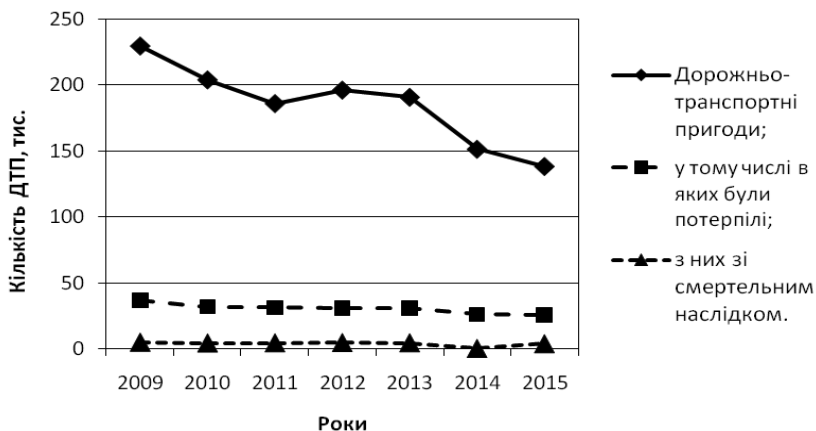

Рис. 3.7. Дорожньо-транспортні пригоди

Джерело: складено авторами за даними [192].

Основні причини скоєння дорожньо-транспортних пригод за участю водіїв є: порушення правил маневрування; перевищення швидкості; недотримання дистанції; порушення правил проїзду перехресть; недотримання дистанції та виїзд на смугу зустрічного руху. Скорочення об'ємів реконструкції і будівництва інфраструктурних об'єктів, а також темпів поповнення і оновлення парків рухливих засобів транспорту, іншої транспортної техніки привело останніми роками до погіршення їх технічного стану (вікова структура, збільшення зносу) і працездатності.

Різке відставання інфраструктури і устаткування аеропортів від рівня розвитку міжнародної цивільної авіації, відставання в впровадженні рекомендованих Міжнародною організацією цивільної авіації сучасних засобів і технологій у сфері організації повітряного руху, систем автоматичної посадки і інших радіотехнічних систем. За роки економічних реформ кількість українських аеропортів, що діють, і аеродромів цивільної авіації скоротилася в 2,5 рази (переважно за рахунок об'єктів обласного рівня). Багато в чому в результаті цього склалася конфігурація мережі пасажирських авіаліній, в рамках якої найбільший об'єм пасажирських перевезень (до 80%) доводиться на авіазв'язок м. Київ. Розвиток українських портів і суміжної транспортної інфраструктури відбувається нерівномірно. Накопичилися значні відмінності по рівнях технологічності і капіталізації портових вузлів.

Це є наслідком нерівномірності і нестабільності вантажної бази, недостатнього розвитку суміжної залізничної, автомобільної і трубопровідної інфраструктури, а також термінальної і складської інфраструктури. Дефіцит сучасних портових потужностей, орієнтованих на перевалювання імпортованих вантажів (контейнери), який викликаний випереджаючим розвитком протягом останніх років портових потужностей, направлених на перевалювання експортних вантажів [194].

Найважливішою проблемою є технічне і технологічне відставання транспортної системи України в порівнянні з

розвиненими країнами. Вона не готова до повсюдного вживання сучасних технологій, насамперед – контейнерних. Зростаючий попит на вантажні перевезення стримується нерозвиненістю транспортно-логістичної системи країни. На низькому рівні залишається транспортно-експедиційне обслуговування населення і економіки.

Тому для України набуває особливого значення проблема розвитку та удосконалення сфери транспортних послуг, а особливо виникає необхідність розвивати транспортно-логістичний бізнес [195]. Ефективну роботу транспорту забезпечують значна кількість транспортних, транспортно-експедиційних, логістичних, інформаційно-посередницьких та інших підприємств [196, 197, 198, 199, 200]. Транспортно-експедиторська діяльність (ТЕД) є складовою транспортної логістики (рис. 3.8) і однією з визначальних її функцій.

У вітчизняній економіці значний і важливий сегмент транспортної галузі займають підприємства які здійснюють саме транспортно-експедиторську діяльність [197, 201-206]. Якщо покупці та продавці самі не в змозі здійснити транспортування свого вантажу, то вони користуються послугами транспортно-експедиційних підприємств (ТЕП), які в свою чергу надають великий комплекс послуг із транспортно-експедиційного обслуговування (ТЕО) вантажів.

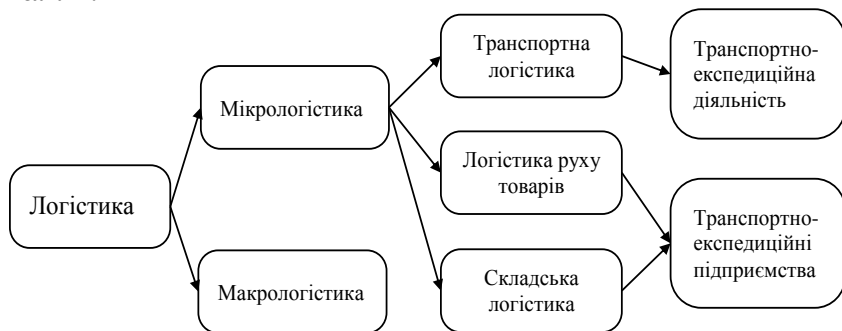

Рис. 3.8. Галузі логістики що взаємопов'язані з ТЕД

Джерело: скомпоновано на підставі [48, 84, 200, 201-206].

Законодавчими актами, що регулюють транспортно-експедиторську діяльність на території України, є Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Митний кодекс України, Закон України «Про транспортно-експедиційну діяльність» № 1955-IV від 01.07.2004 року [206-209]. Так згідно з діючим Законом України «Про транспортно-експедиторську діяльність» – «Транспортно-експедиторська діяльність – підприємницька діяльність із наданням транспортно-експедиторських послуг з організації та забезпечення перевезень експортних, імпорتنих, транзитних та інших вантажів; транспортно-експедиторська послуга – робота, що безпосередньо пов'язана з організацією та забезпеченням перевезень експортного, імпортного, транзитного або іншого вантажу, за договором транспортного експедирування» [172].

Поняття «транспортно-експедиторська діяльність» у перелічених законодавчих актах, трактують як підприємницьку діяльність із надання транспортно-експедиторських послуг з організаційного забезпечення перевезень експортних, імпорتنих, транзитних або інших вантажів. Цей вид діяльності здійснюється суб'єктом господарювання – транспортним експедитором, що за дорученням клієнта і за його рахунок виконує або організовує виконання транспортно-експедиторських послуг, визначених договором транспортного експедирування [210].

Транспортно-експедиторську діяльність можуть здійснювати як спеціалізовані підприємства (організації), так і інші суб'єкти господарювання.

На ринку автоперевезень функціонує біля 80 тисяч суб'єктів, які відповідно до законодавства мають ліцензії на провадження цієї діяльності. Приблизно 50% з них здійснюють перевезення вантажів. В табл. 3.2 відображено відповідно до різних областей України кількість діючих транспортних підприємств, та кількість транспортно-експедиційних підприємств, що розташовані на території України.

Географічне розташування України сприяє розширенню

Таблиця 3.2

Транспортні та транспортно-експедиційні підприємства України

№ п/п	Області	Кількість транспортних підприємств	Кількість транспортно-експедиційних підприємств
1	Київ	245	70
2	Київська область	40	12
3	Автономна Республіка Крим	27	8
4	Вінницька область	15	7
5	Волинська область	11	3
6	Дніпропетровська область	60	27
7	Донецька область	29	14
8	Житомирська область	8	3
9	Закарпатська область	21	14
10	Запорізька область	23	12
11	Івано-франківська область	17	4
12	Кіровоградська область	6	2
13	Луганська область	18	6
14	Львівська область	28	14
15	Миколаївська область	32	10
16	Одеська область	96	45
17	Полтавська область	15	9
18	Рівенська область	11	3
19	Севастополь	10	5
20	Сумська область	8	3
21	Тернопільська область	2	2
22	Харківська область	191	45
23	Херсонська область	8	4
24	Хмельницька область	12	4
25	Черкаська область	8	2
26	Чернівецька область	12	5
27	Чернігівська область	9	5
Всього		962	338

Джерело: сформовано авторами на підставі даних 2014 року [211].

міжнародних транспортно-експедиторських послуг під час транзитних перевезень всіма видами транспорту. В Україні основні експедиторські фірми об'єднані в Асоціацію міжнародних експедиторів України (АМЕУ) і Асоціацією «Укрзовніштранс», що входять у Міжнародну Федерацію експедиторських асоціацій (FIATA). Сьогодні АМЕУ – це:

- 158 транспортно-експедиторських організації всіх форм власності – від державної до приватної, в їх числі 47 індивідуальних членів FIATA;

- 268 дипломованих фахівців FIATA в області експедиції;

- 50% українського імпорту і експорту і більше 70% транзиту здійснюється завдяки і при безпосередній участі членів АМЕУ;

- право поширювати на Україні, для використання членами АМЕУ, офіційні міжнародні транспортно-експедиторські документи FIATA (FIATA FCR, FBL, FWB та інші);

- семінари з актуальних проблем і питань в міжнародній експедиції, інформаційні бюлетені АМЕУ, курси підготовки міжнародних експедиторів за стандартами FIATA з видачею диплома FIATA [211].

На сьогодні, на жаль, в Україні ринок експедиторських послуг формується стихійно. Відповідно падає якість надання послуг за рахунок того, що є транспортно-експедиторські організації, які надають лише одну послугу, при цьому спостерігається істотна розбіжність вартості однорідних послуг [212]. Як наслідок, збільшуються терміни перевезень, завищується вартість транспортних послуг. Вибірковий аналіз свідчить, зокрема, що при міжнародних автоперевезеннях непродуктивні простої складають 40–70% часу обороту автопоїзда, в обороті залізничних вагонів питома вага їхнього безпосереднього руху не перевищує 10–15% [213].

Більшість сучасних ТЕП надають послуги посередницького характеру, вони пов'язані з координуванням

взаємодії вантажовласників і перевізників, фінансовими розрахунками за надані послуги, оформлення митної документації та надання інформаційних послуг. Однак, відповідно до вимог клієнтів найбільш затребуваними операціями з комплексу ТЕО є: складські операції, оформлення товарно-транспортної документації й навантажувально-розвантажувальні роботи.

Як було зазначено раніше основним видом операційної діяльності транспортно-експедиційних підприємств є надання послуг транспортного перевезення з використанням усіх видів транспорту. Аналіз динаміки обсягів вантажообороту підприємств наземного транспорту свідчить про те, що (рис. 3.9) після кризи 2008 року суттєво збільшились показники вантажообороту до 2011 року. В період з 2011 по 2015 роки відслідковується спад показників товарообороту для усіх видів наземного транспорту.

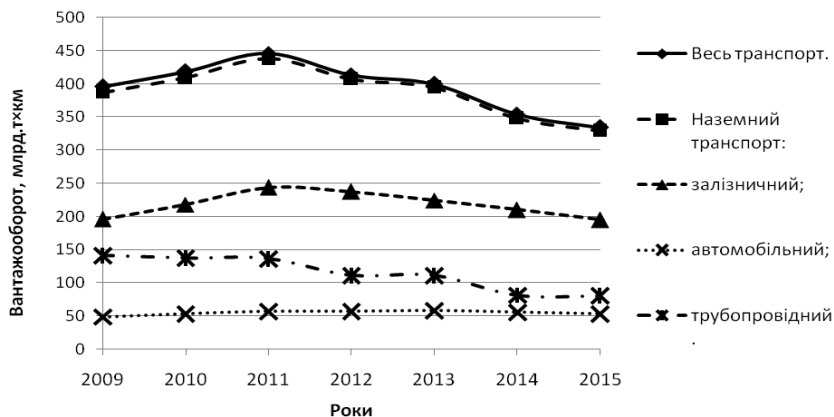

Рис. 3.9. Динаміка показників вантажообороту транспортних підприємств за видами транспорту

Джерело: побудовано за даними [213].

На рисунку 3.10 дані за показниками вантажообороту залізничного транспорту представлено згідно статистичних даних Публічного акціонерного товариства «Українська залізниця». Відомості щодо вантажообороту автомобільного транспорту представлено з урахуванням пере-

везень, виконаних для власних потреб, та комерційних вантажних перевезень, виконаних фізичними особами-підприємцями.

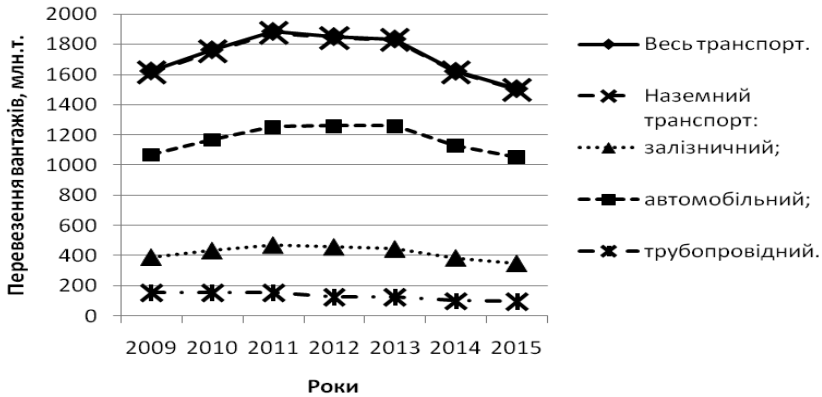

Рис. 3.10. Динаміка показників перевезення вантажів за видами транспорту:

- залізничний 1 – за даними Публічного акціонерного товариства «Українська залізниця»;
- автомобільний 2 – з урахуванням перевезень, виконаних для власних потреб та комерційних вантажних перевезень, виконаних фізичними особами-підприємцями

Джерело: побудовано за даними [214].

Відповідно схожа динаміка відслідковується щодо перевезення вантажів за видами транспорту на рис. 3.10. Аналіз свідчить що найбільше значення показників яке спостерігалось в 2011 році (1877 млн.т.), а в 2012 році відбувся спад показників (1853 млн.т.), в 2013 році – незначний подальший зріст (1837 млн.т.). Але, на жаль, з 2014 року кардинально змінилася політична та економічна ситуація в Україні. Анексія Криму завдала Україні збитку, в березні 2014 р. Кримський півострів, який входить до складу України, припинив стабільну роботу транспортно-дорожнього комплексу колишньої Автономної республіки. Відповідно анексія Криму Російською Федерацією призвела до зміни в обсягах та структурі транспортування вантажів. Тепер склалася ситуація, що для вантажовлас-

ників в Україні це є експортне або імпортне перевезення, а для продукції з Росії чи Білорусії для Криму – транзит з усіма відповідними до цього наслідками в тарифній політиці [214].

І, як видно з рис. 3.9 і рис. 3.10, відбулося значне падіння показників перевезення вантажів у 2014-2015 роках до 1623 млн.т. та 1507 млн.т. відповідно.

Отже, після 2013 року і дотепер зберігається тенденція спаду транспортної роботи за всіма видами транспорту. Зменшення обсягів транспортної роботи, яку виконують зазначені суб'єкти в Україні безпосередньо відобразились на показниках ефективності їх діяльності.

Вантажними автомобілями за всіма видами сполучень у січні 2015 р. перевезено (з урахуванням розрахункових даних фізичних осіб-підприємців) 412,0 тис.т. комерційних вантажів (71,2% від рівня січня 2014 р.). За звітними даними підприємств-перевізників, за січень 2015 р. обсяг вантажних перевезень дорівнював 389,4 тис.т (71,5% від рівня січня минулого року). Вантажооборот, виконаний автомобілями у звітному періоді, склав 148,9 млн.ткм. (86,4% від рівня січня 2014 р.), з них підприємствами-перевізниками виконано 133,5 млн.ткм. (89,8% від рівня січня 2014 р.) [215].

Для здійснення аналізу динаміки економічного стану транспортно-експедиційних підприємств було взято показник середньої рентабельності операційної діяльності (рівень рентабельності) транспортно-експедиційних підприємств. Динаміку показників економічного стану суб'єктів транспортної галузі наведено на рис. 3.11.

З рис. 3.11 видно, рентабельність усієї діяльності підприємств транспорту показує негативні тенденції даного показника по підприємствам усіх видів транспорту, окрім підприємств що надають додаткові транспортні послуги та допоміжні операції. Підприємства наземного виду транспорту поступово піднімають рівень прибутковості своєї діяльності, хоча значення показника ще залишається від'ємним.

Рентабельність, %

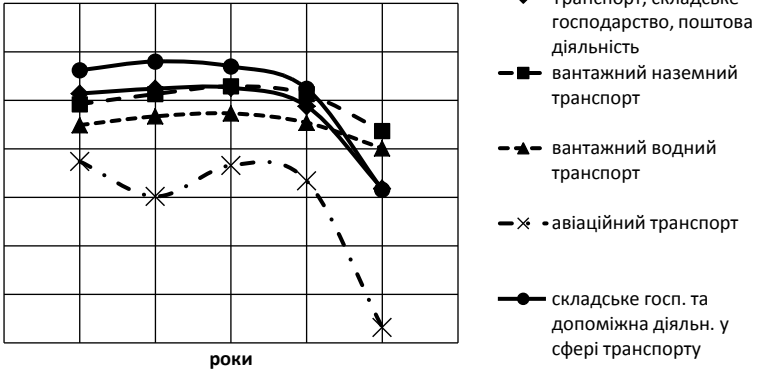

Рис. 3.11. Показники динаміки зміни рівня рентабельності (збитковості) усієї діяльності підприємств транспорту

Джерело: складено на підставі [213].

Це свідчить що частка збиткових підприємств в період з 2010 по 2011 рік постійно зменшувалась, що свідчить про покращення їх економічного стану і зміцнення їх економічного потенціалу. Починаючи з 2011 року (рік настання фінансово-економічної кризи) і до 2012 року частка збиткових підприємств транспортної галузі неухильно зростає. А з 2012 і по теперішній час відбувається різке падіння показників. Це свідчить про суттєве зниження їх економічного потенціалу, що реально загрожує їх економічній безпеці. Підтвердженням цьому є динаміка рівня рентабельності цих підприємств. По-перше, зазначений рівень є дуже низький і не сприяє ефективному розвитку підприємств. А по-друге рівень рентабельності починаючи з 2012 року постійно знижується, що безпосередньо відображається на соціально-економічних показниках діяльності суб'єктів, що розглядаються. В якості показника розвитку трудового потенціалу транспортних підприємств розглядали середньооблікову кількість їх штатних працівників (рис. 3.12).

Аналіз динаміки цього показника за усіма видами транспортних підприємств має тенденцію до різкого зни-

ження чисельності працюючих. Особливо загрозовою є тенденція зниження середньооблікової кількості штатних працівників для підприємств наземного транспорту. За період з 2012 по 2014 рік цей показник зменшився практично в два рази і продовжує знижуватись. Це обумовлено двома тенденціями. Банкрутством малих транспортних підприємств з незначною кількістю власних транспортних засобів (до 10 одиниць) та різким зменшенням чисельності середніх транспортних підприємств.

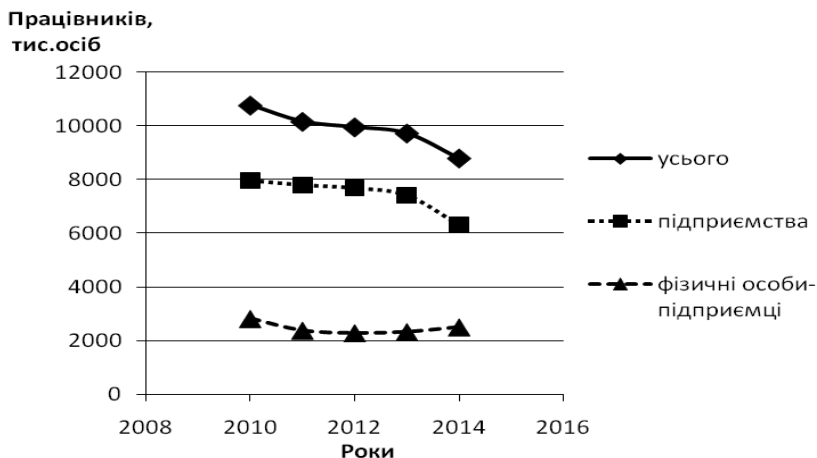

Рис. 3.12. Середньооблікова кількість штатних працівників транспортних підприємств

Джерело: складено на підставі [213].

Отже, аналіз показників функціонування суб'єктів транспортної роботи і в першу чергу транспортно-експедиційних підприємств, як домінуючого виду транспортних компаній вітчизняного транспортного ринку, свідчить про недостатній потенціал їх економічної безпеки.

За даними Світового банку 80–90% автотранспортних підприємств мають у своєму розпорядженні менше 10 вантажних автомобілів [213].

Також треба звернути увагу на успішну роботу транспортно-експедиторських підприємств, що пов'язані з правильно налагодженим транспортним процесом підприєм-

ства. Транспортний процес – це всі дії, що відбуваються з моменту одержання документів на перевезення вантажу до моменту доставки вантажу вантажоодержувачу й оцінки у відповідних документах факту про доставку вантажу [214]. Технологія транспортного процесу (навантаження – розвантаження вантажів, їх обробки, складування, збереження, тощо) полягає в методах розрахунку і розробці маршруту перевезень. Транспортно-експедиторське підприємство для виконання транспортно-експедиційних операцій повинно використовувати логістичні послуги.

За даними Світового банку майже 90% логістичних послуг в Україні – це операції, пов’язані з транспортною логістикою, 7% – операції складського зберігання, 2% – експедирування і лише 1% – управління ланцюгами поставок. Майже 86% вантажообігу здійснюється нетранспортними організаціями [217], так як переважна більшість виробників утримують власні транспортно-експедиційні підрозділи.

Професор А.О. Смахов [218] зазначав, що якщо прийняти для підприємства витрати на логістику за 100%, тоді питома вага окремих складових розподілиться у такий спосіб:

- витрати на перевезення вантажів на магістральному транспорті: 28–40% ;
- витрати складування, витрати на перевантажувальні операції й зберігання вантажів: 25–46% ;
- витрати на упакування до 15–25% ;
- витрати на управління: 5–15% ;
- інші витрати (включаючи обробку замовлень): 5–17% .

Проведений аналіз діяльності підприємств транспортної галузі дає змогу зробити певні висновки. В економічній ситуації що склалася в Україні всі підприємства транспортної галузі є чутливими як до негативних, так і позитивних змін. Більшість підприємств залишаються збитковими за рахунок недосконалої системи доставки вантажів, що призводить до зростання витрат на доставку вантажів. Якість послуг багатьох національних експе-

диторських компаній не відповідає вимогам споживача. Відсутні належні гарантії своєчасної і якісної доставки вантажів, що призвело до зміни умов постачань, а іноді і компанії постачальника. Якими виступають вже іноземні транспортні компанії, а не вітчизняні. Через низьку якість транспортно-експедиторського обслуговування українські експедитори втрачають ринок зовнішньоторговельних перевезень, який захоплюють великі західні транспортно-експедиторські підприємства. А це є загрозою для вітчизняних експедиторів, а вступ України в СОТ тільки підсилив тиск на вітчизняний транспортний ринок іноземних компаній.

На ринку діє маса непрофесійних фірм, а це пов'язано з відміною ліцензування агентської і експедиторської діяльності. Адже, ліцензування має на увазі перевірку діяльності транспортно-експедиторської компанії на предмет відповідності визначеному рівню професійної підготовки, а також рівню безпеки застосовуваної техніки і технології. Такий стан справ ніяк не сприяє підвищенню конкурентоздатності транспортно-експедиторських послуг [219].

Також аналіз стану транспортно-експедиційної діяльності в Україні показує, що існують певні недоліки в недосконалому нормативно-правовому забезпеченні у цій сфері економічної діяльності і недостатнім державним регулюванням. Також залишаються неврегульованими на законодавчому рівні питання договірних відносин суб'єктів транспортно-експедиційної діяльності, їх прав та обов'язків, підстав та меж відповідальності, державного регулювання в області транспортної експедиції.

Перевагами транспортного сектора є висококонкурентне ринкове середовище. Це спонукає суб'єктів ринку здійснювати постійне запровадження технологічних та організаційних інновацій, які стосуються консолідації вантажів, маршрутизації та регулярності перевезень, оптимізації транспортних партій, здійснення вантажоперевезень за складними та ризиковими маршрутами тощо. Завдяки

їх значній гнучкості, оперативності та мобільності відбувається часткова переорієнтація транспортних потоків на користь автомобільного транспорту [220].

На жаль, сьогодні в Україні ринок транспортно-експедиторських послуг формується стихійно. В нашій державі за рахунок відміни ліцензування агентської і експедиторської діяльності, на ринку з'явилась велика кількість діючих непрофесійних фірм. Адже ліцензія дає право на перевірку всієї діяльності транспортно-експедиторської компанії, а саме: рівень професійної підготовки; рівень безпеки використання техніки і технології.

Також на ринку спостерігаються компанії що надають дуже великий спектр послуг, а деякі спеціалізуються тільки на наданні однієї послуги. За рахунок чого спостерігаються істотні розбіжності з вартості однорідних послуг. Як наслідок, збільшуються терміни перевезень, завищена вартість транспортних послуг. При міжнародних автоперевезеннях часто відмічаються непродуктивні простой, за рахунок затримки в пунктах пропуску вантажів через кордон. Нерідко простой на прикордонних переходах, перевищують терміни транспортування вантажів через всю Україну.

Такий стан справ ніяк не сприяє підвищенню конкурентоздатності транспортно-експедиторських послуг. А навпаки сприяє розвитку тіньового сектора економіки, та не дає можливості створити конкурентне середовище, яке забезпечить рівні умови здійснення підприємницької діяльності для всіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності, та оптимізації системи державної підтримки окремих суб'єктів господарювання та галузей економіки [221].

Недосконалість системи доставки вантажів, наявність неохоплених єдиною технологією різних ланок транспортного процесу приводять до росту витрат на доставку вантажів. Також можна акцентувати увагу на наданні неякісних послуг. Відсутні належні гарантії своєчасної і якісної доставки вантажів, що призводять до зміни умов договорів

– поставки, а в подальшому і зміну експедитора з українського перевізника на іноземного.

Отже, автомобільний транспорт як бачимо, відіграє важливу роль у системі економічної безпеки держави. Специфіка економічної безпеки на транспорті визначається специфікою діяльності транспортного комплексу та його завдань, розмаїтістю транспортної інфраструктури, наявністю спеціальних підрозділів, а також характером зовнішніх і внутрішніх загроз.

Тому, як бачимо в секторі автомобільного транспорту існує велика кількість загроз економічної безпеки суб'єктів господарювання: втрати через значний рівень капітальних витрат, обумовлених високими процентними ставками; втрати пов'язані з низькою оперативністю та забюрократизованістю дозвільних процедур; втрати на неофіційні митні платежі; втрати через низьку пропускну здатність українських митниць; втрати пов'язані з низькою якістю доріг та відсутністю необхідної сервісної інфраструктури, а також втрати пов'язані з порушенням безпеки перевезень.

Для забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємств в транспортній галузі необхідно створити постійно діючий механізм комплексної діагностики економічної безпеки. Практика економічної безпеки свідчить: щоб ефективно протидіяти загрозам і створювати умови безпечної і стабільної роботи підприємствам необхідно не тільки створити систему комплексного захисту, але і забезпечити її раціональне функціонування. В зв'язку з цим, необхідно розглянути комплексний підхід щодо діагностики економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств. Система економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства це сукупність його прав, можливостей, ресурсів та компетенцій спрямованих на захист життєво важливих інтересів та забезпечення ефективного функціонування і стабільного розвитку. В свою чергу система економічної безпеки включає в себе увесь спектр стратегічних можливостей транспортно-експедиційного підприємства і умов для їх реалізації, об-

ґрунтує необхідність високопрофесійного управління і керівництва всіма процесами і видами діяльності на підприємстві, що дозволяє здійснювати шляхом захисту від загроз та збалансування інтересів підприємства та його найближчого оточення раціонального вибору та реалізації пріоритетів розвитку підприємства і досягнення поставлених цілей; дозволяє оцінювати рівень розвитку кожного елемента потенціалу економічної безпеки і сфокусуватися на більш пріоритетних напрямках розвитку сфер діяльності; визначати послідовність управління системою економічної безпеки підприємства загалом, інтегруючи його ресурсні, організаційні та інституційні можливості з метою безпечного функціонування і ефективного розвитку.

Отже, потенціал економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства – це динамічна сукупність його прав, можливостей, ресурсів та компетенцій спрямованих на захист життєво важливих інтересів та забезпечення ефективного функціонування і стабільного розвитку в майбутньому. Він становить увесь спектр стратегічних можливостей транспортно-експедиційного підприємства і умов для їх реалізації, обґрунтовує необхідність високопрофесійного управління і керівництва всіма процесами і видами діяльності на підприємстві, що дозволяє здійснювати шляхом захисту від загроз та збалансування інтересів підприємства та його найближчого оточення раціональний вибір та реалізацію пріоритетів розвитку підприємства і досягнення поставлених цілей; дозволяє оцінювати рівень розвитку кожного елемента потенціалу економічної безпеки і сфокусуватися на більш пріоритетних напрямках розвитку сфер діяльності; визначати послідовність управління системою економічної безпеки підприємства загалом, інтегруючи його ресурсні, організаційні та інституційні можливості в цілях безпечного функціонування і ефективного розвитку.

Для успішної реалізації зазначеного потенціалу необхідно мати дієвий механізм діагностування величини та характеру впливу деструктивних факторів небезпеки на

діяльність транспортно-експедиційних підприємств, які як свідчить проведене дослідження, функціонують в умовах нестабільності, недосконалості логістичного середовища та глобальної конкуренції.

3.2. Функціональний аналіз стану та розвитку транспортно-експедиційних підприємств в Україні

Існування транспортної системи України та здійснення транспортного процесу неможливо без транспортних організацій які є складовою транспортної системи України.

Транспортні організації як юридичні особи відповідно до законодавства наділяються цивільною та господарською правоздатністю, під якою розуміють їх здатність мати права і нести обов'язки. Правоздатність транспортної організації є спеціальною. Це означає, що вона може набувати права і нести обов'язки, вступати у правовідносини з іншими підприємствами, установами, організаціями і громадянами тільки відповідно до встановлених цілей своєї діяльності. Здійснення будь-яких правочинів, договорів та інших дій, які виходять за межі спеціальної правоздатності, є незаконним.

Так в роботі Б.В. Дерев'янка вказано, що свою діяльність транспортні організації здійснюють на підставі Статуту, який затверджується Міністерством транспорту та зв'язку України, Міністерством економіки України, а також у передбачених законодавством випадках Антимонопольним комітетом України [222]. Статут транспортної організації обов'язково повинен містити такі відомості: найменування транспортної організації, місце розташування, мету і цілі діяльності, перелік видів діяльності, джерела формування майна, права та обов'язки, порядок управління, реорганізації та ліквідації, перелік структурних підрозділів організації тощо. Крім того, до Статуту можуть бути внесені інші положення, які характеризують особливості діяльності відповідної транспортної організації та не суперечать чинному законодавству України [222].

На сьогодні в Україні існує велика різноманітність ви-

дів та форм транспортних підприємств. Всі вони обумовлені законодавчим закріпленням багатоманітності форм власності, способів заснування (утворення) підприємств, правових режимів майна, які передано підприємству його засновниками. Відповідно до ст. 63 ГК України діють підприємства таких видів [207]:

- приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);
- комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- державне підприємство, що діє на основі державної власності;
- підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

Аналізуючи історичний шлях розвитку та формування транспортно-експедиційних підприємств можна стверджувати, що завдяки недолікам які виникали в діяльності транспортних підприємств було досягнуто великий досвід в роботі та організації сучасних транспортно експедиційних підприємств (Додаток П). Транспортно-експедиційне обслуговування (ТЕО) – діяльність, яка пов'язана з переміщенням вантажу, виконанням навантажувально-розвантажувальних робіт та комплексу додаткових послуг [223].

Суть транспортно-експедиційного обслуговування полягає у тому, що вантажовідправники й вантажоодержувачі, а також транспортні підприємства виконують ряд робіт та операцій, пов'язаних з перевезеннями, наприклад: складання заявок на перевезення вантажів; приведення вантажів у транспортабельний стан; оформлення перевізних документів; можливість надання кредитів; навантаження виробів і матеріалів на рухомий склад; доставка вантажів; супровід та охорона вантажів; здача-отримання вантажів та інші роботи. Серед комплексу послуг, що надаються спеціальними посередниками – транспортно-екс-

педиційними підприємствами (ТЕП), як організаторами транспортного процесу, необхідно виділити 16 груп основних послуг, що надаються експедиторами [224–226].

Ці послуги можна розбити за певними напрямками, наприклад до морського транспорту (стивідорні й сюрвейерські послуги, агентування, фрахтування). Митні послуги, як вид експедиторських послуг, включає в себе оформлення відповідних документів, представлене митним режимом і забезпечується відповідними митними службами. Окремо відзначаються в ТЕП 12 функцій, які пов'язані з організацією виконання доставки вантажів з гарантією схоронності на умовах і в строки, обумовлені договором, координацією взаємодії всіх учасників доставки вантажів, організація страхування транспортних засобів тощо [227]. Аналіз роботи дозволив виділити 14 основних операцій, виконуваних експедиторами на автомобільному транспорті [228], серед яких є наступні: складські операції – зберігання вантажів, укрупнення відправлень по напрямках доставки; оформлення товарно-транспортних документів; навантажувально-розвантажувальні роботи; організація прийому та здачі вантажів; платіжно-фінансові послуги; інформаційні послуги; супровідні (страхові, митні та інші) послуги.

Наведені та інші операції забезпечують основний виробничий процес ТЕП завдяки інтеграції суб'єктів транспортно-експедиторської діяльності (рис. 3.13).

Таким чином, можна зробити висновки, що надання експедитором певного комплексу послуг, які включені до тих або інших операцій, залежить від структури і управління ТЕП та його виробничої бази. Відповідно експедиційні операції можна поділити на дві групи: базові операції, не обумовлені виробничою базою, та інші операції, виконання яких вимагає наявності спеціальних ресурсів [226]. Згідно нормативних документів [227] експедитор визначається як суб'єкт господарювання, який за дорученням клієнта та за його рахунок виконує або організовує виконання транспортно-експедиторських послуг, визначених договором транспортного експедирування. Тобто экс-

педитор вважається повноцінним організатором процесу транспортно-експедиційного обслуговування клієнтури.

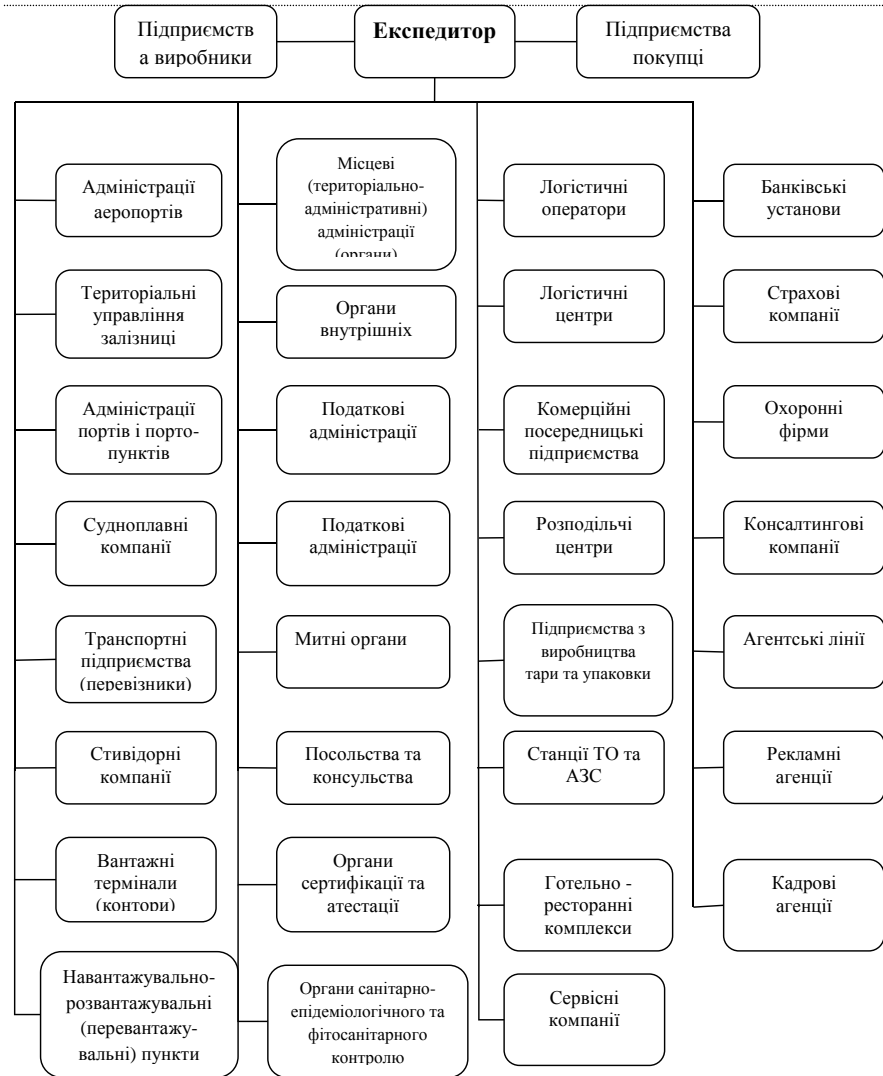

Рис. 3.13. Видова структура суб'єктів транспортно-експедиторської діяльності

Джерело: складено авторами.

Експедитори для виконання доручень клієнтів можуть укладати договори з перевізниками, портами, авіапідприємствами, судноплавними компаніями тощо, які є резидентами або нерезидентами України. Законом передбачені основні права та обов'язки перевізників та клієнтів, що забезпечує відповідальність учасників експедиційних відносин за недотримання умов договору чи у зв'язку з порушенням законодавства. Але у цього закону є суттєві недоліки. Так, науковці Чуєв О.В., Чуєва М.О., Грисюк Ю.С. визначають, що господарська діяльність автоперевізників вантажів здійснюється на підставі закону, який не визначає правових основ їх ділових взаємовідносин з клієнтурою та експедиторами [190]. І взагалі має зміст скоріше не закону, а підзаконного акту – нормативного документу, та до того ж не ринкового, а інженерно-технічного характеру. Йдеться про Закон України «Про автомобільний транспорт». А закон, що регулює діяльність експедиторів – Закон України «Про транспортно-експедиторську діяльність» – містить лише тільки одне посилання на договір перевезення вантажу, що укладається перевізником з експедитором. Експедитор (перевізник) самостійно має право обирати або змінювати вид транспорту та маршрут перевезення, упорядковувати перевезення вантажу, а також формувати порядок виконання транспортно-експедиційних послуг, діючи в інтересах клієнта, згідно з відповідним договором; відступати від вказівок клієнта в порядку, передбаченому договором, проводити фінансові розрахунки, оформлювати всю документацію, тощо.

Він має право на відшкодування додаткових витрат, що виникли в нього при виконанні договору, але в погоджених з клієнтом обсягах, якщо такі витрати здійснювалися в інтересах клієнта. Перевізник може притримувати вантаж, що знаходиться в його володінні, до моменту сплати плати і відшкодування витрат, здійснених ним в інтересах клієнта. А також експедитор має право не приступати до виконання обов'язків експедирування до отримання від клієн-

та всіх необхідних документів та всієї необхідної інформації щодо властивостей вантажу, умов його перевезення, та іншої інформації необхідної для виконання експедитором своїх обов'язків, що передбачені законом транспортного експедирування [172]. Також цим законом встановлені основні обов'язки учасників відносин, а саме між експедитором та клієнтом у сфері транспортування. Відповідно за невиконання або неналежне виконання обов'язків, які передбачені договором і Законом, експедитор і клієнт несуть відповідальність згідно з Цивільним кодексом України, іншими законами та договором, а також усі спори, що виникли в процесі надання послуг транспортної експедиції вирішуються відповідно до закону.

3.3. Комплексна діагностика рівня економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств

Для визначення рівня економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств, на нашу думку, доцільним є побудова моделі оцінки рівня економічної безпеки цих підприємств. Методологічною основою оцінки рівня економічної безпеки є Методика розрахунку рівня економічної безпеки на основі розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки розроблена А. Сухоруковим, С. І. Пірожковим, що застосовується для аналізу показників економічної безпеки на макrorівні держави [228]. Методика включає розроблені формули розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки алгоритм процесу розрахунку та діапазон оцінки отриманих результатів.

За даною оцінкою рівня економічної безпеки, що адаптована для застосування на рівні економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності здійснюється комплексний аналіз індикаторів економічної безпеки із визначенням рівня економічної безпеки за кожною складовою економічної безпеки, по кожному із транспортно-експедиційних підприємств за кожною окремою складовою та із розрахунком загального індексу економічної

безпеки кожного із транспортно-експедиційних підприємств.

Відповідно до цього, економічну безпеку транспортно-експедиційного підприємства доцільно розглядати як комплекс взаємопов'язаних складових, що формують систему економічної безпеки а розрахунок рівня економічної безпеки за її окремими складовими дозволяє визначити рівень економічної безпеки функціональних складових цієї системи, в свою чергу розрахунок загального інтегрального індексу економічної безпеки дозволяє отримати оцінку загального рівня економічної безпеки підприємства.

Забезпечення економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства доцільно розглядати як сукупність що складається із наступних груп функціональних складових: інформаційної, виробничої (операційної), кадрової, ринкової, правової, фінансово-економічної, екологічної та фізичної складових, які тією чи іншою мірою впливають на систему економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства загалом.

У процесі виконання розрахунку рівня економічної безпеки здійснюється відбір груп показників за кожної із функціональних складових економічної безпеки, застосовуються критерії та економічної безпеки, відбувається аналіз показників статистичної та фінансово-економічної звітності транспортно-експедиційних підприємств, здійснюється оцінка стану економічної безпеки за кожною складовою, опис та оцінка отриманих результатів.

Відповідно до Методики [229], при упорядкуванні одиниць сукупності системи показників виникає необхідність агрегування усіх ознак множини в одну інтегральну оцінку, що ґрунтується на теорії «адитивної цінності», відповідно до якої цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових. Оскільки ознаки множини мають різні одиниці вимірювання адитивне агрегування потребує приведення їх до однієї основи – попередньої нормалізації, що призводить до того, що вектор первинних значень (x_1, x_2, \dots, x_m) замінюється вектором нормалізованих значень (z_1, z_2, \dots, z_m) .

Згідно порядку формування інтегральної оцінки економічної безпеки визначеної у Методиці, інтегральний індикатор безпеки розраховується за такими етапами [229]: формуємо множину індикаторів; визначаємо порогові та фактичні значення індикаторів (порогові значення індикаторів застосовуємо відповідно до існуючих наукових розробок провідних українських вчених: А. Сухоруковим, І.С. Керницького, В.Л. Ортинського, З.Б. Живко [230], С.М. Ілляшенко [231], В.Т. Шлемко [232], М.І. Копитко [233] та ін.; нормалізуємо множину індикаторів; визначаємо вагові коефіцієнти показників; розраховуємо інтегральний індекс.

Із метою збору необхідних інформаційно-аналітичних даних їх, аналізу, відбору показників та їх економічних розрахунків, та розрахунку рівня економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств за кожною функціональною складовою економічної безпеки та загалом інтегрального індексу економічної безпеки використовуємо фінансово-економічну звітність трьох вітчизняних транспортно-експедиційних підприємств.

1. Перший етап. Формуємо множину індикаторів за функціональними складовими економічної безпеки, та зазначаємо їх граничні значення відповідно до існуючих теоретико-методологічних розробок провідних вітчизняних вчених [234, 235].

Першою функціональною складовою є показники інформаційної безпеки (табл. 3.3), що представлені показниками продуктивності інформації, коефіцієнтом інформаційної озброєності та коефіцієнтом захищеності інформації.

Другою функціональною групою показників та індикаторів є показники фінансово-економічної безпеки, так як рентабельність валового прибутку, рентабельність операційного прибутку, рентабельність чистого прибутку, рентабельність активів, коефіцієнт автономії, коефіцієнт фінансової стійкості, коефіцієнт оборотності основних засобів та інші, що перелічені у таблиці 3.4.

Таблиця 3.3

**Показники інформаційної безпеки
транспортно-експедиційного підприємства**

Найменування показника	Формули розрахунку показників	Оптимальні значення показника
Продуктивність інформації	Обсяг промислової продукції, грн. Витрати на придбання інших форм. ресурсів, грн.	До зростання
Коефіцієнт інформаційної озброєності	Витрати на придбання інформаційних ресурсів, грн. Середньоспиксова чисельність працівників, чол. x 100%	> 20%
Коефіцієнт захищеності інформації	Витрати підприємства на захист інформаційних ресурсів, грн. Витрати на придбання інформаційних ресурсів, грн.	< 20%

Джерело: укладено за [54, 229, 234, 235].

Кадрова складова забезпечення економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств може бути досліджена із застосуванням наступного переліку показників що подані в табл. 3.5.

Виробнича безпека транспортно-експедиційних підприємств відповідно до спеціалізації таких підприємств є водночас їх основною операційною діяльністю – фінансово-господарської діяльності, що приносить основний дохід підприємству.

Якість та кількість наданих цими підприємствами транспортно-експедиційних послуг напряму залежать від наявності, якості та стану основних виробничих фондів – транспортних засобів. Виробнича (операційна) безпека (табл. 3.6) транспортно-експедиційного підприємства характеризується показниками та індикаторами, що характеризують стан основних фондів підприємства: показниками фондівддачі основних засобів, коефіцієнтом оновлення основного капіталу, коефіцієнтом зношення основних засобів, та іншими.

Таблиця 3.4

**Показники фінансово-економічної безпеки
транспортно-експедиційного підприємства**

Найменування показника	Формули розрахунку показників	Оптимальні значення показника
Рентабельність Валового прибутку GPM	Валовий прибуток Сумарна, (чиста) виручка підприємства	Не < 26%
Рентабельність операційного прибутку (OPM)	Прибуток від операційної діяльності Сумарна (чиста) виручка підприємства	До зростання
Рентабельність чистого прибутку (NPM)	Чистий прибуток підприємства Сумарна (чиста) виручка підприємства	До зростання
Рентабельність активів	Загальний прибуток підприємства за рік Сумарна величина активів за річним балансом	До зростання
Рентабельність послуг	Прибуток від реалізації послуг Повна собівартість x100% реалізованої продукції	Більше 10%
Коефіцієнт оборотності основних засобів FAT	Чистий об'єм продажу Довгострокові активи	До зростання
Коефіцієнт автономії	Власний капітал підприємства Валюта балансу	> 0,5
Коефіцієнт фінансової стійкості	Власний капітал підприємства Боргові зобов'язання підприємства	До зростання >1
Коефіцієнт фінансової незалежності	Власний капітал Забезпечення майбутніх витрат + довготривалі зобов'язання + поточні зобов'язання + доходи майбутніх періодів	>1
Коефіцієнт поточної ліквідності	Оборотні активи підприємства Поточні зобов'язання	>1
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Грошові кошти + фін інвестиції Поточні зобов'язання	Більше >0,2

Джерело: укладено за [54, 229, 234, 235].

Таблиця 3.5

**Показники кадрової безпеки
транспортно-експедиційного підприємства**

Найменування показника	Формули розрахунку показників	Оптимальні значення показника
Забезпечення кадрами	Кількість наявних працівників, здіяних у операційних роботах Кількість необхідних працівників операційної діяльності	1
Плинність персоналу	Кількість звільнених Середньооблікова чисельність	Не вище 4%
Стабільність, стаж роботи на підприємстві	Загальна сума років роботи на підприємстві всього персоналу Середньооблікова чисельність персоналу	Чим вище тим краще
Рівень дисципліни	Неявки на роботу (людино-дні) Середньооблікову чисельність (людино-дні)	Чим нижче тим краще
Відповідність кваліфікації ступеню складності робіт	Середній тарифний розряд працівників Середній тарифний розряд робіт	Коефіцієнти досліджують в динаміці

Джерело: укладено за [54, 229, 234, 235].

Функціональна складова ринкової безпеки представлена показниками, що визначають конкурентоспроможність послуг, що надають транспортно-експедиційні підприємства порівняно із підприємствами конкурентами працюючими на даному ринку.

Таблиця 3.6

**Показники виробничої (операційної) безпеки
транспортно-експедиційного підприємства**

Найменування показника	Формули розрахунку показників	Оптимальні значення показника
Фондовіддача основних засобів	Виторг без ПДВ (Чистий дохід)/середньорічну вартість основних засобів	До зростання

Продовження табл. 3.6

Коефіцієнт оновлення основного капіталу	Вартість придбаних у звітний період основних засобів / Вартість основних засобів на початок звітного періоду.	До зростання
Коефіцієнт зношення основних засобів	Сума зношеності основних засобів за період/ Первинна вартість основних засобів на початку звітного періоду	До 50%
Матеріало-місткість	Матеріальні витрати, грн. / Виторг без ПДВ, грн.	10-30%
Коефіцієнт браку	Вартість браку за собівартістю реалізованої послуг, грн. x100 / Собівартість реалізованої послуг, грн.	1-3%

Джерело: укладено за [54, 229, 234, 235].

Це такі показники, як коефіцієнт ринкової віддачі активів, рівень конкурентоспроможності послуг, коефіцієнт ефективності рекламної політики (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

**Показники ринкової безпеки
транспортно-експедиційного підприємства**

Найменування показника	Формули розрахунку показників	Оптимальні значення показника
Коефіцієнт ринкової віддачі активів	Чистий прибуток підприємства, грн./ Активи підприємства, грн.	До зростання
Конкурентна спроможність послуг	Ціна послуги підприємства, грн./ Ціна еталонної послуги, грн.	Близько 1
Коефіцієнт ефективності рекламної політики	Витрати на рекламу, грн./ Валовий прибуток, грн.	> 15%

Джерело: укладено за [54, 229, 234, 235].

Правова безпека транспортно-експедиційного підприємства визначається показниками коефіцієнту платіжної дисципліни, коефіцієнтом якості юридичних послуг та коефіцієнтом юридичного менеджменту (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

**Показники правової безпеки
транспортно-експедиційного підприємства**

Найменування показника	Формули розрахунку показників	Оптимальні значення показника
Коефіцієнт платіжної дисципліни	Прибуток від операційної діяльності, грн. / збитки від штрафних санкцій, грн.	1
Коефіцієнт якості юридичних послуг	Судові справи виграні в суді, одиниць / Загальна кількість судових позовів підприємства, одиниць	1
Коефіцієнт юридичного менеджменту.	Дохід від відшкодування штрафних санкцій, тис. грн. / Дохід від нарахованих штрафних санкцій підприємству, тис. грн.	1

Джерело: укладено за [54, 229, 234, 235].

Загалом ці показники характеризують рівень захисту підприємства від дій факторів навколишнього середовища пов'язаних із нестабільністю та відсутності повноти існуючого державного законодавства, якістю та компетентністю роботи юридичного підрозділу або юристів підприємства.

Показники екологічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства включають наступні індикатори та значення (табл. 3.9), що можуть повною мірою характеризувати стан екологічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства та екологічну безпечність його діяльності для оточуючого середовища: коефіцієнт безпечності наданих послуг, коефіцієнтом екологічного баласту, що характеризує вартість відходів виробництва, що особливо важливо оскільки автотransпортні засоби (основні засоби) даних підприємств використовують паливно-мастильні матеріали та продукують викиди газів що забруднюють навколишнє середовище, коефіцієнтом забруднення навколишнього середовища та показником наявності штрафів за порушення природоохоронного середовища, що при високому рівні екологічної безпеки підприємства спрямовані до максимального зменшення та мають наближатися до 0.

Таблиця 3.9

**Показники екологічної безпеки
транспортно-експедиційного підприємства**

Найменування показника	Формули розрахунку показників	Оптимальні значення показника
Коефіцієнт безпечності послуг	Вартість сертифікованої послуги, грн./ Обсяг послуг, грн.	1
Коефіцієнти екологічного баласту	Вартість утилізації, відходів виробництва, грн./ Валові витрати підприємства, грн.	До зменшення
Коефіцієнт забруднення середовища	Вартість екологічних зборів, грн./ Валові витрати підприємства, грн.	До зменшення
Штрафи	Штрафи за порушення природоохоронного середовища	відсутні

Джерело: укладено за [54, 229, 234, 235].

Фізична безпека транспортно-експедиційного підприємства характеризується такими показниками як: коефіцієнтом транспортної безпеки, коефіцієнтом захищеності майна і персоналу та наявність чи відсутність крадіжок майна підприємства (табл. 3.10).

Показники та рівень фізичної безпеки у спеціалізації транспортно-експедиційного підприємства є надзвичайно вадливою функціональною складовою оскільки по суті своєї операційної фінансово-господарської діяльності підприємств мають справу із матеріальним цінностями багатьох контрагентів (замовників) що доручають їх здійснити дію транспортування, збереження оформлення матеріальних цінностей (вантажів від замовника до пункту отримання). Весь цей час дані підприємства несуть повною мірою матеріальну відповідальність за будь які дії їх співробітників чи третіх (сторонніх) осіб за втрату псування чи пошкодження майна, сировини, матеріалів, товарів та виробів і т.д. що транспортуються. Оскільки надання таких послуг часто пов'язано із додатковими ризикам та можливістю виникнення небезпек та загроз, транспортно-експедиційні

підприємства оформлюють страхування вантажів, автомобілів, співробітників, використовуючи страхування як дієвий метод зменшення негативних наслідків настання ризикових подій, і таким чином підтримують належний стан економічної безпеки для життєдіяльності всього підприємства.

Характерними для функціональної складової фізичної безпеки є показники коефіцієнту транспортної безпеки, коефіцієнт захищеності майна та персоналу а також показник кількості крадіжок. Для досягнення оптимального рівня забезпечення фізичної безпеки порогові значення даних показників мають бути мінімальним та наближатися до 0. Відбір множини індикаторів та їх порогових значень здійснювався з використанням напрацювань українських вчених Ортинського В.Л., Керницького І.С., Живко З.Б. [54], Реверчук Н.Й. [234], Васильців Т.Г. [25], Башняніна Г.І. [235] та ін.

Таблиця 3.10

**Показники фізичної безпеки
транспортно-експедиційного підприємства**

Найменування показника	Формули розрахунку показників	Оптимальні значення показника
Коефіцієнт транспортної безпеки	Вартість викрадених цінностей при транспортуванні, грн./ Валові витрати підприємства, грн.	0
Коефіцієнт захищеності майна та персоналу підприємства	Витрати на охорону бізнесу, грн. x100% / Чистий прибуток підприємства від операційної діяльності, грн.	>15%
Крадіжки	Кількість осіб, звільнених з роботи за крадіжки чи спроби знищення майна	відсутні

Джерело: укладено за [54, 229, 234, 235].

Множина індикаторів, відібраних для аналізу та зіставлення, має визначені вище зазначеними науковцями порогові значення індикаторів, що апіорі засновані для використання у даному аналізі та не потребують повторно-го доказового визначення та розрахунку.

Відповідно до Методики розрахунку рівня економічної безпеки підприємства є нормалізація вибраних показників. Завданням нормалізації показників є перехід до такого масштабу вимірювань, коли «найкращому» значенню показника відповідає значення 1, а «найгіршому» – значення 0. Це є задача нормування змінних, тобто перехід від абсолютних до нормалізованих значень індикаторів, що змінюються від 0 до 1 і вже своєю величиною характеризують ступінь наближення до оптимального значення, що можна також інтерпретувати у відсотках: 0 відповідає 0%, 1 – 100%.

2. Етап розрахунку. Нормування індикаторів здійснюється двома методами:

Перший метод нормування розраховується за формулою (3.1):

$$Z_{ijl} = \begin{cases} \frac{x_{ij}}{x_{onn}} - \text{якщо показник є стимулятором,} \\ x_{onn} \\ \frac{x_{onn}}{x_{ij}} - \text{якщо показник є де-стимулятором,} \\ x_{ij} \\ Z_{ijl} = 1 \text{ при } x_{ij} = x_{onn}, \end{cases} \quad (3.1)$$

де x_{ij} – значення показника, x_{onn} – порогові значення показника.

Порогові значення для нормування індикаторів наведені у таблицях показників.

Розрахунок інтегрального індикатора за кожною функціональною складовою безпеки підприємства (за одним з методів) здійснюється за формулою (3.2):

$$I_{j1} = \sum \alpha_{ij} \times Z_{ij1}, \quad (3.2)$$

де α_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс;

Z_{ij1} – нормалізовані значення вхідних показників x_{ij} , розраховані за першим методом.

Розрахунок інтегрального індикатора за кожною функ-

ціональною складовою для другого методу розрахунку нормалізованих значень індикаторів здійснюється за формулою (3.3):

$$I_{j2} = \sum \alpha_{ij} \times Z_{ij2}, \quad (3.3)$$

де α_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс;

Z_{ij2} – нормалізовані значення вхідних показників x_j , розраховані за другим методом.

Узагальнений інтегральний індикатор за кожною функціональною складовою здійснюється за формулою (3.4):

$$I_j = \frac{I_{j1} + I_{j2}}{2}. \quad (3.4)$$

Методом експертної оцінки визначаємо вагові коефіцієнти кожного з показників за кожною функціональною складовою системи економічної безпеки підприємства.

Інтегральний індикатор економічної безпеки підприємства в цілому розраховується за формулою (3.5):

$$I = \sum_j b_j \times I_j, \quad (3.5)$$

де b_j – вагові коефіцієнти функціональних складових економічної безпеки підприємства.

Визначення вагових коефіцієнтів j -ї визначається експертним шляхом серед N -го числа експертів як відношення суми балів, що дали всі експерти у даній сфері, до загальної суми балів (3.6).

$$b_j = \frac{\sum_{n=1}^N S_{jn}}{\sum_{k=1}^M \sum_{n=1}^N S_{kn}}, \quad (3.6)$$

де S_{jn} – оцінка j -ї сфери яку дав n -й експерт;

N – кількість експертів;

M – кількість сфер економіки.

Значення вагових коефіцієнтів b_j наведені у табл. 3.11.

Таблиця 3.11

**Значення вагових коефіцієнтів груп
показників економічної безпеки підприємства**

Коефіцієнт	Групи функціональних складових економічної безпеки	Значення вагового коефіцієнту
b 1	Складова інформаційної безпеки	0,131
b 2	Складова фінансово-економічної безпеки	0,133
b 3	Складова кадрової безпеки	0,118
b 4	Складова виробничої (операційної) безпеки	0,134
b 5	Складова ринкової безпеки	0,123
b 6	Складова правової безпеки	0,114
b 7	Складова екологічної безпеки	0,118
b 8	Складова фізичної безпеки	0,129

Джерело: розраховано авторами.

Відповідно до зазначених формул (3.2) та методики проводимо розрахунок індексу економічної безпеки за кожною із функціональних складових по кожному із підприємств за період із 1.01.2013 року по 31.12.2015 рік. Відповідно до проведених розрахунків отримуємо сумарні значення Інтегральних показників I_1 за функціональними складовими економічної безпеки по трьом транспортно-експедиційним підприємствам (табл. 3.12 – табл. 3.13, табл. 3.14).

Згідно Методики розрахунку Інтегрального індексу економічної безпеки цей індекс дорівнює «1» тоді, коли всі x_{ij} та z_{ij} набувають «найкращих», або оптимальних значень та «0» тоді, коли всі показники найгірші. За умови побудови умовної порівняльної шкали значення індикатора рівне чи більше 1 відповідатиме нормальному стану безпеки, значення 0,8 передкризовому, значення 0,5 кризовому.

Дані розрахунки показують, що станом на 4 квартал 2015 року найбільш високий рівень економічної безпеки підприємства мають показники фінансово-економічної

складової (0,89), та інформаційної безпеки (0,77), найнижчий рівень економічної безпеки цього підприємства визначено за фізичною безпекою (0,64), політико-правовою безпекою (0,64), виробничою (операційною) безпекою (0,69) та кадровою складовою економічної безпеки. Низький рівень виробничої операційної безпеки підприємства обумовлений значним рівнем зносу основних фондів та недостатнім рівнем їх оновлення, оскільки основні засоби підприємства експлуатуються тривалий період та потребують системного та значного оновлення що потребують значних фінансових витрат. В умовах високої конкуренції ринкового середовища такий рівень виробничої операційної безпеки для транспортно-експедиційного підприємства і є критичним.

Показники ринкової складової економічної безпеки мають незначну динаміку росту та на кінець проаналізованого періоду мають недостатньо високий рівень економічної безпеки (0,67) що необхідний підприємству для забезпечення конкурентоздатності його послуг на ринку. Цей показник також відображає стан конкурентного середовища і має значний вплив на підприємство та відповідно показує, що підприємство не має достатнього рівня конкурентоздатності та займає незначну частину ринкового простору. Політико-правова складова економічної безпеки підприємства знаходиться на досить низькому рівні (0,64) оскільки на підприємство посилено діють негативні фактори політичної, економічної та соціальної нестабільності що відбувалися в Україні протягом 2014-2015 років. Низький рівень кадрової безпеки (0,65) та загальна низька динаміка інтегрального показника кадрової складової економічної безпеки на протязі трьох років зумовлені високою плінністю персоналу та недостатньою кваліфікацією кадрового ресурсу. Інформаційна складова економічної безпеки підприємства має досить високий рівень (0,77) що говорить про комплексність підходу до її забезпечення та використанням для її забезпечення сучасного рівня інформаційних ресурсів. У динаміці 2015 року значно зросли до

(0,71) показники екологічної складової економічної безпеки. Невисокий рівень забезпечення має фізична складова економічної безпеки, при цьому цей рівень залишився досить стабільним на протязі трьох років дослідженого періоду та поступово зростав. У четвертому кварталі 2013 року він знизився та на протязі 2014 року залишався досить низьким внаслідок дії негативних зовнішніх факторів, що впливали на роботу підприємства та його економічну безпеку, проте у 2015 році дещо підвищився до попереднього рівня. Це обумовлено в першу чергу специфікою діяльності підприємства та поступовою роботою над забезпеченням фізичної безпеки Відділу охорони, Служби економічної безпеки підприємства, оскільки безпеці транспортування, оформлення та зберігання вантажів надається значна увага та застосовується комплексний підхід.

За період 1 кварталу 2013 по 4 квартал 2015 року особливо зростання набули показники за інформаційною, фінансово-економічною, екологічною складовими системи економічної безпеки (рис. 3.14).

Найнижча динаміка зростання показників спостерігається у кадрової та виробничої (операційної) складової економічної безпеки підприємства. Проте загальна позитивна динаміка росту показників рівня економічної безпеки присутня практично за всіма функціональними складовими економічної безпеки.

Загальний інтегральний індекс економічної безпеки ПАТ «Київзовніштранс» за період із 1 кв. 2013 до 4 кв. 2015 року показує поступове зростання показника (табл. 3.13), що станом на 31.12.2015 року досягнув стабільного рівня (0,71), що на 33,9% перевищує початковий загальний індекс економічної безпеки по підприємству станом на 1.01.2013 року.

За період 3 років загальний інтегральний показник по підприємству зріс з кризового рівня економічної безпеки про те не є достатнім для безпечного та стабільного функціонування підприємства.

Наступним етапом проведемо розрахунок індексу еко-

номічної безпеки за функціональними складовими ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК» за період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року (табл. 3.14).

Таблиця 3.12

Інтегральні показники I_i за функціональними складовими економічної безпеки ПАТ «Київзовніштранс» (за період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року)

Група показників	Іі	1 кв. 2013	2 кв. 2013	3 кв. 2013	4 кв. 2013	1 кв. 2014	2 кв. 2014	3 кв. 2014	4 кв. 2014	1 кв. 2015	2 кв. 2015	3 кв. 2015	4 кв. 2015	Вагові коеф. (b)
Інформаційна безпека підприємства	I 1	0,55	0,60	0,55	0,57	0,59	0,61	0,64	0,66	0,72	0,74	0,76	0,77	0,131
Фінансово-економічна безпека	I 2	0,45	0,47	0,47	0,48	0,47	0,53	0,49	0,51	0,67	0,82	0,84	0,89	0,133
Кадрова безпека	I 3	0,38	0,53	0,54	0,53	0,58	0,59	0,64	0,64	0,64	0,65	0,65	0,65	0,118
Виробнича (операційна) безпека	I 4	0,52	0,52	0,53	0,53	0,52	0,51	0,51	0,51	0,61	0,65	0,68	0,69	0,134
Ринкова безпека	I 5	0,58	0,58	0,58	0,58	0,53	0,53	0,53	0,53	0,54	0,65	0,67	0,67	0,123
Політико-правова безпека	I 6	0,61	0,61	0,61	0,58	0,58	0,58	0,58	0,58	0,62	0,64	0,64	0,64	0,114
Екологічна безпека	I 7	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,68	0,71	0,71	0,71	0,118
Фізична безпека	I 8	0,64	0,64	0,64	0,60	0,60	0,60	0,60	0,60	0,62	0,64	0,64	0,64	0,129

Джерело: розраховано авторами.

За проаналізований період в 12 кварталів за основними функціональними складовими системи економічної безпеки ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК» (рис. 3.15) визначено наступне: найбільш сильною потужною функціональною складовою системи економічної безпеки цього підприєм-

ства є кадрова безпека станом на 31.12.2015 р. (0,71) та інформаційна складова економічної безпеки (0,70). Найнижчий рівень економічної безпеки станом на 31.12.2015 р. спостерігається у показників фізичної безпеки (0,57) та ринкової складової економічної безпеки (0,53). Високий рівень економічної безпеки кадрової безпеки підприємства (0,71) говорить про достатній рівень забезпечення кадрами та необхідну кваліфікацію співробітників. Ріст кадрової складової економічної безпеки за даний період склав 31,4%.

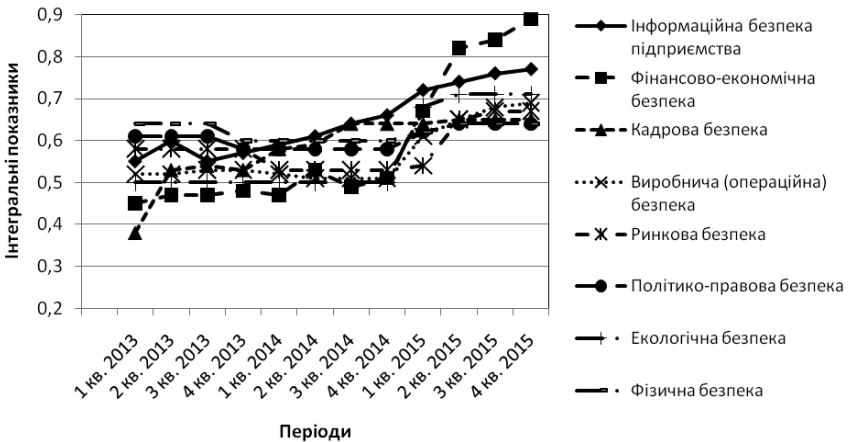

Рис. 3.7. Графік зміни інтегральних показників за основними складовими економічної безпеки ПАТ «Київзовніштранс»

Джерело: складено авторами.

За досліджений період в 12 кварталів з 1.01.2013 по 31.12.2015 року Інтегральний рівень показників за основними складовими економічної безпеки поступово зростає, особливо у сферах інформаційної безпеки, кадрової складової економічної безпеки. Суттєво зріс показник фінансово-економічної складової оскільки на початок періоду аналізу 1 кв. 2013 року, а на протязі 2013 року підприємство переживали період фінансових труднощів пов'язаних із недостатністю обігових коштів та низькою рентабельністю та малим обсягом надання транспортно-експедиційних по-

слуг, проте на протязі 2014 року цей показник дещо почав зростати, а у 2015 році зріс у 2,06 рази та складає на 31.12.2015 року (0,68). Цей рівень є недостатнім для безпечного функціонування проте показує вихід фінансових показників з критичного стану фінансово-економічної складової економічної безпеки підприємства.

Таблиця 3.13

**Інтегральний індекс економічної безпеки
ПАТ «Київзовніштранс»
(за період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року)**

Підприємство	I	1 кв. 2013	2 кв. 2013	3 кв. 2013	4 кв. 2013	1 кв. 2014	2 кв. 2014	3 кв. 2014	4 кв. 2014	1 кв. 2015	2 кв. 2015	3 кв. 2015	4 кв. 2015
ПАТ «Київзовніштранс»	I	0,53	0,56	0,55	0,47	0,55	0,56	0,56	0,57	0,56	0,69	0,70	0,71

Джерело: розраховано авторами.

Загальний інтегральний індекс економічної безпеки ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК» період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року зріс на 31,25%, (табл. 3.15), що показує позитивну, хоч і незначну, динаміку зростання показника.

Дослідження інтегральних показників за основними складовими економічної безпеки по ПП КОЛЯДЮК В.П. (табл. 3.16) дозволяє зробити висновок про поступове зростання даних показників за проаналізований період. Відповідно до отриманих даних це потужне сучасне підприємство що ефективно функціонує та має значні фінансові, кадрові інформаційні та матеріальні ресурси, конкурентне на ринку даних транспортно-експедиційних послуг.

Аналіз динаміки показників ПП КОЛЯДЮК В.П. на 4 квартал 2015 року показує високий рівень показників фінансово-економічної складової економічної безпеки (0,85), відносно стабільний рівень екологічної складової економічної безпеки (0,71) та ринкової безпеки (0,74), що

говорить про конкурентоздатність підприємства та його позиції у загальному ринковому середовищі (рис. 3.16). Середніми із незначним ступенем зростання є показники кадрової та виробничої операційної складової економічної безпеки (по 0,63) внаслідок пере завантаження та недостатності основних фондів підприємства, що потребують оновлення. Недоліком системи економічної безпеки є низький рівень фізичної безпеки (0,57).

Таблиця 3.14

Значення Інтегральних показників I_i за складовими економічної безпеки по ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК»
(за період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року)

Група показників	I_i	1 кв. 2013	2 кв. 2013	3 кв. 2013	4 кв. 2013	1 кв. 2014	2 кв. 2014	3 кв. 2014	4 кв. 2014	1 кв. 2015	2 кв. 2015	3 кв. 2015	4 кв. 2015	Вагові коеф. (b)
Інформаційна безпека підприємства	I 1	0,47	0,46	0,45	0,45	0,44	0,45	0,45	0,47	0,51	0,46	0,64	0,70	0,13
Фінансово-економічна безпека	I 2	0,33	0,32	0,30	0,30	0,37	0,39	0,43	0,47	0,58	0,62	0,63	0,68	0,13
Кадрова безпека	I 3	0,54	0,58	0,57	0,65	0,65	0,65	0,65	0,65	0,64	0,65	0,68	0,71	0,12
Виробнича (операційна) безпека	I 4	0,51	0,52	0,53	0,53	0,53	0,53	0,53	0,57	0,57	0,59	0,60	0,60	0,13
Ринкова безпека	I 5	0,43	0,43	0,43	0,43	0,40	0,40	0,40	0,40	0,52	0,52	0,52	0,53	0,12
Політико-правова безпека	I 6	0,59	0,59	0,59	0,55	0,52	0,52	0,52	0,52	0,59	0,63	0,61	0,64	0,11
Екологічна безпека	I 7	0,42	0,42	0,42	0,42	0,38	0,38	0,43	0,55	0,57	0,56	0,57	0,58	0,12
Фізична безпека	I 8	0,58	0,58	0,58	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,56	0,57	0,57	0,57	0,13

Джерело: розраховано авторами.

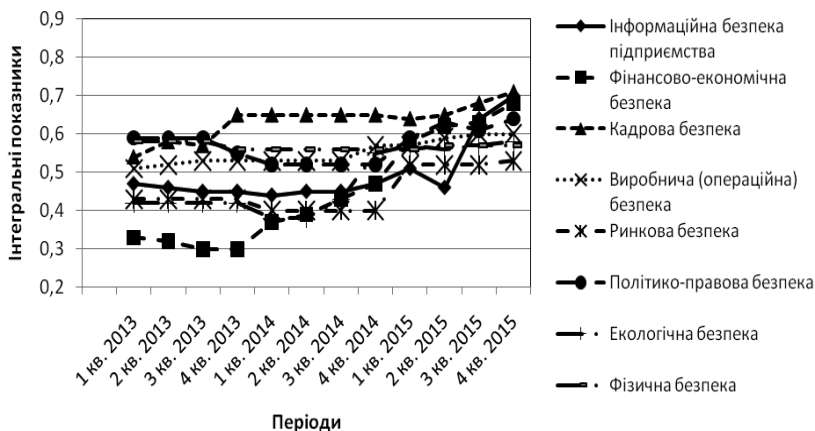

Рис. 3.8. Графік зміни інтегральних показників за основними складовими економічної безпеки ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК»

Джерело: розраховано авторами

Показники функціональних складових економічної безпеки ПП Колядюк В.П. у період його роботи із 1 кварталу 2013 по 4 кварталі 2015 року показують значну динаміку зростання за всіма складовими, що свідчить про системний комплексний підхід підприємства до забезпечення економічної безпеки і про достатньо ефективну роботу відділу економічної безпеки цього підприємства.

Таблиця 3.15

**Інтегральний індекс економічної безпеки
ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК»
(період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року)**

Підприємство	I	1 кв. 2013	2 кв. 2013	3 кв. 2013	4 кв. 2013	1 кв. 2014	2 кв. 2014	3 кв. 2014	4 кв. 2014	1 кв. 2015	2 кв. 2015	3 кв. 2015	4 кв. 2015
		ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК»	I	0,48	0,48	0,48	0,41	0,48	0,49	0,50	0,52	0,50	0,58

Джерело: розраховано авторами.

Таблиця 3.16

Значення Інтегральних показників I_i за складовими економічної безпеки по ПП КОЛЯДЮК В.П. (за період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року)

Група показників	I_i	1 кв. 2013	2 кв. 2013	3 кв. 2013	4 кв. 2013	1 кв. 2014	2 кв. 2014	3 кв. 2014	4 кв. 2014	1 кв. 2015	2 кв. 2015	3 кв. 2015	4 кв. 2015	Вагові коеф. (b)
Інформаційна безпека підприємства	I 1	0,62	0,64	0,64	0,64	0,64	0,62	0,64	0,65	0,65	0,65	0,66	0,69	0,13
Фінансово-економічна безпека	I 2	0,43	0,41	0,39	0,43	0,46	0,47	0,55	0,60	0,65	0,73	0,79	0,85	0,13
Кадрова безпека	I 3	0,49	0,50	0,52	0,54	0,55	0,56	0,58	0,59	0,61	0,61	0,62	0,63	0,12
Виробнича (операційна) безпека	I 4	0,53	0,52	0,53	0,53	0,55	0,57	0,55	0,57	0,62	0,63	0,63	0,63	0,13
Ринкова безпека	I 5	0,47	0,49	0,50	0,52	0,55	0,57	0,63	0,67	0,71	0,72	0,74	0,74	0,12
Політико-правова безпека	I 6	0,63	0,63	0,63	0,60	0,60	0,60	0,60	0,60	0,63	0,63	0,66	0,66	0,11
Екологічна безпека	I 7	0,66	0,68	0,67	0,67	0,67	0,68	0,67	0,70	0,70	0,71	0,71	0,71	0,12
Фізична безпека	I 8	0,51	0,51	0,51	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,51	0,55	0,57	0,57	0,13

Джерело: розраховано авторами

Загальний інтегральний індекс економічної безпеки ПП Колядюк В.П. за період із 1 кварталу 2013 по 4 квартал 2015 року зріс на 32% , із критичного рівня (0,53) до показника (0,70), що є недостатнім для стабільної перспективної та безпечної роботи підприємства, проте говорить про системну роботу у напрямку забезпечення економічної безпеки підприємства за всіма складовими економічної безпеки (табл. 3.17).

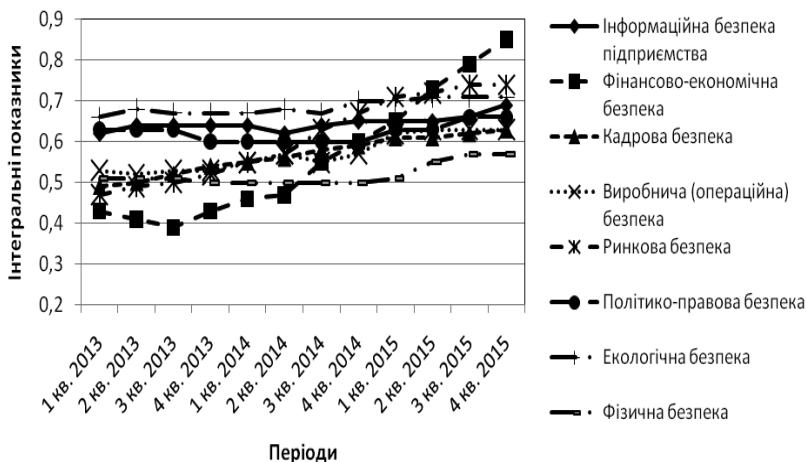

Рис. 3.16. Графік зміни інтегральних показників за основними сферами економічної безпеки ПП КОЛЯДЮК В.П.

Джерело: розраховано авторами.

Розрахунок та порівняння значень інтегрального показника за проаналізований період за групою транспортно-експедиційних підприємств (табл. 3.18) дозволяє зробити висновок про загальну, хоч і недостатню динаміку, зростання інтегрального індексу із критичного рівня (0,55) у 1 кварталі 2013 року до невисокого, проте стабільного рівня у 4 кварталі 2015 року до (0,74) та (0,71). Досить низький рівень інтегрального індексу економічної безпеки спостерігається у ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК» підприємство перебуває у складному фінансово-економічному становищі із значним падінням ринку та обсягів наданих послуг.

Значення інтегрального індикатору економічної безпеки (рис. 3.17) визначає стан безпеки у діапазоні значень від 0 до 1, при цьому значення 1 відповідає найвищому показнику економічної безпеки, а 0 коли всі показники найгірші: $0 < I_j < 1$

За досліджений період з 1 кварталу 2013 по 4 квартал 2015 року було досліджено та проаналізовано показники, індикатори та визначено інтегральний індекс економічної безпеки за основними сферами економічної безпеки та ви-

значено загальний Інтегральний індекс економічної безпеки трьох вітчизняних підприємств. Як показують проведені дослідження та розрахунки динаміки змін показників, нормалізованих показників, Інтегрального індексу безпеки за основними сферами безпеки та згідно сукупного Інтегрального індексу економічної безпеки даних підприємств на початок дослідного періоду 1 кв. 2013 року, стан забезпечення економічної безпеки за основними показниками по більшості сфер був на недостатньому рівні.

Таблиця 3.17

**Інтегральний індекс економічної безпеки
ПП КОЛЯДЮК В.П.**
(за період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року)

Підприємство	I	1 кв. 2013	2 кв. 2013	3 кв. 2013	4 кв. 2013	1 кв. 2014	2 кв. 2014	3 кв. 2014	4 кв. 2014	1 кв. 2015	2 кв. 2015	3 кв. 2015	4 кв. 2015
ПП КОЛЯДЮК В.П.	I	0,53	0,54	0,54	0,48	0,55	0,56	0,58	0,60	0,56	0,65	0,7	0,7

Джерело: розраховано авторами.

Таблиця 3.18

Інтегральний індекс економічної безпеки підприємств
(за період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року)

Підприємства	I	1 кв. 2013	2 кв. 2013	3 кв. 2013	4 кв. 2013	1 кв. 2014	2 кв. 2014	3 кв. 2014	4 кв. 2014	1 кв. 2015	2 кв. 2015	3 кв. 2015	4 кв. 2015
ПАТ «Київ-зовніштранс»	I	0,53	0,56	0,55	0,47	0,55	0,56	0,56	0,57	0,56	0,69	0,70	0,71
ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК»	I	0,48	0,48	0,48	0,41	0,48	0,49	0,50	0,52	0,50	0,58	0,60	0,63
ПП КОЛЯДЮК В.П.	I	0,53	0,54	0,54	0,48	0,55	0,56	0,58	0,60	0,56	0,65	0,7	0,7

Джерело: розраховано авторами.

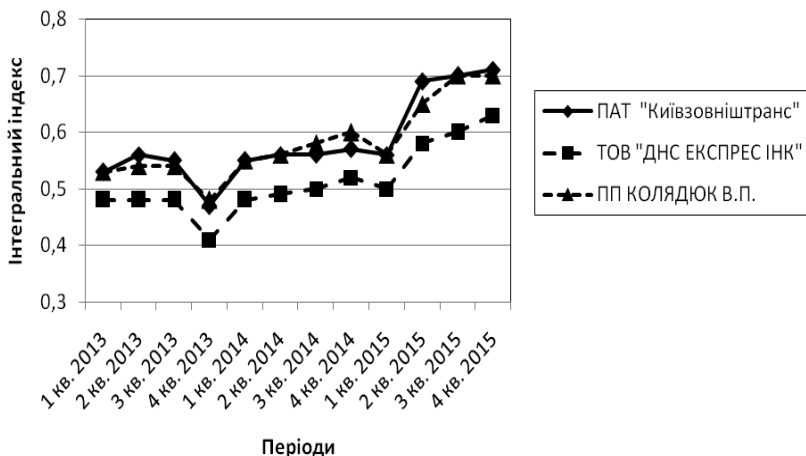

Рис. 3.17. Динаміка розвитку інтегрального індексу економічної безпеки групи транспортно-експедиційних підприємств

Джерело: розраховано авторами.

Завдяки вчасному прийнятті комплексних додаткових мір по забезпеченню комплексу заходів з економічної безпеки динаміка показників почала вирівнюватися та поступово зростати.

Отже, аналіз показника для досліджуваних підприємств свідчить, з одного боку, про нестабільність досягнутого підприємствами рівня безпеки (значення показника суттєво коливається в межах нетривалого періоду часу), а з іншого про суттєвий розрив між значеннями показника в різних підприємств які працюють на одному цільовому ринку, що є наслідком суттєвого впливу на рівень економічної безпеки чинників внутрішнього середовища.

Інструментарій комплексної діагностики економічної безпеки підприємства

4.1. Комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств

В сучасних економічних умовах своєчасна повна та об'єктивна комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки дозволяє виявити загрози та небезпеки, мінімізувати їх вплив, планувати і реалізовувати механізм захисту підприємства від небезпек і загроз, а також оптимізувати і систематизувати роботу всього підприємства.

Діагностика в забезпеченні економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства не може розглядатися уособлено від діагностики діяльності та стану підприємства в цілому, вона розглядається як комплекс діагностики діяльності підприємства за всіма його складовими та підсистемами. Оскільки рівень економічної безпеки є відображенням загального стану та рівня стійкості, ефективності функціонування підприємств в цілому.

Дослідивши перші та другий розділи та порівнявши визначення і наукові дослідження провідних науковців, можна зробити загальне визначення поняття, що комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємства є оцінкою показників роботи підприємства на основі аналізу та оцінки окремих функціональних складових економічної безпеки підприємства з метою інформаційно-

аналітичного забезпечення процесу планування, ухвалення та реалізації управлінських рішень.

Удосконалення діагностики в забезпеченні економічної безпеки підприємства на нашу думку полягає у комплексному системному підході до розгляду економічної безпеки підприємства та її показників у загальному контексті дії всього підприємства, зовнішнього та внутрішнього середовища його діяльності. А також у комплексному дослідженні екзогенних та ендогенних факторів що діють на підприємство та факторів що є продуктом діяльності самого підприємства – результатом його фінансово-економічної діяльності. Відповідно до цього удосконалення діагностики в забезпеченні економічної безпеки підприємства полягає у комплексному всебічному, системному охопленні та аналізі показників що визначають його стан за основним функціональним складовими, які в той же час є складовими діагностики результатів середовища діяльності всього підприємства.

Комплексна діагностика економічної безпеки підприємства є підсистемою та невід'ємною складовою системи вищого порядку – комплексної діагностики підприємства. В той же час діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємства акумулює систематизує та використовує ті показники із інших напрямків та складових комплексної діагностики підприємства що детально та повно відображають її суть і можуть бути використанні для формування моніторингу стану та рівня економічної безпеки підприємства.

Комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємства будується на принципах:

Системності – підприємство є системою, економічна безпека підприємства та її забезпечення є системою, тобто сукупністю елементів що взаємодіють відповідно до цього, діагностика економічної безпеки підприємства неможлива без системного підходу аналізу та синтезу її окремих складових.

Принцип достатності обраних методів та показників

– у процесі комплексної діагностики в забезпеченні економічної безпеки підприємства доцільно використовувати ті методи та показники, що повною мірою відображають стан явища об'єкта, чи предмета. При цьому обирати необхідно ті методи що: а) є у даному випадку максимально ефективними; б) пройшли всі етапи верифікації та визнані в випробуванні у науковому середовищі і мали практичне використання.

Плановості – заходи з діагностики забезпечення економічної безпеки підприємства входять до довгострокового планування діяльності підприємства та розвитку його економічної безпеки.

Комплексності – планування та реалізація заходів із діагностики економічної безпеки підприємства доцільно проводити комплексно, із залученням всіх підсистем та функціональних складових за обраною моделлю.

Порівняльності показників – діагностику економічної безпеки підприємства доцільно проводити із порівнянням показників за різні періоди часу, на протязі певного досить тривалого періоду. Таким чином можна дослідити тенденції та закономірності загальної динаміки розвитку, та вектор руху до падіння чи руху до розвитку, зростання, проаналізувати покращуються чи погіршуються дані показники на протязі певного періоду.

Діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємства її місце та значення в комплексній діагностиці діяльності підприємства розкрито на рис. 4.1.

Відповідно до розробленої та представленої на рис. 4.1 моделі комплексної діагностики в забезпеченні економічної безпеки підприємства, загальна комплексна діагностика підприємства включає такі основні категорії як діагностика конкурентного середовища, діагностика конкурентоспроможності підприємства та його продукції, діагностики маневреності підприємства, управлінська діагностика, діагностика виробничого потенціалу підприємства, діагностика його фінансового стану та діагностика забезпечення економічної безпеки підприємства.

Діагностика економічної безпеки підприємства

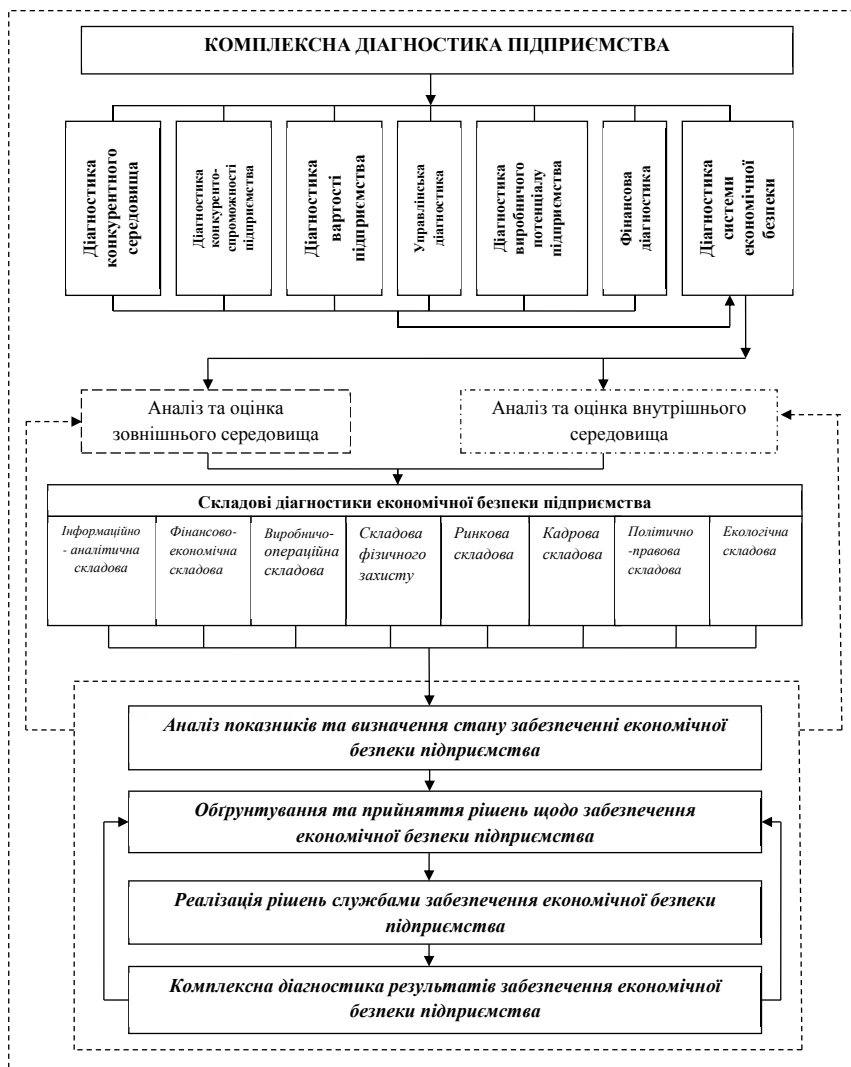

Рис 4.1. Модель комплексної діагностики в забезпеченні економічної безпеки підприємства

Джерело: розроблено авторами [236].

Діагностика конкурентного середовища підприємства включає дослідження ринкового оточення підприємства суб'єктів господарювання що є для підприємства конкурентами та працюють на тих же сегментах ринку. Алгоритм діагностики конкурентного середовища підприємства складається із наступних етапів: збір та обробка інформації (інформації в ЗМІ, звітності конкурентів, постачальників та посередників, дослідження продукції /послуг конкурентів, реклами конкурентів); аналіз отриманих даних та визначення розрахункових показників, визначення необхідної методики розрахунку; розрахунок показників, аналіз та співставлення отриманих результатів, в аналізі конкурентного середовища підприємства важливо сформулювати необхідну постійну базу даних оскільки показники повинні досліджуватися у динаміці та певному часовому діапазоні.

Для оцінки розраховуються кількісні показники – сегмент ринку, ємкість ринку, чистий прибуток виробничі витрати, та якісні показники – забезпечення ресурсами, ринковий потенціал підприємства, факти успіху і т.д. – що розраховують методами експертної оцінки.

Для діагностики конкурентного середовища використовуються так звані методи як виділення СЗГ (стратегічна зона господарювання), Матриця БКГ – Бостон Консалтинг Груп – що дозволяє оцінити такі фактори як темпи зростання галузі та частку ринку підприємства.

Оцінка конкурентного статусу підприємства та побудова матриці McKinsey, що дозволяє врахувати рівень привабливості стратегічних зон господарювання та конкурентний статус підприємства що дає на діагностику ринкових переваг діагностованого підприємства.

Основним показниками діагностики ринкового середовища що досліджуються та виступають показниками ринкової складової діагностики системи економічної безпеки підприємства є ємкість ринку, основні сегменти ринку, доля підприємства на ринку. Загалом діагностика конкурентного середовища підприємства дозволяє оцінити конкурентний статус підприємства та вибір стратегії його розвитку.

Діагностика конкурентоспроможності підприємства визначає потенційну чи реалізовану здатність економічного суб'єкта до ефективного та тривалого функціонування у динамічному конкурентному середовищі. Під конкурентоспроможністю підприємств розуміють поточну ефективність що визначається показниками прибутковості, та динаміку просування на ринку що визначається зростанням об'ємів продажу продукції чи наданих послуг. Для оцінки рівня конкурентоспроможності підприємства використовують графічні, матричні, розрахункові та комбіновані: розрахунково-матричні, розрахунково-графічні та інші методи.

Графічний метод заснований на побудові «радіальної діаграми конкурентоспроможності» його перевагою є простота та наочність, а недоліком – відсутність узагальненого критерію конкурентоспроможності. Серед матричних методів найбільш застосованим є метод БКГ (Бостон Консалтинг Груп). Табличні методи є варіаціями матричних методів. Серед розрахункових методів найбільш застосованими є метод оцінки конкурентоспроможності підприємства, що визначається як співвідношення характеристик якості та ціни; метод аналізу порівняльних переваг підприємств-конкурентів, що виконується методом співставлення виробничих витрат, обсягів та норм прибутку обсягів продажу та ринкових часток підприємства порівняно із його конкурентами. Метод заснований на теорії ефективної конкуренції базується на співставленні показників стану підприємства з показниками конкурентів та з середньогалузевими показниками. Інтегральний метод – розрахунку інтегрального показника рівня конкурентоспроможності підприємства включає показник ступеня задоволення потреб споживачів та показник ефективності виробництва такий як рентабельність активів, рентабельність виробництва тощо. Інтегральні показники базового підприємства порівнюються із конкурентами. Для розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності підприємства що може бути включеним до діагностики

економічної безпеки підприємства є метод М. Максимової, поширений для розрахунку інтегрального показника за наступною формулою:

$$K = \sum_{i=1}^N W_i \times K_i, \quad (4.1)$$

де K_i – показники конкурентоспроможності окремих сторін діяльності підприємства N ;

W_i – вага окремих показників у загальній сумі.

Конкурентоздатність підприємств значною мірою формується завдяки конкурентоздатності його продукції. Для оцінки конкурентоздатності продукції у діагностиці конкурентоспроможності підприємств та його продукції доцільним є використання якісних показників – чи показників експертної оцінки що дозволяють комплексно оцінити показники якості товару та їх співвідношення. У результаті оцінки конкурентоспроможності послуг транспортно-експедиційного підприємства можуть бути визначені наступні шляхи до зростання конкурентоздатності: зміна складу та структури застосованих послуг; зміна процесу надання послуг, його оптимізація.

Для визначення конкурентоспроможності підприємства важливого значення має позиціонування – формування стратегічної позиції підприємства в конкурентному середовищі як засіб підвищення операційної ефективності.

Таким чином, розрахунки даних показників що є частиною діагностики конкурентоспроможності підприємства є водночас частиною операційної складової в діагностиці забезпечення економічної безпеки підприємства (рис. 4.2).

Поширеними методами діагностики конкурентоздатності підприємства та його продукції які на думку автора доцільно застосовувати для діагностики економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства є методи SWOT- аналізу або аналізу слабких та сильних сторін підприємства його можливостей та загроз. Застосування цього методу дозволяє одночасно здійснити діагностику як внутрішнього середовища підприємства та визначити його

слабкі і сильні сторони, а також зовнішнього середовища підприємства із визначенням можливостей розвитку та потенційних загроз.

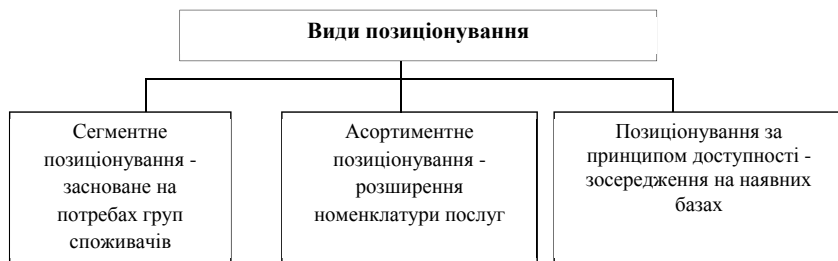

Рис. 4.2. Види позиціонування в діагностиці конкурентоздатності підприємства

Джерело: скомпоновано авторами за [93].

Недоліком методу є кількісні показники (бали), що визначаються експертним шляхом та не завжди дозволяють повною мірою об'єктивно визначити проблемні поля підприємства. Іншим методом який часто застосовується для визначення конкурентної стратегії підприємства на ринку є метод PIMS-аналізу, що передбачає визначення кількісних закономірностей впливу чинників виробництва на кінцеві результати діяльності підприємства, його рентабельність чи прибуток.

Алгоритм управлінської діагностики представлено на рис. 4.3.

Управлінська діагностика підприємства включає методи оцінки моніторингу та удосконалення системи управління підприємством із методів підвищення ефективності його діяльності. Оскільки реалізація управлінських функцій здійснюється через інформаційну систему підприємства, важливого значення має рівень безпеки інформаційно-аналітичної складової системи економічної безпеки, що має безпосередній вплив на швидкість та оптимальність роботи організаційної структури підприємства.

Відповідно до наведеного алгоритму під час аналізу роботи підрозділів підприємств порівнюються результати роботи за певні періоди часу із попередніми, встановлен-

ня критеріїв ефективності для підрозділів підприємства відбувається відповідно до специфіки роботи конкретного підрозділу. Порівняння фактичних значень критеріїв з нормативними проводиться за результатами роботи підприємства за певний період часу – рік. Значні відхилення свідчать про нереалізований потенціал та не використані ресурси. Обґрунтування організаційних заходів щодо удосконалення управлінської системи це використання результатів діагностики із метою подальшої оптимізації роботи організаційної структури підприємства та управлінських зв'язків.

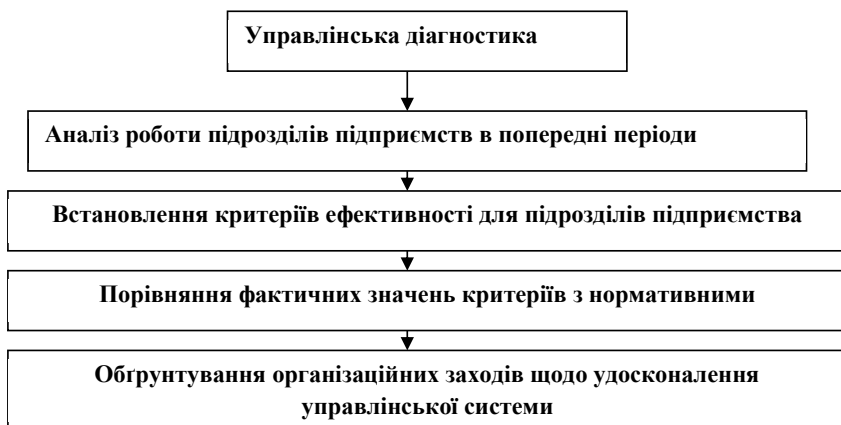

Рис. 4.3. Алгоритм управлінської діагностики в комплексі діагностики забезпечення економічної безпеки підприємства

Джерело: скомпоновано авторами за [14].

Діагностика виробничого потенціалу підприємства дозволяє проаналізувати наявний виробничий потенціал підприємства як сукупність вартісних та натурально-речових характеристик виробничої складової підприємства що використовується для ведення його основної фінансово-господарської так і операційної діяльності. Виробничий потенціал підприємства визначає використання основних його ресурсів: матеріальних, інтелектуальних, техніко-технологічних, фінансових та має такі основні складові як інжинірингова, управлінська, технічна та технологічна.

Технічна складова характеризує використання основних фондів підприємства, а технологічна визначає послідовність операцій з надання послуг, тобто характеристик циклу операційної виробничої діяльності підприємства. Інжинірингова складова включає розробку та удосконалення наданих послуг; менеджмент виробництва відповідає за якісне ведення виробничої діяльності як кінцевого результату виробничого циклу. Показники діагностики виробничого потенціалу підприємства що використовуються у процесі діагностики системи економічної безпеки підприємства і показники фінансово-економічної та виробничо-операційної складової діагностики економічної безпеки підприємства є показниками виконаної виробничої програми підприємства: показники валової продукції, товарної продукції, реалізованої продукції, розрахунок коефіцієнтів виробничої потужності підприємства. Ступінь відповідності виробничої програми оцінюється коефіцієнтом виробничої потужності підприємства, коефіцієнтами інтенсивного, екстенсивного та інтегрального використання обладнання. Показники та коефіцієнти виробничого потенціалу підприємства формують виробничу операційну складову діагностики в забезпеченні економічної безпеки підприємства.

Фінансова діагностика підприємства спрямована на оцінку фінансового стану підприємства, на основі розрахунку основних фінансових показників. Найбільш застосованим методом, що використовується під час фінансової діагностики є метод R-аналізу.

R-аналіз дозволяє здійснити оцінку фінансового стану підприємства за певний період часу за групами основних фінансових показників таких як: ліквідність, ділова активність, структура капіталу прибутковість фінансово-господарської діяльності підприємства. Для здійснення фінансового аналізу здійснюється аналіз та оцінка показників фінансової та бухгалтерської звітності підприємства. На рис. 4.4 представлені групи показників для здійснення R-аналізу та діагностики фінансового стану підприємства.

ства. Показників ліквідності характеризують здатність підприємства відповідати за поточними зобов'язаннями своєї фінансово-господарської діяльності з використанням оборотних фондів із різним рівнем ліквідності. Розрахунок показників ліквідності передбачає співставлення вартості оборотних активів підприємства та його поточних зобов'язань. Ліквідність діяльності це в першу чергу можливість перетворення її на вартісну грошову форму та можливість швидкої реалізації для покриття поточних короткострокових чи довгострокових фінансових зобов'язань.

Непокриті коштами підприємства та його активами поточні зобов'язання підприємства та його недостатня ліквідність є важливими елементами джерелами потенційних загроз та небезпек в забезпеченні економічної безпеки підприємства саме тому дана груп показників входить до показників індикаторів фінансово-економічної складової системи економічної безпеки підприємства.

Показники структури капіталу визначають співвідношення елементів структури капіталу підприємства та їх питому вагу (частку) у загальній величині капіталу підприємства. Зазвичай порівнюється співвідношення власного та залученого капіталу так як це визначає наскільки фінансово та економічно залежним є підприємство від третіх осіб що можуть бути у свою чергу джерелами активної дії небезпек та загроз саме тому дані показники структури капіталу включені до фінансово-економічної складової системи економічної безпеки підприємства.

Показники ділової активності визначають швидкість обертання та мобільність обертання (тривалість обороту оборотних коштів (засобів підприємства, як у цілому так і за їх окремими видами). Чим більше кількість обертів оборотних коштів за визначний період (рік) тим вище показники ділової активності, тим краще та ефективніше підприємство використовує свої основні засоби. Показники оборотності визначаються співвідношенням виручки від реалізації та середньої суми оборотних коштів підприємства і вимірюються кількістю разів та повертають їх у

вигляді виручки, оскільки вони проходять усі цикли діяльності що змінюють форму оборотності яка вимірюється кількістю оборотів на рік. Коефіцієнт оборотності основних засобів є показником індикатором важливим для показників фінансового економічної складової діагностики рівня економічної безпеки підприємства.

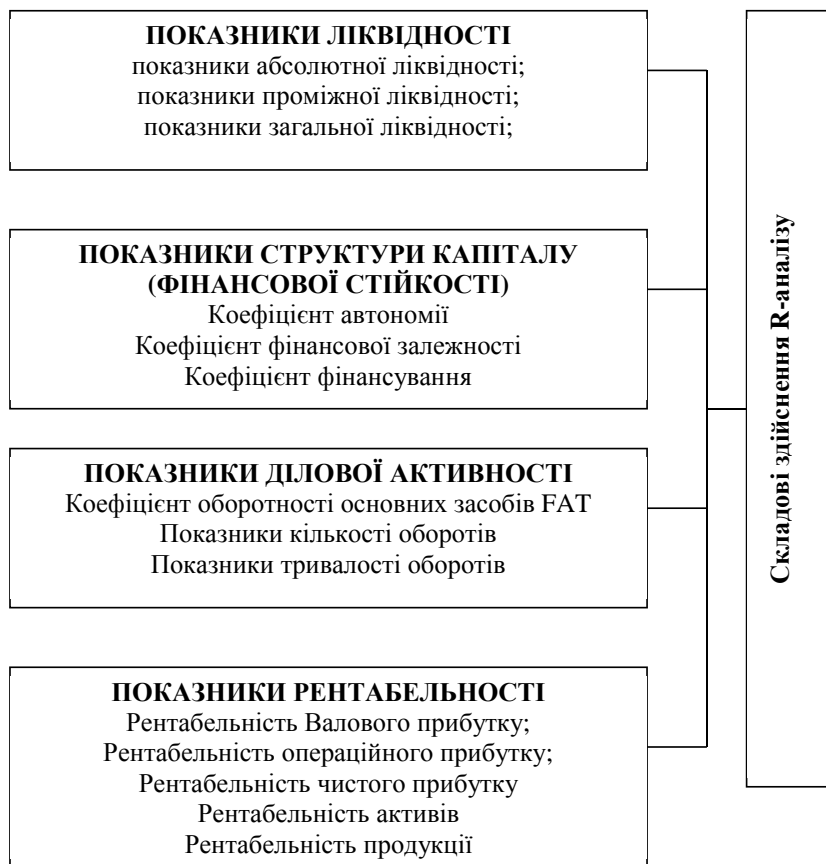

Рис. 4.4. Групи показників для здійснення R-аналізу та діагностики фінансового стану підприємства

Джерело: укладено авторами за [54].

Показники прибутковості, рентабельності визначають ефективність використання основних ресурсів підприєм-

ства та прибутковість активів, готової продукції, валового, операційного та чистого прибутку. Вони визначаються співвідношеннями різних видів прибутку та вартості ресурсів підприємства або його доходів. Такі показники прибутковості рентабельності підприємства як рентабельність валового прибутку, рентабельність операційного прибутку, Рентабельність чистого прибутку, рентабельність активів, рентабельність продукції є важливими показниками для визначення рівня та стану фінансово-економічної складової системи економічної безпеки підприємства і відповідно ці показники повною мірою включені до діагностики стану та рівня економічної безпеки підприємства.

Комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємства полягає у формуванні та впровадженні алгоритму збору та обробки інформації про стан та рівень економічної безпеки підприємства та всім комплексом її складових, ефективним та продуктивним використанням наявних ресурсів підприємства. Рівень економічної безпеки залежить від ефективності управління та запобігання існуючим небезпекам та загрозам.

Процес комплексної діагностики в забезпеченні економічної безпеки підприємств включає такі основні етапи як аналіз зовнішнього середовища підприємства за об'єктами основним джерелами потенційних небезпек та загроз серед яких основними є конкуренти, постачальники, замовники, контрагенти підприємства, державні регулюючі та контролюючі органи та інші організації та підприємницькі структури, кримінальні структури та організовані злочинні угруповання, ЗМІ та громадські організації тощо. Діагностика включає визначення потенційних небезпек та загроз для їх подальшого аналізу та оцінки у процесі проведення діагностики та визначення рівня економічної безпеки підприємства.

Наступним етапом є аналіз внутрішнього середовища підприємства, визначення джерел небезпеки та загроз, об'єктів та суб'єктів економічної безпеки. Основними джерелами небезпек та загроз внутрішнього середовища під-

приємства є в першу чергу його власник, топ – менеджери, керівники структурних підрозділів, співробітники служби безпеки підприємства та весь персонал підприємства. В процесі комплексної діагности внутрішньої складової економічної безпеки підприємства в першу чергу досліджують наявний стан його фінансових, кадрових, інтелектуальних, матеріальних ресурсів та ефективність їх використання, а також визначають наявні та потенційні небезпеки та загрози його фінансово-господарської діяльності.

Наступним етапом відбувається формування бази даних накопиченої інформації та визначаються показники і індикатори економічної безпеки підприємства за її основними складовими, такими як інформаційна складова, фінансово-економічна складова, виробничо-операційна складова, кадрова складова, політико-правова складова, екологічна складова, ринкова складова та фізична складова.

Наступним етапом здійснюється аналіз показників та індикаторів системи економічної безпеки підприємств за вищезазначеними складовими та визначення стану і рівня економічної безпеки, потенціалу підприємства як його здатності протистояти наявним та потенційним небезпекам і загрозам. Визначаються складові економічної безпеки, що потребують розробки та прийняття термінових заходів по стабілізації рівня економічної безпеки, тобто своєчасній та компетентній протидії небезпекам та загрози за для подальшого ефективного функціонування та існування всього підприємства. Аналіз показників та індикаторів рівня економічної безпеки підприємства показує визначення слабких та висотних місць (складові економічної безпеки підприємства) вони дозволять сформулювати нову чи внести своєчасні зміни у існуючу стратегію економічної безпеки підприємства що забезпечує стратегічне управління економічною безпекою підприємства з метою забезпечення належного рівня економічної безпеки.

Наступним етапом процесу комплексної діагностики економічної безпеки підприємства є формування структури управління системою економічної безпеки – Служби

економічної безпеки підприємства. Служба економічної безпеки підприємств несе на собі функції планування організації, реалізації, планових заходів по забезпеченню економічної безпеки підприємства, мотивації забезпечення дотримання належного рівня економічної безпеки, контролю моніторингу стану та рівня економічної безпеки підприємства що забезпечується із застосуванням показників та індикаторів, складових комплексної діагностики економічної безпеки підприємства. Для забезпечення покладених на неї функцій та здійснення процесу діагностики економічної безпеки підприємства на її основі формується процес моніторингу за показниками безпеки транспортно-експедиційних підприємств, враховуючи фактичну спеціалізацію їх діяльності та пропонується формувати структури служби, департаменту чи відділу економічної безпеки із обов'язковим включенням наступних складових. На рис. 4.5 зазначена структура служби економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства.

Відділ чи сектор охорони і фізичного захисту вантажів та безпеки транспортно-експедиційного обслуговування здійснює функції контролю за здійсненням основної операційної виробничої діяльності підприємства та здійсненню транспортно-експедиційних послуг, контролює стан та рівень виробничої і фізичної безпеки здійснення виробничої операційної діяльності підприємства.

Відділ чи сектор технічних засобів сигналізації, охорони та контролю доступу відповідає за технічне забезпечення охорони об'єктів захисту та безпеки здійснення виробничої діяльності підприємства.

Відділ чи група інформаційно-аналітичного забезпечення здійснює збір, обробку та аналіз інформації зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, зміну кон'юнктури ринку та динаміку замін показників діяльності підприємства, відповідає за подальше архівування, збереження використання інформації, в тому числі за захист інформації та безпеку інформації із обмеженим доступом та таку що становить комерційну таємницю під-

приємства. Відділ інформаційно-аналітичного забезпечення безпосередньо виконує збір інформації внутрішнього та зовнішнього середовища для здійснення процесу комплексної діагностики економічної безпеки підприємства.

Рис. 4.5. Структура служби економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства

Джерело: розроблено авторами.

Відділ чи група прогнозування та планування економічної безпеки на основі даних забраних та отриманих відділом інформаційно-аналітичного забезпечення відповідно по процесу алгоритму проведення діагностики та відповідно до обраних методик проводить процес комплексної діагностики стану та рівня економічної безпеки підприємства, визначає проблемні поля формує та виконає планування змін до Стратегії економічної безпеки підприємства та довгострокових короткострокових та поточних планів управління економічною безпекою а також планування заходів по забезпеченню економічної безпеки.

Відділ, група чи сектор перевірки персоналу та вну-

трішніх розслідувань здійснює контроль за роботою персоналу підприємств всіх рівнів, дотримання ним норм безпеки та протидії проявам неналежного виконання працівниками своїх обов'язків та втрати чи псування майна, матеріальних цінностей підприємства в тому числі матеріальних цінностей своєї основної операційної діяльності вантажів та матеріальних цінностей замовників транспортно-експедиційних послуг підприємства, а також проводить у разі необхідності внутрішні службові розслідування.

Юридичний відділ сектор чи група здійснює роботу по забезпеченню нормативно-правової безпеки підприємства та висококваліфікованого юридичного супроводу підприємства оскільки всі операції по основній виробничій діяльності підприємства супроводжуються значним об'ємом внутрішньої нормативної та зовнішньої договірної документації. Для виконання покладених на неї функції забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємства, службами економічної безпеки формується модель управління системою економічної безпеки підприємства та механізму управління системою економічної безпеки підприємства що включає методи, заходи, засоби які необхідні для досягнення, забезпечення та дотримання належного рівня економічної безпеки підприємства. Вся подальша діяльність структури економічної безпеки підприємства (Служби, управління, відділу) будуються на основі отриманих результатів комплексної діагностики в забезпеченні економічної безпеки підприємства та подальшому процесі її моніторингу.

На останньому етапі здійснюється складання звіту та аналіз отриманих результатів проведеної діагностики системи економічної безпеки підприємства із застосуванням потоково-функціональної моделі діагностики рівня економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства.

Отже, комплексна діагностика представляє собою достатньо трудомісткий процес, проводиться, як правило, сторонніми консультантами менше одного разу на рік, але ж з її допомогою можна оцінити всі аспекти господарських

процесів. Практика показала, що використовують комплексну діагностику для здійснення важливих інвестиційних проектів, або коли підприємство знаходиться в кризовому стані. Комплексна діагностика дозволяє отримати найбільш чітку картину фінансового стану підприємства, зробити прогноз на розвиток окремих факторів та їх наслідки. Проведення комплексної діагностики фінансового стану підприємства дає можливість в процесі аналітичного дослідження на основі достовірних ознак розпізнати дійсний стан суб'єкта господарювання на ринку, встановити для них характер та причини виявлених відхилень, розробити способи досягнення оптимальних рішень та підібрати відповідні методи управління.

Але комплексна діагностика має відносну обмеженість в забезпеченні економічної безпеки транспортно-економічної безпеки оскільки по-перше потребує значного часового періоду аналізу показників. Для отримання найбільш точних даних необхідним та доцільним є аналіз показників за період від 3 до 5-10 років. Не завжди отримання таких фактологічних даних для аналізу є можливим. По-друге, значна частина показників включаючи показники конкурентоздатності як самого підприємства, послуг що воно надає, так і конкурентного середовища, ринку підлягає кількісній оцінці, значна частина даних може бути проаналізована тільки із застосування якісних методів, тож потребує додаткового залучення груп зовнішніх експертів та проведення додаткових досліджень, що вимагатиме значних фінансових витрат. По-третє комплексна діагностика передбачає впровадження процесу – моніторингу безперервного стеження за дією об'єкта дослідження що потребує збору, обробки, аналізу та оцінки значного масиву внутрішньої та зовнішньої формації та потребує залучення фахівців із відповідною кваліфікацією та наявності належного рівня інформаційних ресурсів, програмного забезпечення та об'ємів фінансового та матеріально-технічного забезпечення.

І четверте, здійснення процесу комплексної діагнос-

тики економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства не можливе без використання сучасного інформаційно-комп'ютерного забезпечення. Серед корпоративних систем які виявились найбільш ефективними та раціональними на практиці є інтегрована система «1С – Підприємство» з вбудованими модулями для вирішення обліково-складських та транспортних завдань підприємства, яка забезпечує роботу в єдиному інформаційному просторі з іншими функціональними програмними комплексами та універсальна інформаційна система «ІНОТЕК» яка містить такі модулі: склад; автотранспорт; основні засоби. Для вирішення геоінформаційних та навігаційних завдань найбільш розповсюдженими є мережеві супутникові радіонавігаційні системи GPS та GSM.

4.2. Функціональне моделювання як сучасний інструмент економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств

Забезпечення комплексної діагностики економічної безпеки підприємства неможливе без планування та реалізації постійно діючого безперервного процесу моніторингу економічної безпеки підприємства за сукупністю основних показників, що визначають стан та рівень за всіма функціональними складовими системи економічної безпеки підприємства.

Особливості функціонування економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств полягають у спеціалізації діяльності такого підприємства на ринку. Ця спеціалізація формує структуру, виробничу базу, функціональні особливості роботи такого підприємства на ринку, що в свою чергу впливає на стратегію та стратегічне управління таким підприємством, таким чином транспортно-експедиційні підприємства це підприємства з певною сформованою внутрішньою системою функціонування що складається із певних функціональних підсистем необхідних для його фінансово-господарської та операційної (транспортно-експедиційної діяльності). Ця

система чітко окреслена та обмежена певними елементами, що її формують. Забезпечення економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства є підсистемою загальної системи підприємства що виконує функції планування та реалізації заходів захисту підприємства від існуючих та потенційних небезпек та загроз у його діяльності, прогнозування та запобігання потенційним небезпекам та загрозам що можуть призвести до матеріальних збитків підприємства чи недоотримання ним прибутку а також раціонального та максимально ефективного використання всіх його наявних фінансових, матеріальних, кадрових, інформаційних ресурсів.

Із метою систематизації процесу постійної діагностики забезпечення економічної безпеки підприємства у роботі розроблена та запропонована потокова-функціональна модель розрахунку рівня економічної безпеки експедиційно-транспортних підприємств що представлена на рис. 4.6 [236, 237, 238].

Економічна безпека транспортно-експедиційного підприємства має свої особливості сформовані внаслідок спеціалізації самого підприємства та його діяльності. Запропонована автором потоково-функціональна модель розрахунку рівня економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства дозволяє комплексно здійснювати діагностику стану та рівня економічної безпеки підприємства за певним групами показників враховуючи спеціалізацію транспортно-експедиційної діяльності підприємства. Розглянемо детально дану модель. Економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства складається із певної функціональної структури, що складається із визначеного переліку базових складових.

Інформаційно-аналітична складова економічної безпеки включає весь спектр інформації що необхідна та використовується транспортно-експедиційним підприємством у його фінансово-господарській та операційній діяльності. Інформаційно-аналітична складова включає збір, обробку, аналіз, використання збереження та архівування інформа-

ції що необхідна для забезпечення роботи підприємства та використовується ним у його діяльності, захист комерційної інформації та збереження інформації що складає комерційну таємницю підприємства.

Рис. 4.6. Потоково-функціональна модель комплексної діагностики в забезпеченні економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств

Джерело: розроблено авторами.

До інформаційно-аналітичної складової системи економічної безпеки підприємства входить також весь комплекс програмного та технічного комп'ютерного забезпечення що використовується підприємством у процесі інформаційно-аналітичного забезпечення роботи системи економічної безпеки підприємства і в цілому для інформаційно-аналітичного забезпечення роботи всього підприємства. Інформаційно-аналітична складова включає весь спектр об'єктів та суб'єктів задіяних у процесі ін-

формаційно-аналітичного забезпечення підприємства їх використання.

Фінансово-економічна складова економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства відображає фінансовий, економічний стан підприємства. Його показники, як правило, відображаються у обов'язковій звітності підприємства такої як «баланс» звіт «прибутки та збитки», «Кеш Фло». Показники фінансово-економічної діяльності транспортно-експедиційного підприємства показують наскільки фінансово ефективно прибутково працює підприємство, що відображається такими показниками як рентабельність операційного прибутку, рентабельність валового прибутку, рентабельності чистого прибутку, рентабельність активів підприємства, рентабельністю наданих підприємствами транспортно-експедиційних послуг. Важливого значення мають показники ділової активності та фінансової стійкості. Коефіцієнти структури капіталу такі як коефіцієнт оборотності основних фондів, коефіцієнти платоспроможності та ліквідності транспортно-експедиційних підприємств, такі як коефіцієнт автономії, коефіцієнт фінансової стійкості, коефіцієнт фінансової незалежності, коефіцієнт поточної ліквідності, коефіцієнт абсолютної ліквідності.

Кадрова складова економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства відображає стан кадрового забезпечення за основними групами працівників: працівників що безпосередньо забезпечується транспортно-експедиційну діяльність: водіїв, водії експедиторів, вантажників, пакувальників, диспетчерів, працівників функціональних підрозділів за основними структурами підприємства відділом логістики, транспорту, інженерного забезпечення, складу юридичного відділу, бухгалтерії співробітниками адміністрації підприємства та інших.

Це в першу чергу забезпечення операційного технологічного процесу кадрами та рівень кваліфікації цих кадрів. Важливого значення мають показники плинності кадрів, стабільності, загального стажу роботи на підпри-

ємстві. Особливого значення мають показники рівня дисципліни оскільки неявки на роботу за тією чи іншою причиною працівників операційної сфери водіїв експедиторів та інших порушує плановість терміновість основної господарської діяльності що в свою чергу призводить до невчасного надання транспортно-експедиційних послуг та може призвести не тільки до недоотримання підприємством доходу чи прибутку а й до значних фінансових збитків, що можуть виникнути внаслідок невчасної доставки товару, його псування та відповідно звернення замовників послуг транспортно-експедиційного підприємства до судових органів. Важливим також є фактор відповідності кваліфікації працівників ступеню складності робіт що ними виконуються.

Виробнича або операційна складова економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства відображає стан та рівень технічного технологічного забезпечення основних фондів підприємства – автотранспортних засобів, основних фондів: споруд, складських приміщень, офісних приміщень, пакувальних ліній, гаражних приміщень ремонтних майстерень, вантажного обладнання та транспортних засобів та інших засобів логістичного сервісу, що складають основні фонди транспортного підприємства. До виробничої та операційної складової належать також матеріальні активи, що формують оборотні засоби підприємства та використовуються ним у процесі надання транспортно-експедиційних послуг та у процесі ведення фінансово-господарської діяльності загалом. Оскільки такі підприємства не ведуть виробничої діяльності й у чистому вигляді і наданні послуг в першу чергу транспортно-експедиційних і є їх основною діяльністю цю складову класифіковано як основну операційну. Серед показників що відображають стан та рівень економічної безпеки операційної складової економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства визначаються показники фондівіддачі основних засобів (транспортних засобів, пакувального складського обладнання, тощо) коефіціє-

ент оновлення основного капіталу, що визначає вартість придбаних у звітний період основних засобів, коефіцієнт зношення основних засобів, матеріаломісткість, як мастка матеріальних витрат у собівартості наданих транспортно-експедиційних послуг та інші.

Складова фізичного захисту економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства має значну вагу, оскільки визначає безпеку надання транспортно-експедиційних послуг: безпеку процесу приймання, збереження матеріальних цінностей що є об'єктом надання послуг та безпеку процесу перевезення транспортування та передачі матеріальних цінностей одержувачу. Тому складова фізичного захисту для транспортно-експедиційного підприємства це в першу чергу збереження, захист матеріальних цінностей від моменту їх отримання від замовника до моменту передачі їх одержувачу та забезпечення безпеки процесу транспортування, тобто безпеки автотранспортного руху. Фізичний захист, на відміну від інформаційно-аналітичної, чи фінансово-економічної, чи інших складових, передбачає фізичну дію третіх осіб або чинників спрямованих на дестабілізацію роботи підприємства та відповідно дію працівників служби безпеки та інших структурних підрозділів підприємства та діє на залучення структур та організацій, що спеціалізуються на забезпечення безпеки із зовнішнього середовища із метою повного та належного забезпечення рівня фізичного захисту товарно-матеріальних цінностей та кадрового складу підприємства.

Тому основними показниками, що визначають показники рівня фізичної складової економічної безпеки підприємства є показники коефіцієнту транспортної безпеки, що показують вартість викрадених при транспортуванні цінностей у валових витратах підприємства, коефіцієнт захищеності майна та персоналу, що показує співвідношення витрат на охорону бізнесу і чистому прибутку від операційної діяльності підприємства. Важливого значення має показник кількості осіб звільнених з роботи за кра-

діжки чи спроб знищення майна, а також кількість аварій та аварійних ситуацій що виникла з вини працівників транспортно-експедиційного підприємства та призвела до матеріальних та фінансових витрат псування матеріальних цінностей та майна підприємства та до людських жертв.

Екологічна складова економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства мають достатньо вагоме значення в загальному комплексі складових що пов'язано із спеціалізації роботи транспортно-експедиційного підприємства та активного використання ним у процесі своєї діяльності паливно-мастильних матеріалів, а також продукуванням викидів шкідливих речовин у процесі надання транспортно-експедиційних послуг, що забруднюють навколишнє середовище. Для забезпечення належного рівня екологічної безпеки транспортно-експедиційні підприємства мають ретельно досліджувати дотримання всіх існуючих згідно діючого законодавства екологічних норм, розпоряджень та положень. Діагностика екологічної складової економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства представлена наступними показниками, що потребує системного періодичного розрахунку та дослідження: коефіцієнту безпечності наданих послуг, коефіцієнту екологічного баласту, коефіцієнту забруднення середовища, а також виставлені підприємству штрафів за порушення природоохоронного середовища.

Показники, що використовуються для діагностики політико-правової складової економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства, відображають стан юридичного обслуговування підприємства та якість юридичного менеджменту, що так чи інакше використовується підприємством у результаті своєї операційної діяльності. Специфіка транспортно-експедиційного підприємства полягає у тому що відносини як із замовниками так і утримувачами транспортно-експедиційних послуг, як і інших послуг логістичного сервісу будуються на до-

говірній основі обов'язковою умовою якої є укладання та підписання договорів, контрактів. Відповідно до цього такі підприємства мають значний документообіг договірної контрактної діяльності що передбачає роботи власного юридичного відділу, чи групи фахівців даного напрямку діяльності що розробляють базову документацію підприємства та контролюють фактичний процес укладання договорів менеджерами. Від якості юридичного менеджменту підприємства на цьому етапі залежить ефективність роботи всього підприємства його потенційний прибуток чи збитки. Наступним важливим фактором виникнення потенційних загроз та небезпек є юридичний супровід та контроль виконання зазначений у договірній документації термінів зобов'язань та умов, оскільки, на жаль, звернення до судових органів із приводу недотримання договірних зобов'язань є частими небезпеками та загрозами, що виникають у діяльності транспортно-експедиційних підприємств.

Показниками, що визначають політико-правову безпеку транспортно-експедиційного підприємства, є показники коефіцієнт якості юридичних послуг, коефіцієнт платіжної дисципліни, коефіцієнт юридичного менеджменту.

Ринкова складова економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства є базовим показником загроз та небезпек зовнішнього ринкового середовища підприємства. Вона визначає загрози та небезпеки пов'язані із зміною кон'юнктури ринку, дією чи протидією конкурентів що працюють на ринку, стан та рівень конкурентоспроможності продукції підприємства. Значною мірою загрози та небезпеки ринкової складової економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства пов'язані із конкурентоспроможністю послуг підприємства на ринку, її ціновій, якісній відповідності, долі що займає підприємство на ринку та якості маркетингових зусиль підприємств у напрямках просування та рекламування транспортно-експедиційних послуг. Показниками ринкової безпеки що визначають рівень ринкової складової економічної безпе-

ки підприємства є показники коефіцієнту ринкової віддачі активів, коефіцієнт конкурентоспроможності наданих послуг, коефіцієнт ефективності рекламної політики та інші.

За запропонованою авторами потоково-функціональною моделлю діагностики рівня економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства всі складові економічної безпеки підприємства розділяються на два основні базові блоки діагностики: блок Потокових складових та блок функціональних складових.

Поток інформації, включає розрахункові дані показників інформаційної складової економічної безпеки підприємства, що відображають стан та рівень безпеки. Потік інформації транспортно-експедиційного підприємства включає: аналіз збір, архівування та використання інформаційних даних, безпеку інформаційно-аналітичного забезпечення всіх структурних одиниць та підсистем підприємства, економічну безпеку програмного забезпечення діяльності підсистем підприємств. Діагностика інформаційного потоку системи економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства дозволяє отримати повну комплексну інформацію про стан та рівень економічної безпеки всього інформаційного забезпечення діяльності підприємства, безпеки збору, обробки, використання, передачі та збереження інформації, інформаційних ресурсів підприємства.

Фінансовий потік один з найбільш показових індикаторів діяльності – включає показники, що відображають стан та рівень економічної безпеки фінансових ресурсів підприємства у процесі фінансової, господарської діяльності підприємства. Фінансовий потік включає показники фінансово-економічної складової економічної безпеки підприємства. Для визначення рівня економічної безпеки фінансового потоку застосовуються показники фінансово-економічної безпеки, такі як рентабельність валового прибутку, рентабельність операційного прибутку, рентабельність чистого прибутку, рентабельність активів, коефіці-

ент автономії, коефіцієнт фінансової стійкості, коефіцієнт оборотності основних засобів та інші.

Матеріальний фізичний потік включає показники безпеки його основної господарської операційної діяльності – матеріальних ресурсів підприємства власних та отриманих під час виконання транспортно-експедиційної діяльності. Матеріальний (фізичний) потік включає показники виробничої операційної складової та фізичної складової економічної безпеки підприємства. Виробнича (операційна) складова транспортно-експедиційного підприємства відповідно до спеціалізації таких підприємств є основною їх фінансово-господарської діяльності що приносить основний дохід підприємству. Якість, кількість, наданих підприємствами транспортно-експедиційних послуг напряму залежать від наявності, якості та стану основних виробничих фондів – транспортних засобів. Операційна безпека транспортно-експедиційного підприємства характеризується показниками та індикаторами, що характеризують стан основних фондів підприємства: показниками фондовіддачі основних засобів, коефіцієнтом оновлення основного капіталу, коефіцієнтом зношення основних засобів та іншими.

Визначення економічної безпеки матеріального (фізичного) потоку матеріальних цінностей також включає показники фізичної безпеки. Фізична безпека транспортно-експедиційного підприємства характеризується такими показниками як коефіцієнтом транспортної безпеки, коефіцієнтом захищеності майна і персоналу та наявність чи відсутність крадіжок майна підприємства. Характерними для функціональної складової фізичної безпеки є показники коефіцієнту транспортної безпеки, коефіцієнт захищеності майна та персоналу та показник кількості крадіжок.

Другим базовим блоком потоково-функціональної моделі діагностики рівня економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства є Блок функціональних складових. До цього блоку належать показники, що визначають стан та рівень економічної безпеки за основни-

ми складовими, що викладені у даному підрозділі: показники екологічної складової, показники кадрової складової, показники політико-правової складової, показники екологічної складової та показники ринкової складової. Всі вони мають безпосередній вплив на кожен із потоків (інформаційний, фінансовий та матеріальний) і в той же час відображають стан та рівень безпеки системи підприємства в цілому. Дані складові є інтегрованими у базові потоки фінансово-господарської діяльності транспортно-експедиційного підприємства та визначається окремо загальним рівнем безпеки кожної із складових, що входять до позаблокових функціональних складових. Діагностика економічної безпеки підприємства формується із значної частини показників та є невід'ємною частиною загальної комплексної діагностики підприємства спрямованої на визначення рівня та стану економічної безпеки підприємства запропонована автором потоково-функціональна модель на відміну від існуючих моделей дозволяє комплексно дослідити стан та рівень економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств враховуючи спеціалізацію роботи таких підприємств та основними потоками фінансових, інформаційних та матеріальних цінностей (перевезення вантажів) та комплексно оцінити та визначити рівень економічної безпеки кожного окремого потоку із метою подальшої розробки та реалізації заходів по забезпечення належної безпеки транспортно-експедиційного підприємства, що дозволяє точно системно та цілеспрямовано здійснювати заходи по протидії небезпекам та загрозам та суттєво підвищити рівень економічної безпеки підприємств.

4.3. Використання функціонального моделювання в визначенні рівня економічної безпеки підприємства

Використання функціонального моделювання в визначенні рівня економічної безпеки підприємства на прикладі транспортно-експедиційних підприємств засноване на за-

стосуванні потоково-функціональної моделі діагностики рівня економічної безпеки, що базується на аналізі та оцінці рівня економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств за трьома основними потоками, що є основою фінансово-господарської діяльності цих підприємств. Це інформаційний потік, фінансовий потік та матеріальний (фізичний) потік. Відповідно до розробленої моделі, до інформаційного потоку входять показники та індикатори економічної безпеки за інформаційною складовою економічної безпеки. Алгоритм дії має такий вигляд:

1. Формуємо множину індикаторів;

2. Визначаємо порогові та фактичні значення індикаторів (порогові значення індикаторів застосовуємо відповідно до існуючих наукових розробок провідних, українських вчених: І.С. Керницького, В.Л. Ортинського, З.Б. Живко, С.Н. Ілляшенко, В.Т. Шлемко та ін.

3. Нормалізуємо індикаторів;

4. Визначаємо вагові коефіцієнти показників;

5. Розраховуємо інтегральний індекс.

Методика розрахунку за Потоково-функціональною моделлю діагностики рівня економічної безпеки, розроблена на основі визначення Інтегрального індексу економічної безпеки за потоками та функціональними складовими підприємств має наступний алгоритм застосування описаний на (рис. 4.7).

На першому етапі визначаємо потокові складові економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства. Як раніше було зазначено, транспортно-експедиційні підприємства за суттю своєї діяльності мають три основні потоки – інформаційний потік, фінансовий потік та матеріальний (фізичний) потік.

На другому етапі визначається множина показників та індикаторів потікових складових. Стан та рівень економічної безпеки інформаційного потоку визначає сукупність показників та індикаторів інформаційної складової економічної безпеки підприємства а саме: коефіцієнт продуктивності інформації, коефіцієнт інформаційної

озброєності та коефіцієнт захищеності інформації. Рівень економічної безпеки фінансового потоку визначається сукупністю показників фінансово-економічної складової економічної безпеки підприємства а саме: рентабельністю валового прибутку, рентабельністю операційного прибутку, рентабельністю чистого прибутку, рентабельністю активів, рентабельністю продукції, коефіцієнтом оборотності основних засобів, коефіцієнтом автономії, коефіцієнтом фінансової стійкості, коефіцієнтом фінансової незалежності, коефіцієнтом поточної ліквідності, коефіцієнтом абсолютної ліквідності.

Рис. 4.7. Алгоритм використання потоково-функціональної моделі діагностики економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства

Джерело: розроблено авторами

Рівень безпеки матеріального фізичного потоку визначається сукупністю показників виробничої (операційної) складової економічної безпеки таки як фондвіддача основних фондів, коефіцієнту оновлення основного капіталу,

коефіцієнту зношення основних фондів, коефіцієнту втрат (браку) та інших та фізичної складової системи економічної безпеки, що представлена коефіцієнтами транспортної безпеки, коефіцієнтом захищеності майна та персоналу та показником кількості викрадених матеріальних цінностей.

На третьому етапі проводимо визначення функціональних, поза потокових складових економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства, до яких належать: кадрова складова економічної безпеки, ринкова складова, екологічна складова, політико-правова складова економічної безпеки підприємства.

На четвертому етапі проводимо визначаємо множину показників та індикаторів функціональних складових кадрової, екологічної, політико-правової, ринкової складових економічної безпеки.

На п'ятому етапі алгоритму здійснюється розрахунок фактичних значень показників та відбір порогових значень індикаторів, що визначені провідними фахівцями у відповідних застосованих економічних методиках.

На шостому етапі здійснюється нормалізація, визначення вагових коефіцієнтів, розрахунок окремих показників.

Нормалізація показників розраховується за формулою (4.2):

$$Z_{ijl} = \begin{cases} \frac{x_{ij}}{x_{onm}} - \text{якщо показник стимулятором,} \\ x_{onm} \\ \frac{x_{onm}}{x_{ij}} - \text{якщо показник де-стимулятором,} \\ x_{ij} \\ Z_{ijl} = 1 \text{ при } x_{ij} = x_{onm}, \end{cases} \quad (4.2)$$

де x_{ij} – значення показника, x_{onm} – порогові значення показника. Порогові значення для нормування індикаторів наведені у таблицях показників.

На сьомому етапі відбувається розрахунок інтегрального індексу потокових складових економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємства. Розрахунок

інтегрального індексу рівня економічної безпеки інформаційного потоку із використанням методу розрахунку нормалізованих значень індикаторів здійснюється за формулою (4.3) [229]:

$$I_{inf} = \sum \alpha_{ij} \times Z_{ij2} , \quad (4.3)$$

де α_j – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску i -го показника інформаційного потоку в інтегральний індекс;

Z_{j2} – нормалізовані значення вхідних показників x_j інформаційного потоку.

Розрахунок інтегрального індексу рівня економічної безпеки фінансового потоку із використанням методу розрахунку нормалізованих значень індикаторів здійснюється за формулою (4.4) [229]:

$$I_{fin} = \sum \alpha_{ij} \times Z_{ij2} , \quad (4.4)$$

де α_j – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску i -го показника фінансового потоку в інтегральний індекс фінансового потоку;

Z_{j2} – нормалізовані значення вхідних показників x_j фінансового потоку.

Розрахунок інтегрального індексу рівня економічної безпеки матеріального (фізичного) потоку із використанням методу розрахунку нормалізованих значень індикаторів здійснюється за формулою (4.5) [229]:

$$I_{mat} = \sum \alpha_{ij} \times Z_{ij2} , \quad (4.5)$$

де α_j – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску i -го показника матеріального (фізичного) потоку в інтегральний індекс матеріального потоку;

Z_{j2} – нормалізовані значення вхідних показників x_j матеріального (фізичного) потоку.

На восьмому та дев'ятому етапах здійснюється розрахунок інтегрального індексу функціональних, поза блокових складових: кадрової, екологічної, політико-правової та ринкової складових економічної безпеки підприємства та розрахунок інтегрального індексу функціонального блоку.

Розрахунок інтегрального індикатора за кожною функціональною складовою для нормалізованих значень індикаторів здійснюється за формулою (4.6):

$$I_j = \sum \alpha_{ij} \times Z_{ij1} , \quad (4.6)$$

де α_j – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс;

Z_{ij1} – нормалізовані значення вхідних показників x_j функціональних складових системи економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства.

Інтегральний індикатор економічної безпеки функціонального блоку в цілому розраховується за формулою (4.7):

$$I_{FB} = \sum b_j \times I_j , \quad (4.7)$$

де b_j – вагові коефіцієнти груп функціональних складових економічної безпеки підприємства.

Визначення вагових коефіцієнтів j -ї визначається експертним шляхом серед N -го числа експертів як відношення суми балів, що дали всі експерти даній сфері, до загальної суми балів.

Згідно Методики розрахунку Інтегрального індексу економічної безпеки цей індекс дорівнює 1 тоді коли всі x_{ij} та z_{ij} набувають «найкращих», або оптимальних значень, і 0 тоді коли всі показники найгірші. За умови побудови умовної порівняльної шкали значення індикатора рівне чи більше 1 відповідатиме нормальному стану безпеки, значення 0,8 передкризовому, значення 0,5 кризовому.

У процесі здійснення відповідних розрахунків отримуємо значення інтегрального індексу економічної безпеки потокових складових та позапотокових функціональних складових діагностики рівня економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств: ПАТ «Київзовніштранс» (табл. 4.1), ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК» (табл. 4.2), ПП КОЛЯДЮК В.П. (табл. 4.3).

Відповідно до проведених розрахунків інтегрального індексу економічної безпеки інформаційного потоку ПАТ «Київзовніштранс» визначено, що рівень інформаційної безпеки за період із 1.01.2013 по 31.12.2015 року зріс на

40% та становить дає станом на кінець 2015 року 0,77 про- те незважаючи на зростання показника за вищезазначений період загальний рівень економічної безпеки інформаційного потоку становить менше 0,8 що говорить про недостатній рівень інформаційної безпеки СЕБ підприємства.

Таблиця 4.1

Інтегральні показники Іі за поточковими складовими економічної безпеки ПАТ «Київзовніштранс»
(за період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року)

Група показників	1 кв. 2013	2 кв. 2013	3 кв. 2013	4 кв. 2013	1 кв. 2014	2 кв. 2014	3 кв. 2014	4 кв. 2014	1 кв. 2015	2 кв. 2015	3 кв. 2015	4 кв. 2015
ПОТОКОВИЙ БЛОК												
Інформаційний потік												
Індекс безпеки інформаційного потоку	0,55	0,60	0,55	0,57	0,59	0,61	0,64	0,66	0,72	0,74	0,76	0,77
Фінансовий потік												
Індекс безпеки фінансово-економічного потоку	0,45	0,47	0,47	0,48	0,47	0,53	0,49	0,51	0,67	0,82	0,84	0,89
Фізичний (матеріальний) потік												
Індекс безпеки фізичного (матеріального) потоку	0,58	0,58	0,59	0,57	0,56	0,55	0,55	0,55	0,63	0,64	0,66	0,67

Джерело: розроблено авторами.

Рівень економічної безпеки фінансового потоку за вищезазначений період по ПАТ «Київзовніштранс» зазнав іще більших змін та зріс із кризового рівня 0,45 до 0,89. Загальний зростання за період із 1.01.2013 по 31.12.2015 року склало 97%. Рівень економічної безпеки фінансового потоку підприємства є чи не найвищим рівнем показників економічної безпеки підприємства. Тоді як показники рівня економічної безпеки матеріального (фізичного) по-

току показують недостатній рівень та незначне зростання із початкового рівня 0,58 на 1.01.2013 року, станом на 31.12.2015 року даний показник зріс лише на 15% та становить 0,67, що є недостатнім рівнем для забезпечення належного безпечного виконання фінансово-господарської операційної діяльності по переміщенню матеріальних цінностей, вантажів підприємства внаслідок значного зносу основних фондів підприємства – автотранспортних засобів, що вимагають оновлення та поповнення та комплексу інших негативних виробничих факторів.

Таблиця 4.2

Інтегральні показники ІФВ за функціональними складовими економічної безпеки ПАТ «Київзовніштранс» (за період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року)

Група показників	1 кв. 2013	2 кв. 2013	3 кв. 2013	4 кв. 2013	1 кв. 2014	2 кв. 2014	3 кв. 2014	4 кв. 2014	1 кв. 2015	2 кв. 2015	3 кв. 2015	4 кв. 2015
Загальний Індекс безпеки функціональних складових економічної безпеки	0,52	0,55	0,56	0,55	0,55	0,55	0,56	0,56	0,62	0,66	0,67	0,67
Кадрова безпека	0,38	0,53	0,54	0,53	0,58	0,59	0,64	0,64	0,64	0,65	0,65	0,65
Ринкова безпека	0,58	0,58	0,58	0,58	0,53	0,53	0,53	0,53	0,54	0,65	0,67	0,67
Політико-правова безпека	0,61	0,61	0,61	0,58	0,58	0,58	0,58	0,58	0,62	0,64	0,64	0,64
Екологічна безпека	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,50	0,68	0,71	0,71	0,71

Джерело: розраховано авторами.

Загальний індекс економічної безпеки функціональних складових економічної безпеки за період із 1.01.2013 по 31.12.2015 року показує незначний рівень зростання що

складає 28,8% . При цьому найбільший показник зростання у сукупному рівні економічної безпеки функціонального блоку має кадрова безпека що станом на початок 2013 року була на кризовому рівні 0,38, це стало наслідком високої плинності кадрів та їх недостатньої кваліфікація. Завдяки зусиллям підприємства у цьому напрямку та плановій роботі з кадрами рівень кадрової безпеки за проаналізований період значно покращився про те є недостатнім для забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємства. Недостатній рівень серед функціональних складових за політико-правової складової із (0,61) на початку 2013 р. до (0,64) на 4-й квартал 2015 р., що є наслідком недостатньо якісного юридичного супроводу фінансово-господарської діяльності підприємства.

На рис. 4.8 висвітлені графіки змін рівня економічної безпеки за основним потоками та складовими функціонального блоку за період трьох років діяльності ПАТ «Київзовніштранс».

Показники інтегрального індексу економічної безпеки за основними потоковими складовими ТОВ «ДСН ЕКС-ПРЕС ІНК» за період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року показують поступове зростання (табл. 4.3).

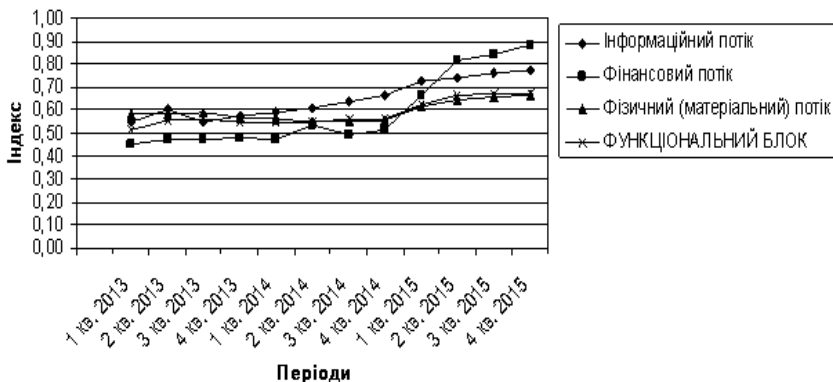

Рис. 4.8. Графік діагностики рівня економічної безпеки ПАТ «Київзовніштранс»

Джерело: розроблено авторами.

Таблиця 4.3

Інтегральні показники Іі за потоковими складовими економічної безпеки ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК»
(за період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року)

Група показників	1 кв. 2013	2 кв. 2013	3 кв. 2013	4 кв. 2013	1 кв. 2014	2 кв. 2014	3 кв. 2014	4 кв. 2014	1 кв. 2015	2 кв. 2015	3 кв. 2015	4 кв. 2015
ПОТОКОВИЙ БЛОК												
Інформаційний потік												
Індекс безпеки Інформаційного потоку	0,47	0,46	0,45	0,45	0,44	0,45	0,45	0,47	0,51	0,46	0,64	0,70
Фінансовий потік												
Індекс безпеки фінансово-економічного потоку	0,33	0,32	0,30	0,30	0,37	0,39	0,43	0,47	0,58	0,62	0,63	0,68
Фізичний (матеріальний) потік												
Індекс безпеки фізичного (матеріального) потоку	0,54	0,55	0,56	0,54	0,55	0,55	0,54	0,56	0,57	0,58	0,58	0,59

Джерело: розраховано авторами.

Так індекс безпеки інформаційного потоку зріс на 49% порівняно із базовим та складає 0,70, що значно перевищує початковий рівень (0,47). В цілому показники безпеки інформаційного потоку мають достатнє значення, що говорить про значну інформаційну безпеку діяльності підприємства. Менш високим темпами зросли показники індексу економічної безпеки матеріального (фізичного) потоку – на 9%. Так станом на 4 квартал 2015 року інтегральний індекс економічної безпеки матеріального потоку склав 0,59 – це недостатній для забезпечення безпеки ведення фінансово-господарської діяльності рівень, він потребує прийняття мір по удосконаленню економічної безпеки підприємства у забезпеченні безпеки його виробничої операційної діяльності.

Станом на 31.12.2015 року низький рівень має також інтегральний індекс безпеки фінансового потоку – він складає 0,68, що говорить про значні проблеми, фінансової діяльності та недостатності обігових коштів, високий рівень дебіторської та кредиторської заборгованості, недостатність власних фінансових ресурсів для забезпечення продуктивної фінансово-господарської діяльності підприємства ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК».

Розрахунок загального інтегрального індексу економічної безпеки за функціональними позаблоковими складовими економічної безпеки ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК» (табл. 4.4) показує незначне підвищення загального індексу за даний період що склало 26,5% із 0,49 до 0,62. Загальний індекс безпеки позаблокових складових є низьким, фактично критичним особливо за ринковою та екологічною складовими економічної безпеки підприємства.

Таблиця 4.4

Інтегральні показники I_{FB} за функціональними складовими економічної безпеки ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК»
(за період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року)

Група показників	Іі	1 кв. 2013	2 кв. 2013	3 кв. 2013	4 кв. 2013	1 кв. 2014	2 кв. 2014	3 кв. 2014	4 кв. 2014	1 кв. 2015	2 кв. 2015	3 кв. 2015	4 кв. 2015
		Загальний Індекс безпеки функціональних, складових економічної безпеки	IFB	0,49	0,50	0,50	0,51	0,49	0,49	0,50	0,53	0,58	0,59
Кадрова безпека		0,54	0,58	0,57	0,65	0,65	0,65	0,65	0,65	0,64	0,65	0,68	0,71
Ринкова безпека		0,43	0,43	0,43	0,43	0,40	0,40	0,40	0,40	0,52	0,52	0,52	0,53
Політико-правова безпека		0,59	0,59	0,59	0,55	0,52	0,52	0,52	0,52	0,59	0,63	0,61	0,64
Екологічна безпека		0,42	0,42	0,42	0,42	0,38	0,38	0,30	0,50	0,57	0,56	0,57	0,58

Джерело: розраховано авторами.

Дещо вищим є рівень економічної безпеки за кадровою та політико-правовою складовими економічної безпеки підприємства (рис. 4.9). Графік зміни індексів економічної безпеки потоково-функціональної моделі діагностики ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК» показує за проаналізований період незначне зростання індексів інформаційного, фізичного та фінансового потоків та індексу складових функціонального блоку. В цілому стан та рівень економічної безпеки відповідно проведеного дослідження знаходиться на низькому недостатньому для безпечного функціонування підприємства рівні економічної безпеки.

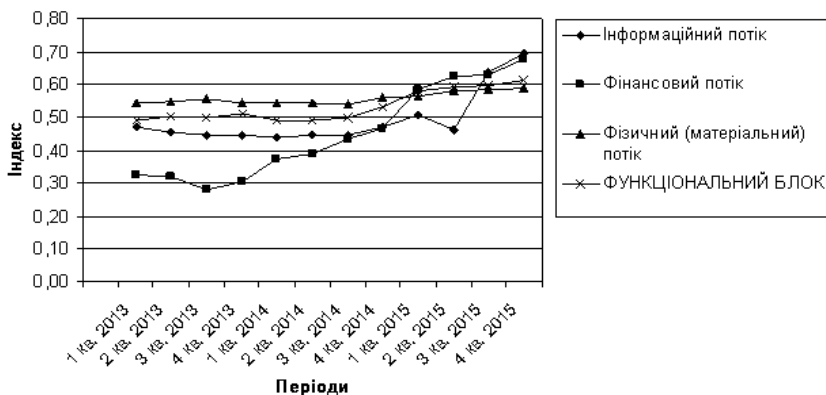

Рис. 4.9. Графік діагностики рівня економічної безпеки ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК»

Джерело: розроблено авторами.

Підприємство ПП КОЛЯДЮК В.П. за проаналізований період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року показало несуттєве зростання індексу безпеки інформаційного потоку – 11,29% від базового рівня, та значне зростання індексу безпеки фінансового потоку – 97,6%, що говорить про поліпшення фінансового стану підприємства та наявність фінансових коштів (табл. 4.5). Рівень економічної безпеки фінансового потоку станом на 4 квартал 2015 року склав 0,85.

Значно нижчі темпи зростання має індекс безпеки матеріального (фізичного) потоку, його приріст порівняно

із базовим склав лише 15,3%, а сам рівень станом на 31.12.2015 року складав 0,60, що є недостатнім для ефективного безпечного розвитку підприємства та потребує інвестування у оновлення основних виробничих фондів підприємства та його матеріально-технічну базу.

Таблиця 4.5

Інтегральні показники I_i за потоковими складовими економічної безпеки ПП КОЛЯДЮК В.П.
(за період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року)

Група показників	1 кв. 2013	2 кв. 2013	3 кв. 2013	4 кв. 2013	1 кв. 2014	2 кв. 2014	3 кв. 2014	4 кв. 2014	1 кв. 2015	2 кв. 2015	3 кв. 2015	4 кв. 2015
ПОТОКОВИЙ БЛОК												
Інформаційний потік												
Індекс безпеки Інформаційного потоку	0,62	0,64	0,64	0,64	0,64	0,62	0,64	0,65	0,65	0,65	0,66	0,69
Фінансовий потік												
Індекс безпеки фінансово-економічного потоку	0,43	0,41	0,39	0,43	0,46	0,47	0,55	0,60	0,65	0,73	0,79	0,85
Фізичний (матеріальний) потік												
Індекс безпеки фізичного (матеріального потоку)	0,52	0,52	0,52	0,52	0,53	0,54	0,53	0,54	0,56	0,59	0,60	0,60

Джерело: розраховано авторами

Графік зміни індексів економічної безпеки потоково-функціональної моделі діагностики ПП КОЛЯДЮК В.П. за проаналізований період показує (рис. 4.10) незначне зростання індексів інформаційного, фізичного потоків та індексу складових функціонального блоку, а також значне зростання індексу фінансового потоку. В цілому спостерігається підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства.

Таблиця 4.6

**Інтегральні показники ІФВ за функціональними
складовими економічної безпеки ПП КОЛЯДЮК В.П.
(за період з 1 кв. 2013 р. по 4 кв. 2015 року)**

Група показників	1 кв. 2013	2 кв. 2013	3 кв. 2013	4 кв. 2013	1 кв. 2014	2 кв. 2014	3 кв. 2014	4 кв. 2014	1 кв. 2015	2 кв. 2015	3 кв. 2015	4 кв. 2015
Загальний Індекс безпеки функціональних складових економічної безпеки	0,56	0,58	0,58	0,68	0,59	0,61	0,62	0,64	0,66	0,67	0,68	0,68
Кадрова безпека	0,49	0,50	0,52	0,54	0,55	0,56	0,58	0,59	0,61	0,61	0,62	0,63
Ринкова безпека	0,47	0,49	0,50	0,52	0,55	0,57	0,63	0,67	0,71	0,72	0,74	0,74
Політико-правова безпека	0,63	0,63	0,63	0,60	0,60	0,60	0,60	0,60	0,63	0,63	0,66	0,66
Екологічна безпека	0,66	0,68	0,67	0,67	0,67	0,68	0,67	0,70	0,70	0,71	0,71	0,71

Джерело: розраховано авторами.

Розрахункові інтегральні індекси за потоками є основними показниками рівня економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств, що дозволяють провести комплексну діагностику стану та рівня економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства за основними складовими виділити, ці складові та застосувавши метод аналізу та синтезу дефрагментувати, виділити потоки із найбільшим та найменшим рівнем економічної безпеки, визначити діагностувати недоліки та переваги економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств та своєчасно прийняти необхідні зміни в стратегії та концепції економічної безпеки із метою підвищення рівня економічної безпеки підприємства.

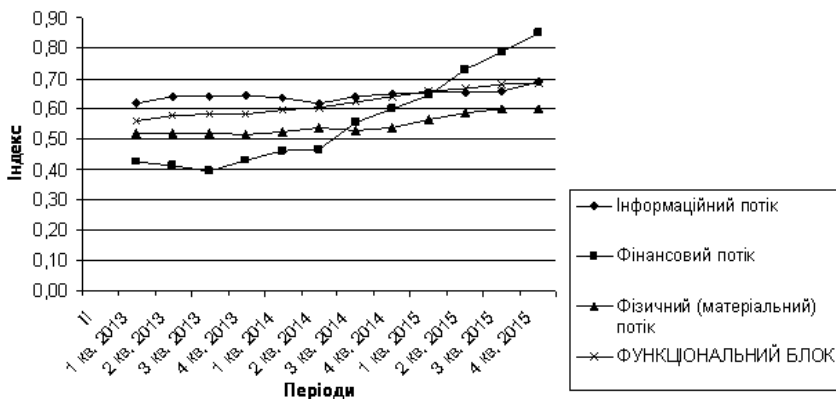

Рис. 4.10. Графік зміни рівня складових економічної безпеки ПП КОЛЯДУК В.П.

Джерело: розроблено авторами.

На відміну від існуючих моделей, застосування потоково-функціональної моделі рівня економічної безпеки підприємства, що включає розрахунок ключових показників економічної безпеки за поточковим та функціональним блоками, дозволяє оцінити рівень економічної безпеки інформаційного, фінансового та матеріального (фізичного) потоків, що відображають основні базові потоки ресурсів транспортно-експедиційних підприємств. Завдяки оцінці рівня економічної безпеки ключових поточкових показників здійснюється оцінка стану в забезпеченні економічної безпеки підприємства.

У цілому прикладне значення наукових результатів роботи підтверджується використанням окремих результатів та рекомендацій у діяльності транспортно-експедиційних підприємств України. Наприклад, у діяльності ПАТ «Київзовніштранс» використано запропоновану функціонально-поточкову модель комплексної діагностики економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств, що дозволяє оцінити стан ключових функціональних складових економічної безпеки, надає керівникам, що приймають рішення, комплекс показників, достатніх для аналізу можливих альтернатив забезпечення економічної

безпеки, дає можливість здійснювати порівняльний аналіз динаміки стану і рівня економічної безпеки підприємства як основи для розробки стратегічних та тактичних планів забезпечення його економічної безпеки.

Результати дослідження впроваджено також в практичну діяльність ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК», де в рамках дисертаційного дослідження запропоновано методику комплексної діагностики економічної безпеки підприємства, що дозволило отримати повну, оперативну та достовірну інформацію про стан та рівень економічної безпеки ТОВ «ДНС ЕКСПРЕС ІНК» в сучасних умовах. На підставі отриманої в процесі такої діагностики інформації керівництвом підприємства було сформовано дієву програму забезпечення економічної безпеки підприємства на 2017-2020 роки.

В діяльності ПП Колядюк В.П. було апробовано запропонований алгоритм ідентифікації та оцінки негативного впливу деструктивних чинників на діяльність підприємства та інструментарій для його реалізації. Впровадження згаданого алгоритму в практику економічної діяльності підприємства дозволило зменшити трудомісткість діагностики стану його економічної безпеки та підвищити об'єктивність отриманих результатів.

У результаті проведених розрахунків, отримані інтегральні індекси за потоками є основними показниками рівня економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств, які дозволяють провести комплексну діагностику стану та рівня економічної безпеки підприємств за основними складовими та виділити ці складові, застосовуючи метод аналізу та синтезу, дефрагментувати, виділити потоки із найбільшим та найменшим рівнем економічної безпеки, визначити, діагностувати недоліки та переваги в забезпеченні економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств та своєчасно прийняти необхідні зміни в стратегії та концепції економічної безпеки з метою підвищення рівня економічної безпеки цих підприємств.

На відміну від існуючих моделей, застосування потоково-функціональної моделі діагностики економічної безпеки підприємств дозволяє оцінити рівень економічної безпеки інформаційного, фінансового та матеріального (фізичного) потоку, що відображають основні базові потоки ресурсів транспортно-експедиційних підприємств. Завдяки оцінці рівня економічної безпеки ключових потокових показників визначається стан та рівень забезпечення економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства.

Висновки

Основні наукові результати проведеного дослідження «Діагностика економічної безпеки підприємства (на матеріалах транспортно-експедиційних підприємств України)» дали можливість вирішити важливе наукове завдання, що полягає у розробленні науково-обґрунтованого підходу до комплексної діагностики, обґрунтуванні моделей та інструментарію її удосконалення, для забезпечення економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств України й зробити аступні висновки та пропозиції:

1. Досліджено економічну безпеку підприємства та підходи до її оцінювання оскільки забезпечення економічної безпеки в сучасних умовах є невідкладним завданням актуальним для суб'єктів господарювання різних видів діяльності. Сутність економічної безпеки полягає в тому, що суб'єкт господарювання в своїй діяльності повинен досягати цілей, успішно протистояти існуючим деструктивним чинникам, забезпечуючи стабільність функціонування та розвитку. Оскільки економічна безпека є продуктом певної ситуації вона вимагає постійного і неперервного оцінювання, тобто діагностики.

2. Визначено сутність діагностики та її роль в дослідженні проблем економічної безпеки підприємства. Складний економічний зміст поняття діагностики та діагностики економічної безпеки підприємства визначив необхідність доповнення існуючих теоретичних концепцій щодо їх змістовної характеристики. Узагальнюючи результати аналізу робіт вітчизняних та зарубіжних науковців, автором визначено, що «діагностика» – це вчення про методи, процеси й принципи розпізнавання й визначення негативних явищ та чинників у діяльності суб'єкта господарюван-

ня. Процес забезпечення належного рівня економічної безпеки передбачає встановлення, аналізування та оцінку ризиків і загроз кожної функціональної складової економічної безпеки з метою їх попередження та протидії. З огляду на це, економічна діагностика є основою забезпечення економічної безпеки підприємства, оскільки вона передбачає цілеспрямоване оцінювання рівня кожної з складових економічної безпеки підприємства, подальших напрямів та перспектив розвитку на засадах бізнес-індикаторів для ухвалення ефективних управлінських рішень, спрямованих на розвиток підприємства.

3. Уточнено трактування поняття «комплексна діагностика економічної безпеки підприємства», що стало концептуальною основою для систематизації теоретико-методичних засад формування складових, методики, процесу та механізму комплексної діагностики в забезпеченні економічної безпеки підприємства. Визначено, що комплексна діагностика економічної безпеки підприємства це складна багаторівнева ієрархічна та поліструктурна система, яка включає в себе комплекс дій по виявленню та визначенню причин відхилень від встановлених норм захищеності бізнес-процесів підприємства та своєчасного захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, які забезпечуються системою заходів спеціального правового, економічного, організаційного, інформаційного, техніко-технологічного і соціального характеру. Комплексна діагностика економічної безпеки підприємства повинна застосовуватися в процесі управління підприємства постійно та неперервно, бо за її допомогою можна виявити нові тенденції, що потребують внесення змін в процеси управління. На основі аналізу і синтезу інформації з метою своєчасного виявлення недоліків та переваг розвитку підприємства діагностика дозволяє якнайширше охопити проблемні питання, що поступають на підприємстві, що відіграє важливу роль в процесі проведення діагностики системи економічної безпеки підприємства.

4. Узагальнено алгоритм комплексної діагностики

який можна представити у логічній реалізації таких етапів: виявлення зовнішніх загроз підприємства, виявлення внутрішніх загроз підприємства, аналіз та оцінка цих загроз, розрахунок показників системи економічної безпеки для функціональних складових: фінансова стійкість; конкурентоспроможність; організаційна структура управління; кваліфікація персоналу; правова захищеність підприємства; мінімізація впливу виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього середовища; захист інформаційної складової; організаційна безпека (персонал підприємства, капітал, майно, комерційні інтереси); розрахунок інтегрального показника економічної безпеки; розробка комплексу заходів спрямованих на підвищення економічної безпеки; оцінка ефективності, опрацювання заходів щодо підвищення її рівня.

5. Визначено існуючі методи та інструментарій комплексної діагностики економічної безпеки підприємства, досліджено їх застосування залежно від специфіки дослідження галузі, певного ринку товарів чи послуг, поставлених поточних та перспективних завдань, інформаційного і технічного забезпечення підприємства. Проаналізувавши методи діагностування, було з'ясовано, що економічну діагностику підприємства можна проводити за допомогою певної системи показників-індикаторів, які відображають та характеризують його діяльність. Проаналізовано основні методи економічної діагностики (аналітичний метод, експертний метод, метод лінійного програмування, метод динамічного програмування) та здійснено їх порівняльний аналіз. Систематизовано основні методи економічних досліджень. Оцінивши наявні методичні підходи діагностування, виділено певні їх недоліки, що суттєво обмежують можливість використання як адекватного інструменту діагностики. Це пояснюється відсутністю розробленої шкали оцінок стану підприємства залежно від інтегрального показника безпеки. Неefективність окремих методів зумовлено значною трудомісткістю їх реалізації. Розглянуто показники діагностування в межах класичних складових

економічної безпеки підприємств. Аналіз наукових доробок з питання діагностування економічної безпеки підприємств для визначення кількісного її рівня дозволив виявити такі принципово відмінні підходи: індикаторний метод, ресурсно-функціональний підхід, програмно-цільовий підхід, методи математичного моделювання, методи оцінювання економічної безпеки за показниками прибутку та чистого доходу, метод формування інтегрального показника за видами діяльності підприємства, методи формування інтегрального показника за ресурсно-функціональним підходом. Встановлено, що комплексна діагностика економічної безпеки підприємства складає множину взаємопов'язаних елементів та зв'язків між ними, що характеризуються наявністю певних параметрів.

6. Систематизовано та уніфіковано поняття і зміст функціональних складових та показників в діагностиці економічної безпеки підприємства, які відповідно до системно-структурного підходу складаються функціональну структуру економічної безпеки, як єдиної інформаційно-аналітичної бази необхідної для впровадження процесу діагностики, аналізу та оцінки рівня економічної безпеки та прийняття необхідних управлінських рішень спрямованих на забезпечення економічної безпеки підприємства. Визначено основні складові економічної безпеки підприємства: фінансову, інтелектуальну, кадрову, технічну, технологічну, інформаційну, екологічну, силову (фізичну) інноваційну, ринкову, інтерфейсну, юридичну та соціальну безпеки, структуровані за функціональними ознаками.

7. Визначено, досліджено та уніфіковано теоретико-методичні засади діагностики економічної безпеки підприємства із застосуванням сучасних наукових підходів до аналізу та оцінки стану та рівня економічної безпеки підприємства. Досліджено сутність, особливості переваги та недоліки системного, структурного, ресурсного, цільового, циклічного, кластерного, процесного, ресурсно-функціонального, програмно-цільового, комплексного підходів, наукового підходу на основі теорії економічних

ризиків, індикаторного підходу, динамічного підходу, ситуаційно-суб'єктного, бухгалтерського підходу та підходу на засадах економіко-математичного моделювання. Досліджено основні моделі та методи діагностики економічної безпеки підприємства розбудовані на засадах застосування зазначених підходів. Зазначено, що в сучасних дослідженнях із питання економічної безпеки не існує єдиного підходу та не створено єдиної загально визначеної структури системи економічної безпеки підприємства при цьому широкого застосування набули системний, комплексний, динамічний, індикаторний, процесний, структурно-функціональний та інші підходи а в наукових дослідженнях цього напрямку створюють нові та активно адаптують існуючі наукові моделі та методики діагностики, аналізу та оцінки економічної безпеки підприємства.

8. Систематизовано та класифіковано основні методи діагностики економічної безпеки підприємства, що визначається як сукупність загальнонаукових та специфічних способів та прийомів дослідження стану економічної безпеки суб'єктів господарювання та поділяються на дві основні групи: формалізованих та неформалізованих методів діагностики економічної безпеки підприємства. Визначено, що до неформалізованих методів діагностики економічної безпеки підприємства відносять якісні абстрактно-логічні методи: аналітичний метод; індукцію, дедукцію; деталізацію; узагальнення; порівняння, евристичні прийоми; соціологічний метод; опитування, співбесіди; анкетування; морфологічний метод; рейтинговий метод; моніторинг; технічний метод; та фундаментальний метод в основі якого лежить вивчення основних тенденцій та визначення основних напрямів динаміки зміни рівня економічної безпеки підприємства а також експертні методи засновані на якісній оцінці серед яких найбільш поширеними методами є метод SWOT-аналізу, метод Дельфі, «метод мозкового штурму», матриця п'яти сил М. Портера, PERT-аналіз та інші. До формалізованих методів належать факторний, математичний, статистичний, стратегічний, економіко-

математичний, фінансово-економічний методи, методи дослідження операцій та прийняття рішень, економетричні методи та методи економіко-математичного моделювання.

9. Аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку транспортної галузі України засвідчив, що транспортна галузь є структуроутворюючим виробництвом послуг, що значною мірою визначає конкурентоспроможність національної економіки. На ринку автоперевезень функціонує біля 80 тисяч суб'єктів, які відповідно до законодавства мають ліцензії на провадження транспортно-експедиторської діяльності. Приблизно 50% з них здійснюють перевезення вантажів. Проте внаслідок економічних, політичних, соціальних факторів, посиленої дії небезпек та загроз зовнішнього середовища, протягом останніх років спостерігається тенденція значного падіння обсягів транспортно-експедиційних послуг з перевезення вантажними автомобілями за всіма видами сполучень. Так, у січні 2015 р. перевезено (з урахуванням розрахункових даних фізичних осіб-підприємців) 412,0 тис. т. комерційних вантажів, що на 28,8% менше, ніж за аналогічний період 2014 року. Зазначено, що транспорт в Україні є важливою складовою виробничо-господарської діяльності країни, оскільки продукцією транспорту є сам матеріальний процес переміщення. Водночас, за даними проведеного аналізу динаміка показника рентабельності за усіма видами транспортних підприємств, та чисельність працюючих мають тенденцію значного зниження. Особливо загрозливими є показники зниження середньооблікової кількості штатних працівників для підприємств наземного транспорту, що за період з 2012 по 2014 рік зменшилися вдвічі і продовжують знижуватись, що обумовлено банкрутством малих транспортних підприємств з незначною кількістю власних транспортних засобів (до 10 одиниць) та різким зменшенням чисельності середніх транспортних підприємств.

10. Результати проведених досліджень стану та розвитку транспортно-експедиційних підприємств в Україні дають можливість констатувати пряму залежність економі-

ки країни від розвитку транспортної галузі, внаслідок чого транспортні витрати складають суттєву частину остаточної ціни багатьох товарів, а транспортна система має значний потенціал для поліпшення сукупної продуктивності і регіональної конкурентоспроможності. Аналіз сучасного стану економічного розвитку, внутрішнього потенціалу підприємств, діючих загроз та небезпек групи вітчизняних сучасних транспортно-експедиційних підприємств дозволив визначити основні небезпеки та загрози економічної безпеки даних підприємств. Констатовано і доведено, що на діяльність вітчизняних транспортно-експедиційних підприємств, впливає ряд істотних зовнішніх та внутрішніх деструктивних чинників: нерозвиненість ринку логістичних послуг, нерегульованість антимонопольного, податкового та митного законодавства, неузгодженість законодавчих та нормативних актів; політична напруга в країнах ближнього та дальнього зарубіжжя, анексія окремих національних територій, ведення бойових дій у ряді регіонів призводить до обмеження маршрутів перевезень, скорочення обсягів перевезень вантажу; фізичний знос рухомого складу; автотранспорт потребує витрат на ремонт, що призводить до росту собівартості наданих послуг, зменшення прибутковості та рівня рентабельності; падіння попиту на продукцію підприємства в осіннє – зимовий період до 60% ; зростання ціни на енергоносії і водопостачання, та на сировину і матеріали; важке економічне становище в Україні в цілому та підприємств резидентів призводить до збільшення періоду обороту оборотних засобів підприємств, що викликає їх відплив. Недостатній рівень кваліфікації трудового потенціалу (підвищення кваліфікації, знання іноземних мов, тощо), технологічні помилки процесу доставки та зберігання; екологічні та дорожньо-транспортні небезпеки; відмова транспортних засобів, вантажно-розвантажувальних механізмів: неузгодженість графіків вантажно-розвантажувальних робіт та інші. Вищезазначене зумовило необхідність визначення показників та критеріїв які можуть стати основою форму-

вання комплексної моделі діагностики системи економічної безпеки підприємств, що врахувала б всі особливості галузі та діючих транспортно-експедиційних підприємств.

11. Застосовано методичні підходи до відбору та визначення показників індикаторів комплексної діагностики економічної безпеки підприємств, що дають можливість систематизації показників для здійснення комплексного аналізу та оцінки рівня економічної безпеки підприємств, результати яких використовуються як для прийняття оперативних рішень, так і для внесення своєчасних змін в стратегію управління забезпеченням економічної безпеки підприємств.

12. Визначено та запропоновано авторське бачення операційної складової економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства, що включає сукупність показників виробничої та фізичної складових економічної безпеки та характеризує сутність та зміст основної виробничо-господарської діяльності підприємств, що є основним джерелом отримання доходу та прибутку від його фінансово-господарської діяльності.

13. З метою комплексної діагностики рівня економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств досліджено та проаналізовано показники, індикатори, розраховано інтегральний індекс економічної безпеки за основними сферами економічної безпеки, та визначено загальний Інтегральний індекс економічної безпеки трьох вітчизняних підприємств. Як показують проведені дослідження та розрахунки динаміки змін показників, нормалізованих показників, Інтегрального індексу безпеки за основними сферами безпеки та згідно сукупного Інтегрального індексу економічної безпеки даних підприємств на початок дослідного періоду 1 кв. 2013 року стан економічної безпеки за основними показниками по більшості сфер був на низькому рівні. Аналіз показників для досліджуваних підприємств засвідчив нестабільність досягнутого підприємствами рівня безпеки (значення показника суттєво коливається в межах нетривалого періоду часу) та суттєвий

розрив між значеннями показників в різних підприємств які працюють на одному цільовому ринку, що є наслідком суттєвого впливу на рівень економічної безпеки чинників внутрішнього середовища.

14. За результатами дослідження, визначено, що удосконалення діагностики в забезпеченні економічної безпеки підприємства полягає у комплексному системному підході щодо розгляду економічної безпеки підприємства та її показників у загальному контексті дії всього підприємства, зовнішнього та внутрішнього середовища його діяльності. Загальний комплекс діагностики підприємства включає такі основні складові як: діагностика конкурентного середовища, діагностика конкурентоспроможності підприємства та його продукції, діагностика мобільності та гнучкості підприємства, управлінська діагностика, діагностика виробничого потенціалу підприємства, діагностика фінансового стану та діагностика його економічної безпеки. Вся подальша діяльність оргструктур економічної безпеки підприємства (служби, управління, відділу) будуються на основі отриманих результатів комплексної діагностики економічної безпеки підприємства та подальшому її моніторингу.

15. Узагальнено теоретико-методичні засади та систематизовано практичний інструментарій розробки моделі комплексної діагностики економічної безпеки підприємств, яка характеризується багатокритеріальністю, системністю та можливістю аналізу існуючого стану та рівня економічної безпеки підприємства. Досліджено, що комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємства розглядається як невід'єма частина комплексу діагностики діяльності підприємства за всіма його складовими та підсистемами, оскільки рівень економічної безпеки є відображенням загального стану та рівня стійкості, ефективності функціонування підприємств в цілому. Визначено, що комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємства є оцінкою показників роботи підприємства на основі аналізу та оцінки окремих

функціональних складових економічної безпеки підприємства з метою інформаційно-аналітичного забезпечення процесу планування, ухвалення та реалізації управлінських рішень.

16. Формалізовано та удосконалено модель процесу комплексної діагностики в забезпеченні економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств, що на відміну від існуючих, визначає діагностику в забезпеченні економічної безпеки підприємств як підсистему та невід'ємну складову системи вищого порядку – комплексної діагностики підприємств та акумулює, систематизує і використовує показники із інших напрямів та складових комплексної діагностики підприємств, які детально та повно відображають її суть і можуть бути використані для формування моніторингу стану та рівня економічної безпеки підприємств. Комплексна діагностика економічної безпеки підприємства полягає у системному дослідженні екзогенних та ендогенних факторів, які діють на підприємство, а також факторів, що є продуктом діяльності самого підприємства – результатом його фінансово-економічної діяльності. Загальний комплекс діагностики підприємства включає такі основні складові як: діагностика конкурентного середовища, діагностика конкурентоспроможності підприємства та його продукції, діагностика мобільності та гнучкості підприємства, управлінська діагностика, діагностика виробничого потенціалу підприємства, діагностика фінансового стану та діагностика його економічної безпеки. Вся подальша діяльність із забезпечення економічної безпеки підприємства будується на основі отриманих результатів комплексної діагностики економічної безпеки та процесі її моніторингу.

17. Розроблено та запропоновано потоково-функціональну модель розрахунку рівня економічної безпеки експедиційно-транспортних підприємств. У відповідності до принципу системності загальну оцінку стану економічної безпеки пропонується оцінювати за значенням показника рівня економічної безпеки транспортно-

експедиційних підприємств. За потоково-функціональною моделлю діагностики рівня економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства, всі функціональні складові економічної безпеки розділяються на два основні базові блоки діагностики: потоковий блок, до якого належать три основні потоки (поток інформації, фінансовий потік, фізичний потік) та функціональний блок. Потік інформації включає розрахункові дані показників інформаційної складової економічної безпеки підприємства, що відображають стан та рівень безпеки інформаційних ресурсів підприємства. Фінансовий потік включає показники, що відображають стан та рівень економічної безпеки фінансових ресурсів підприємства у процесі його фінансово – господарської діяльності. Матеріальний (фізичний потік) включає показники безпеки основної господарсько – операційної діяльності – матеріальних ресурсів підприємства, власних та отриманих під час надання транспортно-експедиційних послуг. Другим базовим блоком потоково-функціональної моделі діагностики рівня економічної безпеки є блок функціональних складових. До нього належать показники, що визначають стан та рівень економічної безпеки за показниками екологічної, кадрової, політико-правової, ринкової складових. Вони відображають стан та рівень економічної безпеки підприємства в цілому. Розроблено та запропоновано алгоритм використання потоково-функціональної моделі діагностики рівня економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств. Розроблена потоково-функціональна модель діагностики економічної безпеки підприємства дає можливість визначити рівень економічної безпеки за поточними та функціональними блоками та є сучасним інструментом управління процесами, спрямованими на підвищення рівня економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств.

18. Проведено комплексну діагностику і проаналізовано сучасний стан та тенденції розвитку транспортно-експедиційних підприємств України. Проведено аналіз

стану та рівня економічної безпеки групи транспортно-експедиційних підприємств, що повною мірою враховують склад, техніко-економічні особливості та спеціалізацію цих суб'єктів підприємницької діяльності. У результаті проведених розрахунків отримані інтегральні індекси за потоками, що є основними показниками рівня економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств, які дозволяють провести комплексну діагностику стану та рівня економічної безпеки підприємства за основними складовими та виділити ці складові, застосовуючи методи аналізу та синтезу, дефрагментувати, виділити потоки із найбільшим та найменшим рівнем економічної безпеки, визначити діагностувати недоліки та переваги економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств та своєчасно прийняти необхідні зміни в стратегії та концепції економічної безпеки із метою підвищення рівня економічної безпеки підприємства.

19. Узагальнено та визначено, що комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємства є оцінкою показників роботи підприємства на основі аналізу та оцінки окремих функціональних складових економічної безпеки підприємства з метою інформаційно-аналітичного забезпечення процесу планування, ухвалення та реалізації управлінських рішень.

Список використаних джерел

1. Економічна безпека : навч. посіб. / З. С. Варналій [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
2. Четвертаков Р. В. Развитие представлений о безопасности России (IX – XVII вв.) / Р. В. Четвертаков // Биосфера. – 2002. – №1. – С. 56-61.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 2 т. / В. И. Даль – М. : ТЕРРА, 2000. – Т. 2. – 1750 с.
4. Ожегов С. Толковый словарь русского языка / С. Ожегов, Н. Шведова. – М., 1992. – 521 с.
5. Иващенко Г. В. Доктрина информационной безопасности и методические проблемы теории безопасности / Г. В. Иващенко // Глобальная информатизация и социально-гуманитарные проблемы человека, культуры, общества : материалы круглого стола / МГУ. – октябрь, 2000. – С. 48-63.
6. Минаев Г. А. Безопасность организации : учебник / Г. А. Минаев. – К. : КНТ, 2009. – 440 с.
7. Основи економічної безпеки : підруч. / [О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. Я. Петрова, І. М. Червяков]. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.
8. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 309 с.
9. Ярочкин В. И. Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности / В. И. Ярочкин. – М. : «Ось-89», 2000. – 400 с.
10. Манилов В. Исследование проблем национальной безопасности: вопросы методологии / В. Манилов // Военная мысль. – 1995. – №5. – С. 9-18.
11. Дзилиев М. И. Основы обеспечения безопасности жизнедеятельности : курс лекций / М. И. Дзилиев, Н. Н. Потрубач. – М., 1996. – 186 с.

12. Нижник Н. Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навч. посіб. / Н. Р. Нижник, Г. П. Ситник, В. Т. Білоус ; за заг. ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник. – Ірпінь, 2000. – 304 с.

13. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : [монографія] / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавдіук. – Луцьк : Надтир'я, 2006. – 243 с.

14. Живко З. Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізм забезпечення та правління : [монографія] / З. Б. Живко. – Львів : Ліга-Прес, 2012. – 256 с.

15. Клейнер Г. Б. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность [Электронный ресурс] / Г. Б. Клейнер, В. Л. Тамбовцев, Р. М. Качалов. – Электронные данные. – М. : Экономика, 1997. – С. 154. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnyeriski-strategii-mezhotraslevoy-diversifikatsii#ixzz4TBrfp0w1> (дата обращения: 26.10.2012). – Название с экрана.

16. Гапоненко В. Ф. Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы / В. Ф. Гапоненко, А. Л. Беспалько, А. С. Власков. – М. : Изд-во «Ось-89», 2007. – 208 с.

17. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е. А. Олейникова. – М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.

18. Матвеев Н. В. Экономическая безопасность предприятия : дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Н. В. Матвеев. – М., 1999. – 112 с.

19. Пекін А. Економічна безпека підприємств як економіко-правова категорія / А. Пекін // Економіст. – 2007. – №8. – С. 23-25.

20. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект : навч. посібник / М. І. Камлик. – К. : Атака, 2005. – 432 с.

21. Мак-Мак В. П. Служба безопасности предприятия как субъект частной правоохранительной деятельности : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Мак-Мак Василий Петрович. – М., 2003. – 257 с.

22. Дубецька С. П. Економічна безпека підприємства України / С. П. Дубецька // Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України : збір-

ник наук.-практ. конф. (16-17 травня 2001 р., Київ). – К. : Вид-во Європейського ун-ту фін, інформ. систем, менедж. і бізнесу, 2003. – С. 146-172.

23. Зацеркляний М. М. Основи економічної безпеки : навчальний посібник / М. М. Зацеркляний, О. Ф. Мельников. – К. : КНТ, 2009. – 337 с.

24. Королев М. И. Проблема безопасности в теории фирмы: развитие и противоречия [Электронный ресурс] / М. И. Королев // Вестник Волгоградского государственного университета. – Электронные данные. – 2012. – №1(20). – С. 53-58. – Режим доступа: [http://new.volsu.ru/struct/generalservices/publish/vestniki/lastmagazine/ser-3-economy-1\(20\)-2012/7.pdf](http://new.volsu.ru/struct/generalservices/publish/vestniki/lastmagazine/ser-3-economy-1(20)-2012/7.pdf) (дата обращения: 14.12.2012). – Название с экрана.

25. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : [монографія] / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал 2008. – 386 с.

26. Розвиток інформаційного суспільства : [колективна монографія] / В. І. Грушко, С. М. Лаптів, О. І. Пилипченко, В. С. Сідак, І. І. Румик та ін. ; за ред. проф. В. І. Грушка. – К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2012. – Том 6. Фінансова політика держави на макрорівні. – 296 с. – С. 43-58; 94-104.

27. Алькема В. Г. Система економічної безпеки логістичних утворень : [монографія] / В. Г. Алькема. – К. : Університет економіки та права «КРОК», 2011. – 378 с.

28. Дацків Р. М. Економічна безпека у глобальному вимірі / Р. М. Дацків // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №7. – С. 143-153.

29. Тамбовцев В. Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура проблемы / В. Л. Тамбовцев // Вестник МГУ. – 1995. – Серия 6: Экономика. – №3. – С. 3-9.

30. Забродский В. Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы / В. Забродский, Н. Капустин // Бизнес. – 1999. – №13. – С. 27-30.

31. Диагностика и моделирование развития высшей школы, научно-технического потенциала и экономики регионов / С. С. Набойченко [и др.]. – Екатеринбург, 2003. – 447 с.

32. Бухвальд Е. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели. Вопросы экономики

/ Е. Бухвальд, Н. Гловацкая, С. Лазаренко. – 1995. – №1. – С. 127-134.

33. Бельков О. А. Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности / О. А. Бельков // Безопасность. – 1994. – №3. – С. 91-94.

34. Ткаченко Ю.В. Організація та функціонування системи економічної безпеки суб'єктів господарювання (на матеріалах промислового комплексу Черкаської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 21.04.02 «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності» / Ткаченко Юлія Володимирівна ; ВНЗ «Ун-т економіки та права «КРОК». – К., 2009. – 20 с.

35. Кириченко А. А. Экономическая безопасность логистического образования – это состояние его экономической системы / А. А. Кириченко // Логистика: проблемы и решения. – 2010. – №5. – С. 30-33.

36. Алтухов Ю. И. Особенности обеспечения экономической безопасности предпринимательской деятельности на уровне региона : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Алтухов Юрий Иванович ; Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина. – Тамбов, 2004. – 132 с. – С. 26-29.

37. Лекарь С. І. Економічна безпека держави та суб'єкти її забезпечення [Електронний ресурс] / С. І. Лекарь // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Електронні дані. – 2012. – №2. – С. 75-83. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvdduvs_2012_2_13.pdf (дата звернення: 05.06.2013). – Назва з екрану.

38. Соснин А. С. Менеджмент безопасности предпринимательства : учебное пособие / А. С. Соснин, П. Я. Пригунов // Государство, регион, предприятие, личность / под ред. Е. А. Олейникова. – К. : Изд-во Европ. ун-та, 2002. – 559 с. – С. 63.

39. Мішин О. Ю. Сутність поняття «економічна безпека підприємства» / О. Ю. Мішин, С. В. Мішина // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – №38. – С. 86–92.

40. Лянной Г. Система экономической безопасности предприятия // BOS – журнал о личной и коммерческой безопасности. – 2006. – №7. – С. 16-19.

41. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия

/ Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. – №10. – С. 48-52.

42. Борисенко З. М. Захист конкуренції в бізнесі як складова економічної безпеки [Електронний ресурс] / З. М. Борисенко // Ефективна економіка. – Електронні дані. – 2013. – №9. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_9_65 (дата звернення: 28.12.2013). – Назва з екрану.

43. Грунин О. А. Экономическая безопасность организации / О. А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб. : Питер, 2002. – 160 с.

44. Зубок М. І. Безпека підприємницької діяльності : нормативно-правові документи комерційного підприємства, банку / М. І. Зубок, Р. М. Зубок. – К. : Істина, 2004. – 144 с.

45. Ильяшенко С. Н. Оценка составляющих экономической безопасности предприятия / С. Н. Ильяшенко // Наукові праці ДонНТУ. – 2002. – №48. – С. 16-22. – С. 12.

46. Кириченко О. А. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання : [монографія] / О. А. Кириченко, М. П. Денисенко, В. С. Сідак, С. М. Лаптев та ін. – К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2010. – 412 с. – С. 272-274.

47. Меламедов С. Л. Формирование стратегии экономической безопасности предпринимательских структур: дис. ... канд. эк. наук : 08.00.05 / Меламедов Сергей Леонидович. – СПб., 2002. – 146 с.

48. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения / А. В. Козаченко, В. П. Пономарев, А. Н. Ляшенко. – К. : Либра, 2003. – 280 с.

49. Рокоча В. В. Зовнішньоекономічна безпека // Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності в умовах глобальної фінансової кризи (теоретико-методологічний аспект): [колективна монографія] / за ред. О. А. Кириченка, М. П. Денисенка, В. С. Сідака. – К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2010. – 412 с. – С. 232-248.

50. Терехов В. В. Экономическая безопасность предприятия как успешная составляющая современного бизнеса [Электронный ресурс] / В. В. Терехов // Прогноз финансовых рисков: интернет-журнал. – Электронные данные. – 2013. – Режим доступа. – <http://bre.ru/security/22999.html> (дата обращения: 22.08.2015). – Название с экрана.

51. Макаровська Т.П. Економіка підприємства / Т. П. Макаровська, Н. М. Бондар. – К. : МАУП, 2003. – 297 с.

52. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства : навчальний посібник / Укл. І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012.

53. Перегудов Ф. И. Введение в системный анализ : учеб. пособие для вузов / Ф. И. Перегудов, Ф. П. Тарасенко. – М. : Высш. шк., 1989. – 367 с.

54. Ортинський В. Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін. – К. : Правова єдність, 2009. – 544 с.

55. Аберніхіна І. Г. Аналіз сучасних підходів до визначення економічної безпеки підприємства / І. Г. Аберніхіна // *Evropská věda XXI století-2008 : IV mezinárodní vědecko – praktická conference (16–31 května 2008 roku, Praha)*. – Praha : Publishing House «Education and Science» s.r.o, 2008. – *Ekonomická vědy*. – Діл 5. – S. 11-13.

56. Бондаренко О. М. Формування комплексної системи показників для оцінки рівня економічної безпеки авіакомпанії / О. М. Бондаренко // *Проблеми системного підходу в економіці : зб. наук. праць*. – К. : НАУ, 2003. – Вип. 5. – С. 155-160.

57. Нагорна І. І. Оцінка стійкості економічної безпеки промислового підприємства / І. І. Нагорна // *Економічний простір*. – 2008. – №19. – С. 243-255.

58. Шемаєва Л. Г. Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 21.04.02 «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності» / Л. Г. Шемаєва. – К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2010. – 39 с. – С. 20.

59. Грушко В. Фінансова безпека бізнесу : податковий аспект / В. Грушко, С. Лаптев, Л. Кошембар. – К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2010. – 256 с. – С. 12.

60. Якубович З. Формування системи економічної безпеки машинобудівного підприємства / Зоряна Якубович // *Вісник ТНЕУ*. – 2010. – №1. – С. 81-86.

61. Балабанова Л. В. Управління маркетинговим потенціалом підприємства : навчальний посібник / Л. В. Балабанова,

- Р. В. Мажинський. – К. : Професіонал, 2006. – 288 с. – С. 42.
62. Захаров О. І. Побудова комплексної системи забезпечення економічної безпеки підприємства / О. І. Захаров // Вчені записки Університету «КРОК» : зб. наук. праць. – 2008. – Вип. 18. – Т. 4. – С. 50-58.
63. Пазеєва Г. М. Система економічної безпеки підприємств у вітчизняному логістичному середовищі / Г. М. Пазеєва // Психологія та безпека бізнесу : науково-практична конференція молодих учених (30 травня, м. Київ). – К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2012. – 166 с. – С. 83-86.
64. Хринюк О. С. Система забезпечення економічної безпеки підприємства: основні елементи [Електронний ресурс] / О. С. Хринюк, Н. Р. Корчовна // Ефективна економіка : електронне наукове фахове видання. – Електронні дані. – 2015. – №3. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3927> (дата звернення: 14.07.2015). – Назва з екрану.
65. Ярочкин В. И. Система безопасности фирмы / В. И. Ярочкин. – М. : Изд-во «Ось-89», 2003. – 352 с.
66. Алькема В. Г. Управління економічною безпекою транспортного підприємства / В. Г. Алькема // Вісник національного університету водного господарства та природокористування : зб. наук. праць. Економіка. – 2012. – Вип. 3(59). – С. 5-10.
67. Кім Ю. Г. Управління системою фінансової безпеки підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 21.04.02 «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності» / Ю. Г. Кім ; Вищ. навч. закл. «Університет економіки та права «КРОК». – К., 2009. – 21 с.
68. Немченко В. В. Забезпечення економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / В. В. Немченко, В. В. Малішевська // Економіка харчової промисловості. – Електронні дані. – 2012. – №3. – С. 10-13. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2012_3_3 (дата звернення: 18.04.2014). – Назва з екрану.
69. Иванов А. Экономическая безопасность предприятия / А. Иванов, В. Шлыков. – М., 2005. – 265 с.
70. Франчук В. І. Теоретична модель системи забезпечення економічної безпеки акціонерних підприємств [Елект-

ронний ресурс] / В. І. Франчук // Науковий вісник НЛТУ України. – Електронні дані. – 2010. – Вип. 20.8. – С. 155-162. – Режим доступу: http://www.nbuiv.gov.ua/portal/chem_biol/nvntu/20_8/155_Franczuk_20_8.pdf (дата звернення: 14.04.2014). – Назва з екрану.

71. Іванюта Т. М. Економічна безпека підприємства / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.

72. Управління фінансово-економічною безпекою : навчальний посібник / О. А. Кириченко, О. І. Захаров, С. М. Лаптев, П. Я. Пригунов та ін. – К. : ВНЗ «Університет «КРОК», 2010. – 479 с.

73. Масленников А. Ю. Діагностика в системі управління економікою підприємства / А. Ю. Масленников, Р. В. Когут // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22. – С. 240–242.

74. Загорна Т. О. Економічна діагностика : навчальний посібник / Т. О. Загорна. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 400 с.

75. Глухарев С. М. Економічна діагностика : конспект лекцій (для студентів 5 курсу денної і 6 курсу заочної форм навчання) / С. М. Глухарев. – Харків : ХНАМГ, 2008. – 118 с.

76. Рапопорт В. Ш. Діагностика управління. Практический опыт и рекомендации / В. Ш. Рапопорт. – М. : Экономика, 1988. – 127 с.

77. Антикризисное управление : учебник / Под ред. Э. М. Короткова. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 432 с.

78. Кривов'язюк І. В. Економічна діагностика підприємства: теорія, методологія та практика застосування : [монографія] / І. В. Кривов'язюк ; Луц. держ. техн. ун-т. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 260 с.

79. Шморгун Л. Г. Менеджмент організацій : навч. посіб. / Л. Г. Шморгун. – К. : Знання, 2010. – 452 с.

80. Туркоман Л. С. Роль і місце економічної діагностики в системі оцінки стану суб'єктів господарювання / Л. С. Туркоман // Економіка. – 2009. – Вип. 96. – Т. 109. – С. 87-91.

81. Гетьман О. О. Економічна діагностика : навч. посібн. для студ. ВНЗ / О. О. Гетьман, В. М. Шаповал. – К. : Центр навч. літ-ри, 2007. – 307 с.

82. Сагалакова Н. О. Еволюція сутності поняття «діагностика» в економіці / Н. О. Сагалакова // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2010. – Вип. 265. – Т. 1. – С. 175-184.

83. Лук'янова В. В. Сучасний стан теоретичних основ діагностики діяльності підприємства / В. В. Лук'янова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – №3. – С. 52-58. – С. 53.

84. Вартанов А. С. Экономическая диагностика деятельности предприятия: организация и методология / А. С. Вартанов. – М. : Изд-во «Финансы и статистика», 1991. – 81 с.

85. Верба В. А. Організація консалтингової діяльності : навч. посібн. / В. А. Верба, Т. І. Решетняк. – К. : Вид-во КНЕУ, 2000. – 242 с. – С. 27.

86. Діагностика стану підприємства: теорія і практика : [монографія] / За заг. ред. А. Е. Воронкової. – Харків : ВД «Інжек», 2006. – 448 с. – С. 42.

87. Заярна Н. М. Сутність діагностики стану господарської діяльності підприємства / Н. М. Заярна, М. Ю. Онишкевич // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – №20. – С. 142-147.

88. Тараруєв Ю. О. Економічна діагностика : конспект лекцій з курсу для студентів 5 курсу денної форми навчання / Ю. О. Тараруєв ; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2012. – 93 с.

89. Гадзевич О. І. Основи економічного аналізу і діагностика фінансово-господарської діяльності підприємств : навч. посіб. / О. І. Гадзевич. – К. : Кондор, 2007. – 180 с.

90. Пазєєва Г. М. Сутність і значення діагностики економічної безпеки в діяльності підприємств / Г. М. Пазєєва // Вчені записки Університету «КРОК» / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – К., 2015. – Вип. 42. – 176 с. – С. 119-130.

91. Мацеха Д. С. Функціональні складові економічної безпеки та показники їхньої оцінки для підприємств легкої промисловості / Д. С. Мацеха // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – Вип. 1. – С. 128-133.

92. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством : навч. посіб. / В. О. Василенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 504 с. – С. 58.

93. Бахрамов Ю. М. Финансовый менеджмент / Ю. М. Бахрамов, В. В. Глухов. – М. : Изд-во Лань, 2006. – 736 с.

94. Соколова Л. В. Теоретичне забезпечення діагностики як превентивний захід запобігання банкрутства підприємства / Л. В. Соколова, О. В. Полозова // Вісник НТУ «ХП». – 2014. – №65(1107). – С. 154-162.

95. Приймак С. В. Діагностика фінансового стану підприємства в системі контролінгу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси та кредит» / С. В. Приймак. – К.: Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2007. – 20 с.

96. Крепкий Л. М. Экономическая диагностика предприятия. Методология, методика, организация, диагнозы и пути совершенствования. – М. : ЗАЛ «Издательство «Экономика», 2006. – 215 с.

97. Посилкіна О. В. Економічна діагностика : навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей / О. В. Посилкіна, К. С. Світлична. – Х. : Вид-во НФаУ, 2014. – 333 с.

98. Кривов'язюк І. В. Економічна діагностика : навч. посіб. / І. В. Кривов'язюк. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 456 с.

99. Городня Т. А. Економічна та фінансова діагностика : навч. посіб. / Т. А. Городня, І. П. Мойсеєнко. – Львів : «Магнолія 2006», 2008. – 282 с.

100. Парфентьева О. Г. Методичні підходи до економічної діагностики потенціалу розвитку підприємств / О. Г. Парфентьева // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. – 2013. – Сер. : Економічні науки. – № 5. – С. 214-221.

101. Лук'янова В. В. Діагностика ризику діяльності підприємства : [монографія] / В. В. Лук'янова. – Хмельницький : ПП Ковальський В.В., 2007. – 312 с. – С. 71.

102. Костирко Р. О. Фінансовий аналіз : навч. посіб. / Р. О. Костирко. – Х. : Фактор, 2007. – 784 с. – С. 31-32.

103. Контроллинг как инструмент управления предприятием / [Е. А. Ананькина, С. В. Данилочкин, Н. Г. Данилочкина и др.]; под ред. Н. Г. Данилочкиной. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 279 с. – С. 167-226.

104. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии : учебник для вузов / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд ; пер. с англ. ; под ред. Л. Г. Зайцевой, М. И. Соколовой. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.

105. Штанько Л.О. Економічна діагностика : курс (конспект) лекцій для студентів денної та заочної форм навчання / Укл. Л. О. Штанько. – К. : НУХТ, 2009. – 159 с.

106. Довбня С. Б. Діагностика рівня економічної безпеки підприємства / С. Б. Довбня, Н. Ю. Гічова // Фінанси підприємств. – 2008. – №4. – С. 88-97.

107. Шепеленко О. В. Механізм діагностики фінансового стану підприємства / О. В. Шепеленко // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2012. – №6. – С. 33-37.

108. Шутяк Ю. В. Діагностика економічної безпеки підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Ю. В. Шутяк ; Хмельницький нац. ун-т. – Хмельницький, 2011. – 21 с.

109. Вітлинський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві / В. В. Вітлинський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.

110. Трояновский В. М. Математическое моделирование в менеджменте / В. М. Трояновский. – М. : Русская деловая литература, 1999. – 240 с.

111. Чаговец Л. О. Моделі оцінки та аналізу економічної безпеки підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / Л. О. Чаговец. – Харків, 2010. – 20 с.

112. Швиданенко Г. О. Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства : [монографія] / Г. О. Швиданенко, О. І. Олесюк. – К. : КНЕУ, 2002. – 192 с.

113. Шинкаренко В. Г. Менеджмент на автомобільному транспорті / В. Г. Шинкаренко, С. Г. Банаєва, Л. М. Ачкасова. – Харків : Вид-во ХНАДУ, 2005. – 196 с.

114. Шлыков В. Экономическая безопасность предприятия (во что обходится хозяйствующим субъектам защита

собственности и способы минимизации возможных потерь) / В. Шлык // РИСК. – 1997. – №6. – С. 61-63.

115. Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств в умовах ринкової економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Т. Б. Кузенко. – К., 2004. – 18 с.

116. Дулеба Н. В. Методичні основи визначення рівня економічної безпеки автотранспортного підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» (за видами економічної діяльності) / Н. В. Дулеба. – К., 2010. – 20 с.

117. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : [монографія] / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.

118. Экономика предприятия : учебн. пособие / Под общ. ред. д. з. н. : проф. Л. Г. Мельника. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2002. – 632 с.

119. Алькема В.Г. Використання механізму контролінгу в системі економічної безпеки автотранспортних підприємств // В.Г. Алькема / Управління проектами, системний аналіз і логістика: Науковий журнал. Вип.8. – К.: НТУ, 2011. – С.7-14.

120. Алькема В.Г. Вплив глобальної економічної кризи на фінансово-економічну безпеку суб'єктів господарювання в Україні / В.Г. Алькема // Вчені записки Університету економіки та права «КРОК» / Ун-т економіки та права «КРОК». – Вип. 1(1997). – Вип. 27: у 2-х т. – К., 2011. – Т. 1: Державна та суб'єкти підприємства: актуальні виклики та економічна безпека. – С. 4–11.

121. Алькема В.Г. Економічна безпека підприємства та її концепція / В.Г. Алькема О.М. Сумець // Вчені записки Університету економіки та права «КРОК». – 2008. – Вип. 17. – С. 185–193.

122. Алькема В.Г. Аналіз аспектів економічної безпеки інформаційно-логістичних систем суб'єктів господарської діяльності / В.Г. Алькема // Науковий вісник Ужгородсько-

го університету. Серія «Економіка». – 2010. – № 30. – С. 137–142.

123. Алькема В.Г. Аналіз логістичних утворень як суб'єктів економічної безпеки / Алькема В.Г. // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С.І. Шкарабан (гол.ред) та ін. – Тернопіль: Вид-во Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2010. – Вип. 7. – С. 234–238.

124. Алькема В.Г. Концептуальні засади формування системи економічної безпеки логістичних утворень / В.Г. Алькема, О.А. Кириченко // Вчені записки Університету економіки та права «КРОК» / Ун-т економіки та права «КРОК». – К., 2011. – Вип. 1(1997). – Вип. 25. – С. 45–53.

125. Кириченко О.С. Класифікація загроз економічній безпеці української промисловості / О.С. Кириченко // Вчені записки Університету «КРОК». – 2017. – Вип. 48. – С. 38-47.

126. Алькема В.Г. Оцінка фінансової безпеки інтеграційних логістичних утворень / Алькема В.Г. // Фінансова система України: збірник наукових праць. – Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. – Вип. 15. – С. 126–134.

127. Алькема В.Г. Підвищення ефективності транспортного забезпечення зовнішньоторговельної діяльності / В.Г. Алькема // Прометей: регіональний збірник наукових праць з економіки. – 2005. – № 3(18). – С. 267–270.

128. Алькема В.Г. Фінансова безпека логістичних утворень / В.Г. Алькема // Фінансова система України: збірник наукових праць. – Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. – Вип. 14. – С. 77–94.

129. Краснощоківа Ю.В. Інноваційна безпека підприємства як запорука конкурентоспроможності в умовах інтеграції / Ю.В. Краснощоківа // Управління розвитком. – 2011. – №4 (101). – С.177-178.

130. Максимова Т.С. Формування інноваційної політики підприємства/ Т.С. Максимова, О.В. Філімонова, К.В. Липшван // Економічний вісник Донбасу. 2010. №2 (20). С.181-183

131. Економічна безпека інноваційного підприємства: навчальний посібник/ В.Г. Алькема, Н.М. Літвін, О.С. Кири-

ченко. – К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2015, – 320 с.

132. Кириченко О.С. Класифікація факторів загроз та небезпек за етапами здійснення інноваційної діяльності підприємства / О.С.Кириченко // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Технічний прогрес та ефективність виробництва. – Х.НТУ «ХПІ», 2015. – № 59 (1168) – С. 179-182.

133. Кириченко О.С. Економічна безпека інноваційного розвитку виробничих підприємств в Україні / О.С. Кириченко, І.А. Дарага // Вчені записки Університету «КРОК». – 2016. – Вип. 43. – С. 108-114.

134. Кириченко О.С. Інноваційна складова системи економічної безпеки виробничих підприємств в Україні / О.С. Кириченко, А.М. Щербатюк // Вчені записки Університету «КРОК». – 2016. – Вип. 44. – С. 125-131.

135. Кириченко О.С. Оптимізація рівнів економічної безпеки інноваційних проєктів за критеріями та індикаторами показників оцінки цінностей. / О.С. Кириченко // Збірник наукових праць Дон ДУУ: Економічні та екологічні механізми розвитку України та її регіонів. Серія Економіка. – т.13. – вип. 247. – Донецьк. 2012. – С. 370–377.

136. Кириченко О.С. Управление системой экономической безопасности инновационно-ориентированных предприятий с применением метода функционального моделирования. / О.С. Кириченко. // Журнал научных публикаций. – Курск, 2013. – №7(85). – С. 31–35.

137. Кириченко О.С. Забезпечення економічної безпеки підприємств на основі проактивного інноваційного розвитку. / О.С. Кириченко // Технический прогресс и эффективность производства: збірник наукових трудів. – 2012. – №15. – С. 132–142.

138. Штангрет А.М. Ключові загрози забезпечення техніко-технологічної безпеки на підприємствах видавничо-поліграфічної галузі України / А.М.Штангрет, О.М. Петрашова // Економічний вісник ун-ту [Переяслав-Хмельницького Держ. пед. ун-ту ім. Григорія Сковороди]. – 2011. – №16(2). – С.142-146.

139. Алькема В.Г. Інформаційні системи у забезпеченні економічної безпеки розвитку логістичних утворень / В.Г.

Алькема // Зб. наук. праць. «Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції». В. XVI. №2. – Рівне. – 2010. – С. 106-113.

140. Кириченко О.С. Концептуальні засади формування системи забезпечення інформаційної безпеки держави / О.С. Кириченко // Вчені записки Університету «КРОК». – 2018. – Вип. 49. – С. 19-26.

141. Методичні підходи до оцінки енергетичної безпеки підприємства // Забезпечення енергетичної безпеки України / Рада національної безпеки і оборони України. Національний інститут проблем міжнародної безпеки. – К.: НІПМБ, 2003. 254 с.

142. Лугова В.М. Соціальна безпека як ключова підсистема безпеки підприємства / В.М. Лугова, Т.В. Голубева // Бізнес Інформ Економіка. 2011. №10. С.69-72.

143. Безбожний В.Л. Вибір способу забезпечення соціально-економічної безпеки великих промислових підприємств: дис.. канд.. екон. наук: 08.00.04. / В.Л. Безбожний // СНУ ім. В. Даля МОН України. Луганськ, 2009. 20 с.

144. Ілляш О.І. Наукові передумови ідентифікації категорії «соціальна безпека регіону» / О.І. Ілляш // Збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Економічна науки. Сер. Регіональна економіка. 2010. Вип. 7(27). Ч.3. С.37-62

145. Алькема В.Г. Основи наукових досліджень: [навчальний посібник для студентів] / Алькема В.Г. – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2008. – 128 с.

146. Алькема В.Г. Ціннісно-орієнтований підхід формування системи економічної безпеки логістичних утворень / Алькема В.Г. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць; головний редактор Р.І. Тринько. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 2. – С. 284–293.

147. Кириченко О.С. Забезпечення моніторингу якості роботи системи економічної безпеки інноваційно-орієнтованих підприємств. / О.С. Кириченко // Вчені записки Університету КРОК. – 2012. – №32. – т.2. – С. 255–261.

148. Алькема В.Г. Управління змінами в системі еконо-

мічної безпеки суб'єктів господарської діяльності/В.Г. Алькема, О.С. Кириченко//Вчені записки Університету «КРОК». – 2015. – Вип. 38. – С. 112-118.

149. Кириченко О.С. Теоретичні засади стратегічного управління системою економічної безпеки підприємства / О.С. Кириченко //Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – 2016. – № 1 (233). – С. 36-43.

150. Колісниченко П.Т. Науково-методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства, П.Т. Колісниченко//Інвестиції: практика та досвід. – 2017. – №16. – С. 38-44.

151. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства/ С.Ф. Покропивний. – К.: КНЕУ, 2001. – 526 с.

152. Ковальов Д. Кількісна оцінка економічної безпеки підприємства / Д. Ковальов, І. Плетнікова//Економіка України. – 2000. – №4. – С.35-40.

153. Олейников Е.А. Основы экономической безопасности. Государство, регион, личность. – М.: Интел-Синтез, 1997. – 288 с.

154. Яременко О.Ф. Механізм управління економічною безпекою машинобудівного підприємства: автореф. Дис.. канд.. екон. наук: спеціальність: 08.00.04./О.Ф. Яременко. – Хмельницький, 2009. – 20 с.

155. Кавун С. В. Концептуальная модель системы экономической безопасности предприятия/ С.В. Кавун// Економіка розвитку. – 2007. – №3. – С. 97-101.

156. Сак Т.В. Діагностування рівня економічної безпеки підприємства в умовах обмеженої інформації/ Т.В. Сак // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – №3. – С. 404-408.

157. Пірятинська І.В. Систематизація підходів до оцінки економічної безпеки будівельних підприємств/І.В. Пірятинська //Комунальне господарство міст. – 2013. – №106. – С.266-271.

158. Пілова Д.П. Формування та оцінка економічної безпеки гірничо-збагачувальних підприємств: автореф. Дис.. канд.. екон. наук: спеціальність: 08.00.04. економіка та управління підприємствами / Криворізький технічний університет. – Кривий Ріг, 2007. – 16 с.

159. Іванова Н.С. Розробка моделі оцінки економічної безпеки підприємств аграрного сектору економіки із застосуванням багатовимірних статистичних методів [електронний ресурс]/ Н.С. Іванова// Ключові інструменти організації людського співіснування: економіка та право матеріали міжнародної конференції. – [Режим доступу]: <http://gisap.eu/ru/node/1129>

160. Кротова А.Ю. Тривимірна модель оцінювання ефективності діяльності промислового підприємства/А.Ю. Кротова//Економіка, менеджмент, підприємництво. – 2011. – №23 (2). – С. 111-120.

161. Краснощек А.А. Современные аспекты анализа и оценки экономической безопасности организаций/ А.А. Краснощек, Д.А. Динец// Корпоративные финансы. – 2010. – №4 (16). – С. 73-83.

162. Івахненко В.М. Курс економічного аналізу / В.М. Івахненко. – К.: Знання, 2006. – 261 с.

163. Алькема В.Г. Особливості здійснення маркетингових досліджень для вирішення завдань економічної безпеки розвитку логістичних утворень / Алькема В.Г. // Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – Вип. 3. – Хмельницький: УЕП, 2010. – С. 236–243.

164. Алькема В.Г. Прогнозна оцінка економічної безпеки функціонування логістичного об'єкта / В.Г. Алькема // Економіка: проблеми теорії та практики: збірник наукових праць: у 9 т. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2010. – Т. II. – Випуск 264. – С. 403–418.

165. Алькема В.Г. Управління ефективністю бізнесу в умовах значної варіації параметрів замовлення / В.Г. Алькема // Вчені записки Університету «КРОК». – К., 2008. – Вип. 18. – Т 2. – С. 10–19.

166. Алькема В.Г. Методика оценки эффективности работы организаций / В.Г. Алькема // Прометей: рег. зб. наук. праць з економіки. – Донецьк: Юго-Восток, 2001. – Вип. 2 (5). – С. 244–253.

167. Економічна безпека суб'єктів логістичної діяльності: навчальний посібник/ В.Г. Алькема, О.С. Кириченко. – К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2016, – 350 с.

168. Моделирование экономической безопасности: Держава, регіон,

підприємств: монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк. – Харків: ІНЖЕК, 2006. – 240 с.

169. Остряніна С. В. Критерії проведення оцінки економічної діяльності та управління рівнем конкурентоспроможності підприємства / С. В. Остряніна // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2012. – Сер.: Економічні науки. – №2. – С. 185-191.

170. Сафонов Ю. М. Детермінанти конкурентоспроможності і економічного розвитку сировинного комплексу в сучасних умовах [Електронний ресурс] / Ю. М. Сафонов // Ефективна економіка : електронн. наук. фахове вид. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?Operation=1&iid=413>

171. Алькема В.Г. Оптимізація витрат у системі доставки вантажів при виконанні контрактів з купівлі-продажу товарів / В.Г. Алькема // Вчені записки. Університет економіки та права «КРОК». – 2008. – Вип. 17. – С. 223–231.

172. Алькема В.Г. Оцінка логістичних витрат при повітряних перевезеннях вантажів / В.Г. Алькема // Вісник наукових праць Київського університету технологій та економіки транспорту. – К., 2004. – № 6. – С. 45–53.

173. Алькема В.Г. Управління процесами перевезення вантажів в системі контролінгу підприємства / В.Г. Алькема // Економіка: проблеми теорії та практики: збірник наукових праць: у 5 т. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – Випуск 233. – Т. II. – 306 с.

174. Механізми ефективного використання та розвитку потенціалу транспортно-дорожнього комплексу України / О. В. Собкевич, К. М. Михайличенко, О. Ю. Ємельянова. – К. : НІСД, 2014. – 60 с.

175. Фришев С. Г. Загальний курс транспорту : навч. посібник / С. Г. Фришев, І. І. Мельник, С. М. Бондар ; за ред. проф. С. Г. Фришева. – Ніжин : Вид-во «Аспект-поліграф», 2007. – 162 с.

176. Перебийніс В. І. Транспортно-логістичні системи підприємств: формування та функціонування : [монографія] / В. І. Перебийніс, О. В. Перебийніс. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2005. – 207 с.

177. Діяльність суб'єктів господарювання : статистичний

збірник 2015 року / Державна служба статистики України. – К. : ТОВ «Видавництво «Консультант», 2016. – 484 с.

178. Коба В. Г. Економічний аналіз діяльності підприємств водного транспорту : навчальний посібник / В. Г. Коба, О. Є. Бабина, М. В. Ковбатюк, Н. Г. Беник. – К. : КИТ, 2011. – 340 с.

179. Боняр С. М. Судоходство река-море: проблемы развития судовладельческих компаний : [монографія] / С. М. Боняр. – Одесса : ИПРЭИ НАН Украины, 2009. – 288 с.

180. Сич Є. М. Розвиток монопрофільних виробничих структур ринку: транспортно-економічний аспект : [монографія] / Є. М. Сич, О. В. Бойко, О. В. Шишкіна. – К. : Логос, 2011. – 220 с.

181. Ейтутіс Г. Д. Теоретико-практичні основи реформування залізниць України : [монографія] / Г. Д. Ейтутіс. – Ніжин : ТОВ «Видавництво Аспект-Поліграф», 2009. – 240 с.

182. Степанова Е. В. О формировании кластерной модели развития подъемно-транспортного машиностроения в Украине / Е. В. Степанова // Економічні інновації. – 2010. – Вип. 41. – С. 260-266.

183. Семенов В. Ф. Застосування методів територіальної диференціації для оцінки економічного потенціалу регіону / В. Ф. Семенов // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. – 2010. – №1(5). – С. 54-61.

184. Ареф'єва О. В. Розвиток підприємств авіаційної галузі в контексті економіки знань : [монографія] / О. В. Ареф'єва, А. М. Штангрет. – Львів : Укр. акад. друкарства, 2011. – 243 с.

185. Токмаков І. В. Перспективи розвитку транспортно-логістичного бізнесу в Україні / В. Токмакова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – № 34. – С. 228-230.

186. Кібік О. М. Проблеми економічної безпеки України та її транспортного потенціалу [Електронний ресурс] / О. М. Кібік, О. Л. Суворова, О. Г. Голодницький. – Електронні дані. – 2010. – Вип. №1. – http://fullref.ru/job_1ecd667310ae43ca13e3ad74e17d95d7.html (дата звернення: 10.12.2013). – Назва з екрану.

187. Нагорний Є. В. Комерційна робота на транспорті : підручник / Є. В. Нагорний, Н. Ю. Шраменко, Г. І. Переста. – Харків : Вид-во ХНАДУ, 2011. – 298 с.

188. Транспорт-публикація документів Державної Служби Статистики України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Електронні дані. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/tiz.htm (дата звернення: 01.10.2015). – Назва з екрану.

189. Автомобільний та міський транспорт. Загальна інформація про галузь. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://mtu.gov.ua/content/zagalna-informasiya-pro-galuz.html> (дата звернення: 28.11.2015). – Назва з екрану.

190. Экономическая безопасность логистических образований. Результаты блиц-опроса экспертов // Логистика: проблемы и решения. – 2010. – №5. – С. 14-29.

191. Матвієнко М. В. Ефективність процесу управління основним капіталом в морських торговельних портах / М. В. Матвієнко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2009. – №26. – С. 102-106.

192. Асоціація безпеки дорожнього руху [Електронний ресурс] : [офіційний сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.roadsafety.org.ua>.

193. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] : [офіційний сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

194. Державне агентство автомобільних доріг України [Електронний ресурс] : [офіційний сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.ukravtodor.gov.ua>.

195. Гурнак В. М. Транспортно-дорожній комплекс України на сучасному етапі. Стан. Проблеми. Перспективи. / В. М. Гурнак, О. Ананченко, М. В. Гурнак // Залізничний транспорт України. – 2006. – №4. – С. 14-16. – С. 15.

196. Алькема В.Г. Логістика. Теорія та практика: [навчальний посібник] / В.Г. Алькема, О.М. Сумець. – Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 272 с.

197. Алькема В.Г. Логістична інфраструктура як важли-

вий чинник системи економічної безпеки підприємств / В.Г. Алькема // Вчені записки / Університет економіки та права «КРОК». – Вип. 1(1997). – Вип. 21. – К., 2010. – С. 81–89.

198. Алькема В.Г. Логістичне консультування як інструмент забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності / В.Г. Алькема // Економіка: проблеми теорії та практики: збірник наукових праць. – Вип. 259: у 7 т. – Дніпропетровськ: ДНТУ, 2010. – Т. VI. – С. 1399–1408.

199. Алькема В.Г. Логістичні утворення як суб'єкти розвитку економічної безпеки / В.Г. Алькема // Вісник Донецького національного університету. Серія «Економіка і право». – 2010. – Вип. 2. – Т. 1. – С. 7–17.

200. Алькема В.Г. Оптимізація розміщення логістичного об'єкту як чинник зміцнення його економічної безпеки / В.Г. Алькема // Вісник Національного технічного університету «ХП»: збірник наукових праць. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХП», 2010. – № 62. – С. 91–97.

201. Пазеева Г. М. Алгоритм транспортно-експедиційної діяльності сучасних логістичних компаній / Г. М. Пазеева // Актуальні проблеми сучасної наукової думки : науково-практична конференція молодих учених ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» (14 листопада 2014 р., м. Київ). – К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2014. – 501 с. – С. 344–346.

202. Бакаєв О. О. Міжнародні транспортні коридори – пріоритет української економічної перспективи / О. О. Бакаєв, С. І. Пирожков, В. Л. Ревенко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Україна в ХХІ столітті: концепції та моделі економічного розвитку : матеріали доп. V Міжнар. конгр. укр. економістів (22–26 трав. 2000 р., м. Львів) / НАН України ; Ін-т регіон. дослідж. ; відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2001. – Вип. XXIII. – С. 495–514.

203. Григорак М. Ю. Анализ рынка логистических услуг в Украине / М. Ю. Григорак, В. В. Коцюба // Логистика: проблемы и решения. – 2006. – №2(3). – С. 21–29.

204. Максимова С. Ю. Инновационные технологии в управлении развитием транспортно-логистической инфра-

структуры региона : [коллективная монография] / С. Ю. Максимова и др. // Инновации в экономике, управлении и образовании. – Ставрополь : СИЭУ ФПГТУ, 2009.

205. Прейгер Д. К. Стратегічні напрями розвитку транспортної галузі України у післякризовий період : аналітична доповідь / Д. К. Прейгер, О. В. Собкевич, О. Ю. Ємельянова ; за заг. ред. Я. А. Жаліла ; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К. : НІСД, 2012. – 112 с.

206. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. №435-IV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Електронні дані. – 2003. – №40-44. – Ст. 356. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 22.06.2013).

207. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. №436-IV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Електронні дані. – 2003. – №18, 19-20, 21-22. – Ст. 144. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 22.06.2013).

208. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. №4495-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Електронні дані. – 2012. – №44-45, 46-47, 48. – Ст. 552. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 18.02.2013).

209. Про транспортно-експедиторську діяльність : закон України від 01 липня 2004 р. №1955-IV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Електронні дані. – 2004. – №52. – Ст. 562. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1955-15> (дата звернення: 10.03.2014).

210. Асоціація транспортних перевезень [Електронний ресурс] : [офіційний сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://asmap.org.ua>.

211. Асоціація міжнародних експедиторів України. [Електронний ресурс] : [офіційний сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.ameu.org.ua>.

212. Чуев А. Почему в Украине все более успешно работают иностранцы перевозчики и экспедиторы – анализ ситуации / А. Чуев // Транспорт. – 2001. – №47(164). – С. 43-45.

213. Статистичні дані стосовно транспорту [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики

України. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.01.2016).

214. Гурнак В. М. Проблеми взаємодії транспортного комплексу України з анексованим Кримом на сучасному етапі / В. М. Гурнак, М. В. Гурнак, О. Є. Ананченко // Управління проектами, системний аналіз і логістика. – 2014. – Вип. 14(1). – С. 51-62.

215. Соціально-економічне становище міста Києва за січень 2015 року. Повідомлення Головного управління статистики у м. Києві [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Деснянської районної в місті Києві державної адміністрації. – Електронні дані. – 20 лютого, 2015. – Режим доступу: http://desn.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=10962%3A--2015--&catid=342%3A2012 (дата звернення: 15.03.2016). – Назва з екрану.

216. Дмитриченко М. Ф. Транспортні технології в системах логістики / М. Ф. Дмитриченко, П. Р. Левковець, А. М. Ткаченко, О. С. Ігнатенко. – К. : Інформавтор, 2010. – 676 с.

217. Алькема В. Г. Применение логикодинамических моделей в управлении региональными социально-экономическими системами / В. Г. Алькема // Вісник Рівненського державного університету. Економіка : збірник наукових праць. – Рівне, 2002. – Вип. 2(15). – С. 193-199. – С. 5.

218. Смахов А. А. Логистика / А. А. Смахов. – М. : Знание, 1990. – 64 с. – С. 44.

219. Корнійчук О. О. Ринок транспортно-експедиційних послуг в Україні в умовах трансформаційного періоду [Електронний ресурс] / О. О. Корнійчук. – Електронні дані. – 2011. – С. 213-214. – Режим доступу: <http://repository.vsau.org/getfile/2669.pdf> (дата звернення: 20.04.2016). – Назва з екрану.

220. Алькема В. Г. Ринок суб'єктів логістичної діяльності в системі національної економічної безпеки / В. Г. Алькема // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія. – 2012. – Вип. 9. – С. 242-246.

221. Пазеева Г. М. Структурний аналіз потенціалу економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства / Г. М. Пазеева, В. Г. Алькема // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний універси-

тет. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – №2. – Т. 18. – 315 с. – С. 71-80.

222. Дерев'янку Б. В. Правове регулювання створення та діяльності промислово-фінансових груп : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Дерев'янку Б. В. ; Донецький юридичний ін-т МВС України ; Донецький національний ун-т МОН України. – Донецьк, 2004. – 227 с. – С. 193-217.

223. Воркут А. І. Вантажні автомобільні перевезення / А. І. Воркут. – 2-е вид. перер. і доп. – К. : Вища школа, 1986. – 447 с.

224. Герасимчук В. Г. Маркетинг: теорія і практика : навч. посібник / В. Г. Герасимчук. – К. : Вища школа, 1994. – 327 с.

225. Дмитриев В. И. Основы изучения и прогнозирования спроса на бытовые услуги / В. И. Дмитриев. – М. : Легпромиздат, 1986. – 78 с.

226. Организация транспортно-экспедиционного обслуживания населения / Л. И. Гаранина, Б. В. Савульчик, Т. Е. Браунштейн, Е. Г. Ключникова. – М. : Транспорт, 1978. – 192 с.

227. Чуєв О. Ф. Співвідношення транспортної та транспортно-експедиторської діяльності: нормативно-правовий та логістичний аспекти [Електронний ресурс] / О. Ф. Чуєв, М. О. Чуєва, Ю. С. Грисюк // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія. – Електронні дані. – 2012. – Вип. 9. – С. 427-430. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Upsal_2012_9_104.pdf (дата звернення: 20.04.2016). – Назва з екрану.

228. Сухоруков А. І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / А. І. Сухоруков, С. Л. Воробійов, Т. П. Крупельницька ; за ред. акад. НАН України С. І. Пирожкова. – К. : НІПМБ, 2003. – 42 с.

229. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. №1277 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – Електронні дані. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii> (дата звернення: 24.03.2016). – Назва з екрану.

230. Живко З. Б. Методологія управління економічною безпекою підприємства : [монографія] / З. Б. Живко. – Львів : Ліга-Прес, 2013. – 474 с.

231. Ілляшенко С. М. Економічний ризик : навчальний посібник / С. М. Ілляшенко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 220 с.

232. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : [монографія] / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД, – 1997. – 144 с. – С. 8.

233. Копитко М. І. Економічна безпека підприємств з виробництва транспортних засобів : [монографія] / М. І. Копитко. – К. : Ліга-Прес, 2015. – 556 с.

234. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур : [монографія] / Н. Й. Реверчук. – Львів : ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.

235. Башнянин Г. І. Економічні системи : [монографія] / Г. І. Башнянин та ін. ; за ред. д. е. н., проф. Г. І. Башнянина. – Львів : Вид-во ЛКА, 2006. – 484 с.

236. Пазеева Г. М. Діагностика рівня економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств із застосуванням потоково-функціональної моделі / Г. М. Пазеева, В. Г. Алькема // Актуальні питання організації та управління діяльністю підприємств у сучасних умовах господарювання : збірник тез доповідей VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (17 листопада 2016 р., м. Харків). – Харків : РВВ Національної академії Національної гвардії України, 2016. – 346 с. – С. 21-24.

237. Пазеева Г. М. Алгоритм транспортно-експедиційної діяльності сучасних логістичних компаній / Г. М. Пазеева // Актуальні проблеми сучасної наукової думки : матеріали Науково-практичної конференції молодих учених ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» (14 листопада 2014 р., м. Київ). – К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2014. – 501 с. – С. 344-346.

238. Пазеева Г. М. Інформаційна складова економічної безпеки транспортно-експедиційного підприємства / Г. М. Пазеева // Еволюція наукової думки в контексті європейського вибору України : матеріали Науково-практичної конференції молодих учених ВНЗ «Університет економіки та права

«КРОК» (21 листопада 2015 р., м. Київ). – К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2015. – 551 с. – С. 113-116.

239. Пазеєва Г. М. Діагностика рівня економічної безпеки транспортно-експедиційних підприємств із застосуванням потоково-функціональної моделі / Г. М. Пазеєва, В. Г. Алькема // Актуальні питання організації та управління діяльністю підприємств у сучасних умовах господарювання : збірник тез доповідей VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (17 листопада 2016 р., м. Харків). – Харків : РВВ Національної академії Національної гвардії України, 2016. – 346 с. – С. 21-24.

Додатки

Додаток А

Визначення поняття «безпека»

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
1	Безпека розглядалася в умовах краху основ архаїчного суспільства, що супроводжувалося ураженням племен епідеміями, війнами, революціями.	У давньогрецькій філософії	Кессиди Ф. К истокам греческой мысли / Феохар Кессиди. – СПб. : Алетейя, 2001. – 278 с.
2	Саме держава має приділяти особливу увагу війнам, які забезпечують його безпеку, і ніякі інші проблеми не повинні відволікати воїнів від забезпечення безпеки. Безпека – «допомога», «порятунок». Розроблено цілісну системну концепцію безпеки, яка включала механізми її забезпечення. А саме, створення соціальних інститутів; виховання громадян і формування їх морального стану; надання всім громадянам суспільства засобів, необхідних для життєдіяльності	Б. Платон	Платон Бенкет / Платон; пер. і комент. У. Головач. – Л. : Видавництво Українського Католицького Ун-ту, 2005. – 178 с.
3	Безпека це політична культура, а людина по своїй природі істота політична. На його думку, до чинників, що негативно впливають на безпеку, належить неправильний державний устрій і майнова нерівність громадян. Розробив технологію забезпечення безпеки, серед яких він першочергове значення відводить приходу до влади середніх верств населення, наявності розумних розмірів території і конфігурації кордонів держави, а також створення спеціальних соціальних інститутів для захисту держави, громадян та кордонів	І. Аристотель	1. Аристотель. Сочинения: В 4 т. / Пер. с древнегреч.; Под ред. А.И. Доватура. – Т. 4 – М., 1983. 2. Аристотель. Політика. – К., 2005.

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
4	<p>Забезпечення безпеки, припускає правильний вибір стратегії діяльності, яка має бути заснована на принципах об'єктивності, конкретності, наукових прогнозах розвитку соціальної реальності. До критеріїв безпечного існування вчений відносив стан рівноваги (рівновага влади і свободи, рівновага між усіма видами суспільної діяльності). П. Гольбах одним з перших спробував дати розгорнуту характеристику відповідних глобальному та національному розвитку стандартів безпечних міжнародних відносин. Стандарти безпечних міжнародних відносин повинні будуватися на таких принципах: 1) неспричинення шкоди іншим націям; 2) дотримання справедливості, людяності, широчердності; 3) надання допомоги знедоленим нації; 4) вміння поступитися частиною своїх прав в ім'я прав спільноти народів; 5) визнання права будь-якого суспільства на самозбереження; 6) обов'язок дотримуватися принципу рівноваги сил різних держав</p>	П. А. Гольбах	<p>Гольбах П.А. Естественная политика или беседы об истинных принципах управления // Избранные произведения: в 2-х томах [Т. 2]. М.: Соцэгиз, 1963. 688 с.</p>

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
5	Відсутність небезпеки, збереження, надійність, або стан, за якого нема загроз кому-, чому-небудь.	В. І. Даль С. І. Ожегов	1. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 2 т. / В. И. Даль – М. : ТЕРРА, 2000 г. – Т.2. – 1750 с. 2. Ожегов С. Толковый словарь русского языка / С. Ожегов, Н. Шведова. – М., 1992. – 521 с.
6	Атрибутивна властивість системи, яка характеризує стан її цілісності, стійкості, відносної самостійності та здатності до саморозвитку як результату захищеності системи від деструктивних дій.	А.Г. Івашов	Економічна безпека: навч. посіб. / З. С. Варналій [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. З. С. Варналія / З. С. Варналій. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
7	Стан цілісного організму, який виявляється у здатності до самозбереження суспільства та держави.	В.А. Рубашов	
8	Надійність існування об'єктів соціальної природи, стійкого та прогресивного їх розвитку.	І.А. Лазарєв	
9	Динамічний стан рівноваги системних об'єктів природного та соціального походження.	Л.І. Шершева	
10	Стан, тенденції розвитку та умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів та установ, за яких забезпечується збереження їх якісного визначення з об'єктивно зумовленими інноваціями в ній та вільне функціонування.	В.Н. Кузнецов	

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
11	Сформулював поняття безпеки і всі випадки його вживання: і як безпека особи, і як безпека мореплавання, і як безпека виробничих процесів, і всі інші, виділені в науці, види безпеки (політичну, військову, радіаційну, екологічну і так далі. Заклав основу поняття безпеки за семантичним і морфологічним трактуванням. В безпеці існує два концептуальні підходи: статичний (безпека як стан) і дієвий, або діяльнісний (безпека як діяльність). Можливо розробляти загальну доктрину і політику, а також методики щодо управління безпекою діяльності підприємств із застосуванням принципів і взаємозв'язків між суб'єктами діяльності. Узагальнюючи основні його позиції роботи – безпека, в загальному вигляді – це специфічна сукупність умов діяльності, які суб'єкт в змозі контролювати в процесі своєї діяльності, в процесі самореалізації	Г.В. Иващенко	Иващенко Г.В. Доктрина информационной безопасности и методические проблемы теории безопасности // Г.В. Иващенко. Материалы круглого стола «Глобальная информатизация и социальные гуманитарные проблемы человека, культуры, общества», МГУ, октябрь 2000 г. с. 48-63.
12	<p>Безпека соціальної системи – це захищеність життєво важливих інтересів соціальної системи від загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх.</p> <p>Безпека організації – це захищеність життєво важливих інтересів організації від загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх.</p>	Г.А. Минаев.	Минаев Г.А. Безопасность организации: Учебник / Г.А. Минаев. – К.: КНТ, 2009. – 440 с.

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
13	<p>Безпека – ступінь (рівень) захищеності від негативного впливу певних внутрішніх та (або) зовнішніх чинників.</p>	З. С. Варналія	<p>Економічна безпека: навч. посіб. / З. С. Варналій [та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. З. С. Варналія / З. С. Варналій. – К. : Знання, 2009. – 647 с.</p>
14	<p>безпека є умовою існування будь-якої соціально-економічної системи, в т.ч. підприємства; безпека – це здатність протидії впливу зовнішнього середовища; ключовими для існуючих визначень безпеки є термін «захищеність» «відсутність небезпеки», «спокій», «незалежність», «стабільність», «допустимі межі», «безпечні та контрольовані умови», «збереження», «надійність», «захист від небезпеки (загроз)», «зниження ризику».</p>	З. Б. Живко	<p>Живко З. Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізм забезпечення та правління: монографія / З.Б. Живко. – Львів : Ліга-Прес, 2012. – 256 с.</p>

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
15	<p>Безпека є умовою існування будь-якої соціально-економічної системи, в тому числі підприємства, яке має здатність протидії впливу зовнішнього середовища. В свою чергу, розглядаючи розуміння безпеки, як специфічного підходу до вивчення організації, з методологічної точки зору дає можливість досліджувати організацію як єдине ціле, як складну систему.</p>	Г.М. Пазеева	<p>Пазеева Г. М. Комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємств (на матеріалах транспортно-експедиційних підприємств України). – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (економічні науки) – ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, 2017. – 291 с.</p>

Джерело: складено авторами.

Визначення поняття «небезпека»

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
1	Вбачав джерело небезпек для людини у владі, багатстві та славі. Самообмеження, відмова від чужого і турбота про «своє» добро є найважливішою умовою безпеки людини, а забезпечення безпеки – повна самодостатність індивіда. В умовах, коли неможливо забезпечити безпеку, слід дотримуватися принципу розумної самодостатності	Диоген Лаэртский	Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / ред. тома и авт. вступ. ст. А.Ф. Лосев, 2-е изд. М.: Мысль, 1986. 571 с.
2	Небезпека – це цілком усвідомлена, але не фатальна ймовірність заподіяння шкоди, що визначається наявністю об'єктивних або суб'єктивних факторів, яким притаманні певні негативні властивості	Е.А. Олейніков	Основи економічної безпеки : підруч. / [О.М. Бандурка, В.Є. Духов, К.Я. Петрова, І.М. Червяков]. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 236 с.
3	Небезпека як наміри, плани підготовка дій та самі дії, спрямовані на знищення, підпорядкування, послаблення і т. д.	В.І. Ярочкін	Ярочкин В.И. Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности / В.И. Ярочкин. – М.: «Ось-89», 2000. – 400 с.
4	Небезпека як об'єктивно існуюча можливість негативного впливу на якість явище, систему, механізм, соціальний організм, унаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, що призведе до занепаду, кризового стану тощо	М.М Єрмошенко	Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Єрмошенко. – К.: Київ. Нац. торг.-екон. ун-т, 2001, – 309 с.

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
5	Небезпека – заподіяння шкоди важливим національним інтересам і національній безпеці в обмежених (локальних) масштабах	В.Л. Манілов, М.І. Дзілієв	1. Дзилиев М.И. Основы обеспечения безопасности жизнедеятельности : курс лекций / М. И. Дзилиев, Н. Н. Потрубач. – М., 1996. – 186 с. 2. Манилов В.Л. Исследование проблем национальной безопасности: вопросы методологии / В.Л. Манилов // Военная мысль. – 1995. – № 5. – С. 9–18.
6	Небезпека – практичні дії однієї держави (або їх груп), юридичних осіб щодо завдання шкоди національним інтересам іншої країни, тобто процес безпосереднього практичного завдання шкоди національним інтересам держави	Н.Р. Нижник, Г.П. Ситник В.Т. Білоус	Нижник Н.Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): навч. посіб. / Н.Р. Нижник, Г.П. Ситник, В.Т. Білоус; за заг. ред. П.В. Мельника, Н.Р. Нижник. – Ірпінь, 2000. – 304 с.
7	Небезпеку стосовно регіону визначають як стан, за якого відбувається деструктивний вплив дестабілізуючих чинників на економіку регіону, внаслідок чого нищиться його економічний потенціал, втрачається здатність до самовідтворення та захисту, що призводить до незадоволення потреб та інтересів населення, колапсу регіону	З.В. Герасимчук, Н.С. Вавдіюк	Герасимчук З.В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення: моногр. / З.В. Герасимчук, Н.С. Вавдіюк. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 243 с.

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
8	Небезпека має два підходи: перший – ймовірнісний, коли розглядається можливість виникнення негативних наслідків; другий – реальний, коли йдеться про конкретні дії, які завдають шкоди певній соціально-економічній системі	З.Б. Живко	Живко З. Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізм забезпечення та правління: монографія / З.Б. Живко. – Львів : Ліга-Прес, 2012. – 256 с.
9	Небезпека – об’єктивна можливість негативного впливу на певне явище, систему, механізм, соціальний організм, внаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, що призведе до занепаду, кризового стану тощо	З.С. Варналій	Економічна безпека: навч. посіб. / З.С. Варналій [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. З.С. Варналій / З.С. Варналій . – К. : Знання, 2009. – 647 с.
10	Під небезпекою частіше всього розуміють об’єктивно існуючу реальність, яка може порушити рівновагу всіх господарчих суб’єктів	Г.М. Коломієць	Коломієць Г. М. Категорія «ризик» в дискусії сучасної економічної теорії / Г. М. Коломієць, Ю. Г. Гузненков // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2010. – № 921. Економічна серія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6831/2/Kolomiets.pdf

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
11	Небезпека подається як послідовність певних дій в системі, в наслідок чого нищиться економічний потенціал що призводить до занепаду, кризового стану тощо.	Г.М. Пазеева	Пазеева Г. М. Комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємств (на матеріалах транспортно-експедиційних підприємств України). – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (економічні науки) – ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, 2017. – 291 с.

Джерело: складено авторами.

Додаток В

Визначення поняття «загроза»

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
1	Загроза – небезпека завдання збитків, посягання на цінності та інтереси, що охороняються правом власності; висловлений у будь-якій формі намір завдати фізичний, матеріальний або інший збиток особі, суспільству, державі	М.І. Абдурахманов В.А. Баришполец	Абдурахманов М.И., Баришполец В.А., Манилов В.Л., Пирумов В.С. Геополитика и национальная безопасность: Словарь основных понятий и определений / Под общ. ред. В.Л. Манилова. – М., 1998. – 237 с.
2	Загроза – конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов	М.М. Єрмошенко	Єрмошенко М.М., Горячева К.С. Финансова складова економічної безпеки: держава і підприємство: Наук. монографія. – К.: Національна академія управління, 2010. – 232 с.
3	Загрози як умови, які виникають або спричиняють вияв причин загрози для стратегічних можливостей підприємства	Г.Б. Клейнер, В.Л. Тамбовцев, Р.М. Качалов.	Клейнер Г.Б. Предприятия в нестабильной экономической среде: риски, стратеги, безопасность : [учебник] / Г.Б. Клейнер, В.Л. Тамбовцев, Р.М. Качалов. – М.: ОАО «Изд-во «Экономика», 1997. – 288 с.

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
4	Загроза – це такий розвиток подій, внаслідок яких збільшується можливість або з'являється вірогідність порушення нормального функціонування підприємства та заподіяння збитків	В.Ф. Гапоненко, А.А. Безпалько, А.С. Власков	Гапоненко В.Ф. Экономическая безопасность предприятия: подходы и принципы / В.Ф. Гапоненко, А.А. Безпалько, А.С. Власков. – М.: Ось-89, 2006. – 208 с.
5	Загроза як зміни в зовнішньому або внутрішньому середовищі, які приводять до небажаних змін предмета безпеки (підприємства)	В.Л. Тамбовцев	Тамбовцев В.Л. Объекты экономической безопасности России / В.Л. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 45–54.
6	Загроза як найбільш конкретна і безпосередня форма небезпеки або сукупність умов і чинників, що створюють небезпеку інтересам різних суб'єктів»	Е.А. Олейникова Н.В. Матвеев А. Пекін	1. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е. А. Олейникова. — М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с. 2. Матвеев Н.В. Экономическая безопасность предприятия: дисс. ... канд. экон. наук / Н.В. Матвеев. – М., 1999. – 224 с. 3. Пекін А. Економічна безпека підприємств як економіко-правова категорія / А. Пекін // Економіст. – 2007. – №8. – С. 23–25.

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
7	Загрози як реальні чи потенційно важливі дії або умови навмисного чи випадкового (ненавмисного) порушення режиму функціонування підприємства шляхом заподіяння матеріальних (прямо або непрямо) збитків, що призводить до фінансових втрат, зокрема і до втрати вигоди	В.И. Ярочкин	Ярочкин В.И. Предприниматель и безопасность : Ч. 2. / В.И. Ярочкин. – М.: Изд-во «Экспертное бюро», 1994. – 112 с.
8	Загрози – це потенційні або реальні умови, чинники чи дії фізичних та юридичних осіб, що порушують нормальний фінансово-економічний стан суб'єктів підприємницької діяльності і здатні заподіяти великої шкоди аж до припинення його діяльності	М.І. Камлик В.П. Мак-Мак. С.П. Дубецька	1. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект / М.І. Камлик. – К. : Атіка, 2005. – 432 с. 2. Мак-Мак В.П. Служба безпеки підприємства як суб'єкт частинної правоохоронительної діяльності: дисс. ... канд. юрид. наук / В.П. Мак-Мак. – М., 2003. – 210 с. 3. Дубецька С.П. Економічна безпека підприємств України / С.П. Дубецька // Нержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України : зб. матер. наук.-практ. конф., Київ, 16-17 травня 2001 р. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – С. 146-171.

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
9	Загроза як потенційна можливість завдання шкоди суб'єктам господарюючої діяльності з боку окремих чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, тобто поява загрози визначає потенційну чинників економічних втрат для підприємства	О.М. Бандурка	Основи економічної безпеки : [підручник] / [Бандурка О.М., Духов В.С., Петрова К.Я., Червяков І.М.]. – Харків: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.
10	Загроза – ще одна форма небезпеки – небезпека на стадії переходу з можливості у дійсність як наявна чи потенційна демонстрація готовності: відносно суб'єктів господарської діяльності – одних суб'єктів завдати шкоду іншим або по відношенню до процесів, явищ – негативно вплинути на господарську діяльність підприємства	К.С. Горячова	Горячова К.С. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки / К.С. Горячова // Економіст. – 2003. – №8. – С. 65–67.
11	Загроза – це зафіксований фірмою екзогенний чинник потенційно негативної дії	М. І. Королев	Королев М.И. Экономическая безопасность фирмы: теория, практика, выбор стратегии : [монография] / М.И. Королев. – М.: Экономика, 2011. – 284 с.

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
12	Загроза – конкретна і безпосередня форма небезпеки чи сукупність негативних чинників або умов. Явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної системи, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи	З. С. Варналій	Економічна безпека: навч. посіб. / З.С. Варналій [та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. З.С. Варналія / З.С. Варналій. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
13	Загроза – певна подія, що впливає на діяльність суб'єктів господарювання	І.П. Мігус, С.М. Лаптев	Мігус І.П. Необхідність розмежування понять «загроза» та «ризик» при діагностиці економічної безпеки суб'єктів господарювання [Електронний ресурс] / І.П. Мігус, С.М. Лаптев. — Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=821

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
14	Поняття «загроза» потрібно трактувати не як безпосередню небезпеку, що є її наслідком у вигляді об'єктивізованого чинника потенційно негативної дії, а як одну із її форм що з'являється і розвивається на основі невизначеності зовнішнього середовища і в свою чергу неможливістю проконтролювати і здійснювати ефективне управління внутрішнім середовищем системи	Г.М. Пазєєва	Пазєєва Г.М. Комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємств (на матеріалах транспортно-експедиційних підприємств України). – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (економічні науки) – ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, 2017. – 291 с.

Джерело: складено авторами.

Визначення поняття «ризик»

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
1	Ризик – існування або можливість виникнення ситуації, за якої формуються передумови (накопичується потенціал) протидії реалізації національних цінностей, інтересів та цілей забезпечення національної безпеки	В.Л. Манілов М.І. Дзілієв	1. Дзилиев М.И. Основы обеспечения безопасности жизнедеятельности : курс лекций / М.И. Дзилиев, Н. Н. Потрубач. – М., 1996. – 186 с. 2. Манилов В.Л. Исследование проблем национальной безопасности: вопросы методологии / В.Л. Манилов // Военная мысль. – 1995. – № 5. – С. 9–18.
2	Ризик – це можливість виникнення несприятливих або небажаних наслідків діяльності самого суб'єкта	Е.А. Олейнікова	Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / [под ред. Е.А. Олейникова]. – М. : Бизнес-школа «Интел-синтез», 1997. – 278 с.
3	Ризик – це можливість настання деякої несприятливої події, що тягне за собою виникнення різного роду втрат	І.Я. Лукасевич	Лукасевич И.Я. Анализ финансовых операций / И.Я. Лукасевич. – М.: Финансы, Изд. «Юнити», 1998. – 400 с.

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
4	Ризик – ймовірність виникнення несприятливої ситуації в економіці регіону	З.В. Герасимчук, Н.С. Вавдіюк	Герасимчук З.В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення: моногр. / З.В. Герасимчук, Н.С. Вавдіюк. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 243 с.
5	Ризик – можливість виникнення збитків, внаслідок дії зовнішнього середовища	Є. Стоянова, Г. Кірейцева	1. Финансовый менеджмент: теория и практика : учебн. / под ред. Е. С. Стояновой. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Перспектива, 1999. – 656 с. 2. Финансовый менеджмент : навч. посіб / за ред. проф. Г.Г. Кірейцева. – Житомир: ЖІТІ, 2001. – 432 с.
6	Ризик – економічна категорія, сутність якої полягає у невизначеності реального очікуваного результату в ситуації управління та оцінювання і яка має діалектичну об'єктивно-суб'єктивну структуру	Я.В. Белінська	Белінська Я.В. Теоретичні засади аналізу валютних ризиків / Я.В. Белінська // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 10. – С. 34-40.

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
7	Ризик – це економічна категорія, що пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності в ситуації неминучого вибору у процесі виробничо-господарської діяльності. Вона відображає міру (ступінь) відхилення від цілей, бажаного (очікуваного) результату, а також ступінь невдачі з урахуванням впливу керованих і некерованих чинників, прямих та зворотних зв'язків стосовно об'єкта керування	В. Вітлінського, П.В. Верченко	Вітлінський В.В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком : навч. посіб. / В.В. Вітлінський, П.І. Верченко. – К.: КНЕУ, 2000. – 292 с.
8	Ризик це діяльність, спрямована на подолання невизначеності, яка виражається у стійких відносинах між суб'єктами виробництва з приводу оптимізації своїх інтересів до максимізації прибутку при об'єктивній неможливості врахувати і кількісно визначити весь комплекс одночасно діючих факторів, що породжують визначеність економічної системи	А. Доронін	Доронин А. Бизнес-разведка / А. Доронин. – М: Ось-89, 2003. – 384 с.
9	Ризик є результатом впливу загроз на господарську діяльність суб'єктів господарювання	І.П. Мігус, С.М. Лаптев	Мігус І.П. Необхідність розмежування понять «загроза» та «ризик» при діагностиці економічної безпеки суб'єктів господарювання [Електронний ресурс] / І.П. Мігус, С.М. Лаптев. – Режим доступу : http:// www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=821

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
10	Ризики виступають джерелами загроз для фінансової безпеки, оскільки саме ризики генерують потенційну можливість завдання шкоди суб'єкту господарювання	Н.Н. Пойда-Носик	Вітлінський В.В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком : навч. посіб. / В.В. Вітлінський, П.І. Верченко. – К.: КНЕУ, 2000. – 292 с.
11	«...Більш коректно можна визначити, що ризик являє собою ймовірність настання загрози. Оскільки загроза виступає як різниця між параметрами середовища і фірми, то таке трактування ризику враховує взаємодію фірми і зовнішнього середовища, беручи до уваги, що порушення гомеостазу може стати результатом диспропорцій і дисфункцій у внутрішньому середовищі фірми	М.І. Корольов	Воробьев Е.М. Проблемы экономической безопасности в странах рыночной трансформации / Е.М. Воробьев // Вісник ХДУ. Економічна серія. – 1999. – 3446 с. – С.57.
12	«ризик» в дуальній системі: поняття ризику розглядається і як усвідомлена частина небезпеки (пасивний бік), і як активна дія, спрямована або на усунення небезпеки чи загрози, чи навпаки, на свідоме, (але вірогідне) отримання шкоди, збитку тощо В семантичній картині загроз розглядає ризик, як усвідомлену частину загрози та як свідому дію, що може мати негативні наслідки та стати загрозою	О.М. Ляшенко	Гапоненко В.Ф. Экономическая безопасность предприятий / В.Ф. Гапоненко, А.Л. Беспалько, А.С. Власков. – М.: Издательство «Ось-89», 2007. – 208 с.

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
13	Ризик – імовірність настання події, пов'язаної з можливими фінансовими втратами чи іншими негативними наслідками для діяльності підприємства (компанії)	З.С. Варналій	Економічна безпека: навч. посіб. / З.С. Варналій [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. З.С. Варналія / З.С. Варналій . – К. : Знання, 2009. – 647 с.
14	Ризик – непередбачуваність і можливість настання подій з негативними наслідками (зазнати збитків, втратити вигоду тощо), зумовлених певними діями або рішеннями, які матимуть місце в майбутньому.	С.В. Мочерний	Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: [У 2 т. Т.2] / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій. – Львів: Світ, 2006. – 568 с.
15	Ризик – усвідомлена можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами	А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк	Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
16	Ризик як «діяльність, зв'язану з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість кількісно та якісно оцінити ймовірність досягнення очікуваного результату, невдачі і відхилення від цілі	А.П.Альгін В.М.Гранату- ров, А.С. Шапкін	1. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Альгин. – М.: Мысль, 1989. – 189 с. 2. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения: [учеб. пособ.] / В.М. Гранатуров. – М.: Изд-во «Дело и Сервис», 1999. – 112 с. 3. Шапкин А.С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций / А.С. Шапкин. – М.: «Дашков и К», 2003. – 544 с.
17	«під ризиком слід розуміти можливість настання певної ситуації, яка може виникнути в будь-якій діяльності і може відхилитись від поставленої мети (призвести до виникнення втрат або недоотримання прибутку) або залишитись незмінною»	Ю.В. Сенейко	Сенейко Ю. Сучасні підходи до трактування категорії «ризик» / Ю. Сенейко // Регіональна економіка. – 2006. – №1. – С.206-211..

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
18	Ризик розглядається в аспекті співвіднесення вигоди і втрати при невичерпній невизначеності відносин між дійсністю суб'єкта підприємництва і можливостями її трансформації в деяку майбутню, розпізнавану ним дійсність, що може виникнути із взаємодії причин і наслідків, випадкового і необхідного, внутрішніх і зовнішніх умов	В.А. Підсолонко, А.Ф. Процай, Т.Л. Миронова, В.О. Василенко	Підприємництво: [навч. посіб.] / В.А. Підсолонко, А.Ф. Процай, Т.Л. Миронова, В.О. Василенко. – К.: КНЛ, 2003. – 616 с.
19	Ризик – великий стимул для отримання додаткового прибутку, специфічного підприємницького доходу»	П. Половкін, А. Зозюлок	Половкін П. Предпринимательские риски и управление ими (теоретико-методологический и организационный аспекты) / П. Половкін, А. Зозюлок // Российский экономический журнал. – 1997. – №9. – С. 73-74.

№ п/п	Визначення	Автор	Джерело
20	Ризик можна розглядати як відхил від певної поставленої мети в залежності від ситуації що настала в певний час	Г.М. Пазеева	Пазеева Г. М. Комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємств (на матеріалах транспортно-експедиційних підприємств України). – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (економічні науки) – ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, 2017. – 291 с.

Джерело: складено авторами.

**Визначення поняття
«економічна безпека підприємства»**

№ п/п	Визначення	ПІБ автора	Джерело
1	Економічна безпека підприємства не може розглядатись лише як економічна безпека окремого суб'єкта господарювання, оскільки вона є запорукою безпеки галузі або виду економічної діяльності, до якого відноситься. Але існують особливості економічної безпеки, пов'язані зі специфікою діяльності окремих суб'єктів. Керівники економічну безпеку суб'єкта господарської діяльності розглядають через призму особистої безпеки працівника. Окремі респонденти розглядають економічну безпеку підприємства як складову частину безпеки держави. Отже, економічну безпеку підприємства слід розглядати як складну багаторівневу ієрархічну та політструктурну систему	Алькема В.Г.	Алькема В.Г. Система економічної безпеки логістичних утворень : [монографія] / В.Г. Алькема. – К. : Університет економіки та права «КРОК», 2011. – 378 с.
2	Економічна безпека підприємства – стан захищеності науково-технічного, технологічного, виробничого та кадрового потенціалу підприємства від прямих (активних) або непрямих (пасивних) загроз	Бендіков М.А.	Бендіков М.А. Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. – № 2. – С. 17-29.

№ п/п	Визначення	ПІБ автора	Джерело
3	Економічна безпека підприємства – стан незалежності суб'єктів підприємницької діяльності від недобросовісної конкуренції підприємств-монополістів, непередбачуваних договорами дій підприємств-постачальників і торговельних організацій, від нерациональної економічної і правової політики держави та інших чинників, яка дає змогу привласнювати більшу частину законних прибутків	Воронович Л.М.	Економічна енциклопедія. За ред. Л.М. Воронович. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 1350 с.
4	Економічна безпека підприємства – це такий стан господарського суб'єкта, при якому він, при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів, добивається запобігання, ослаблення або захисту від існуючих небезпек і загроз або інших непередбачених обставин і в основному забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції і господарського ризику	Гурін С.О.	Грунин О.А. Экономическая безопасность организации / О.А. Грунин, С.О. Грунин. – СПб: Питер, 2002.

№ п/п	Визначення	ПІБ автора	Джерело
5	Економічна безпека підприємства – це такий стан суб'єкта господарювання, за якого він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів досягає запобігання, послаблення чи захисту від існуючих небезпек та загроз чи інших непередбачуваних обставин та в основному забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарського ризику	Гапоненко В.Ф. Беспалько А.Л. Власков А.С.	Гапоненко В.Ф. Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы / В.Ф Гапоненко, А.Л. Беспалько, А.С. Власков. – М. : Изд-во «Ось-89», 2007. – 208 с.
6	Економічна безпека підприємства – стан об'єкта в системі його зв'язків з точки зору його стійкості (самовиживання) та розвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, непередбачуваних дій та складно прогнозованих чинників	Дубецька С.П.	Дубецька С.П. Економічна безпека підприємств України // Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України: Збірник матеріалів наук.-практ. конф – К.: Вид-во Європейського університету фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2003. – С.146-172.
7	Економічна безпека фірми – кількісна та якісна характеристика властивостей фірми, яка відображає здатність «самовиживання» та розвиток в умовах виникнення зовнішньої та внутрішньої загрози	Забродський В.А. Капустін Н.А.	Забродский В.А. Развитие крупномасштабных экономико-правовых систем / В.А. Забродский, Н.А. Кизим. – Х. : Бизнес Информ, 2000. – 72 с.

№ п/п	Визначення	ПІБ автора	Джерело
8	Економічна безпека підприємства – стан корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації і технології, техніки та устаткування, прав) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективне їхнє використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам).	Зубок М.І. Зубок Р.М.	Зубок М.І. Безпека підприємницької діяльності: Нормативно-правові документи комерційного підприємства, банку / М.І. Зубок, Р.М. Зубок. – К. : Істина, 2004. – 144 с.
9	Економічна безпека підприємства – стан ефективного використання ресурсів підприємства і існуючих ринкових можливостей, який дозволяє запобігати внутрішнім і зовнішнім загрозам, і забезпечує його тривале виживання і стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії	Ілляшенко С.Н.	Ильяшенко С.Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке // Актуальные проблемы экономики. – 2003. – № 3(21). – С. 12-19.
10	Системно-функціональний підхід визначає економічну безпеку підприємства як захищеність свободи її ведення, юридичних і фактичних прав власності, матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів підприємства, можливостей його розвитку в умовах мінливого ринкового середовища, а також здатність відбивати різного роду ризики та загрози економічним інтересам бізнесу	Кириченко О.А., Сідак В. С., Лаптев С.М. та інші.	Кириченко О.А., Сідак В.С., Лаптев С.М. та інші. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання. Монографія. К.: УЕП «Крок», 2008. – 401 с.

№ п/п	Визначення	ПІБ автора	Джерело
11	Економічна безпека підприємства – стан захищеності діяльності підприємства від негативного впливу зовнішнього оточення, а також здатність своєчасно усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, які не відображуються негативно на його діяльності	Сухорукова Т.Г., Ковальов Д.	1. Сухорукова Т.Г. Концептуальний взгляд на экономическую безопасность предприятия / Т.Г. Сухорукова // Залізничний транспорт України. – 1998. – № 2-3. – С. 9-13. 2. Ковальов Д., Сухорукова Т. Економічна безпека підприємства / Д. Ковальов, Т. Сухорукова // Економіка України. – 1998. – № 10. – С. 48-52.
12	Економічна безпека підприємства (фірми) – це такий стан певного господарюючого суб'єкта, за якого життєво важливі компоненти структури та діяльності підприємства характеризуються високим ступенем захищеності від небажаних змін	Клейнер Г.Б.	Стратегии бизнеса: справочник / под ред. Г.Б. Клейнера. – М. : Изд-во КОНСЭКО. – 1998. – 288 с.
13	Економічна безпека підприємств – міра гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють поза межами підприємства	Козаченко Г.В.	Козаченко Г.В. Экономическая безопасность: сущность и механизмы обеспечения: монография / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарев, О.М. Ляшенко. – К. : Либра, 2003. – 280с.

№ п/п	Визначення	ПІБ автора	Джерело
14	Економічна безпека підприємства – стан захищеності життєво важливих економічних інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх джерел небезпеки	Колосов А.В.	Колосов А.В. Экономическая безопасность: Учебное пособие для студ. заоч. обучения всех спец. М.: Финансист-информ, 2005. – 103 с.
15	Економічна безпека підприємства – стан оптимального для підприємства рівня використання його економічного потенціалу, за якого реальні та/або можливі збитки виявляються нижчим за встановлені підприємством межі	Корієнко А.В.	Корієнко А.В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства: автореф. дис.. канд. екон. наук.: 08.06.01 / А.В. Корієнко. – К., 2000. – 19 с.
16	Економічна безпека підприємства – це стан його захищеності від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, дестабілізаційних чинників	Лянний Г.Л.	Лянной Г.Л. Система экономической безопасности предприятия / Г.Л. Лянной // BOS – журнал о личной и коммерческой безопасности. – 2006. – № 7. – С. 16-19.

№ п/п	Визначення	ПІБ автора	Джерело
17	Економічна безпека підприємства — це стан ефективного використання ресурсів підприємства (капіталу, персоналу, інформації, технології, техніки тощо) та наявних ринкових можливостей, що дозволяє попередити негативний вплив внутрішніх і зовнішніх загроз та забезпечити його довгострокове виживання й стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії (статутних завдань)	Мелехов А.А., Камишнікова Е.В.	Мелихов А.А. Эволюция подходов к содержанию категории «экономическая безопасность предприятия» / А.А. Мелихов, Э.В. Камышников // Вісник Приазовського державного технічного університету. – 2009. – № 19. – С. 316-319.
18	Визначає економічну безпеку підприємства як захищеність його життєво важливих інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз, тобто захист підприємства, його кадрового і інтелектуального потенціалу, інформації, технологій, капіталу і прибутку, який забезпечується системою заходів спеціального правового, економічного, організаційного, інформаційно-технічного і соціального характеру	Меламедов С.Л.	Меламедов С.Л. Формирование стратегии экономической безопасности предпринимательских структур: дис. канд. эк. наук: 08.00.05 / Меламедов Сергей Леонидович. – СПб, 2002. – 146 с.

№ п/п	Визначення	ПІБ автора	Джерело
19	Економічна безпека підприємства – стан захищеності бізнес-процесів та їх ресурсного забезпечення, що сприяє уникненню або попередженню внутрішніх і зовнішніх загроз і дозволяє забезпечити стабільне функціонування та розширене відтворення з мінімальними втратами для підприємства	Мішин О.Ю. Мішина С.В.	Мішин О.Ю., Мішина С.В. Сутність поняття «економічна безпека підприємства» [Text] / О.Ю. Мішин, С.В. Мішина // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 38. – С. 86–92.
20	Економічна безпека підприємства – це стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам та забезпечення стабільного функціонування підприємства в даний час і в майбутньому	Олейніков Є.А.	Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность): Учеб.-практ. пособие / Российская академия им. Г.В. Плеханова / Е.А. Олейников (ред.) – М. : Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.
21	Економічна безпека підприємства – здатність підприємства досягти певної мети в умовах макросередовища та мікросередовища, що склалися	Пілова Д.П.	Пілова Д.П. Формування та оцінка економічної безпеки гірничо-збагачувальних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Д.П. Пілова. – Кривий Ріг, 2007. – 20 с.

№ п/п	Визначення	ПІБ автора	Джерело
22	Економічна безпека підприємства – це становище найбільш ефективного використання ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства на теперішній час і в майбутньому.	Покропивний С.Ф.	Грещак М.Г. Економіка підприємства: підручник / М.Г. Грещак, В.М. Колот, А.П. Наливайко та ін.; [за заг. ред. С.Ф. Покропивного]. – К. : КНЕУ, 2001. – 528 с.
23	Економічна безпека промислового підприємства – це безперервний процес забезпечення на промисловому підприємстві, яке знаходиться в визначеному зовнішньому середовищі, стабільності його функціонування, фінансової рівноваги та регулярного отримання прибутку, а також можливості виконання поставлених цілей та задач, можливості до подальшого розвитку та вдосконалення на різноманітних стадіях життєвого циклу підприємства і в процесі визначення конкурентних ринкових стратегій	Половнев К.С.	Половнев К.С. Механизм обеспечения экономической безопасности промышленного предприятия : дисс. канд. экон. наук. – Екатеринбург, 2002. – 177 с.
24	Економічна безпека підприємства – стан, що визначається керівництвом і власниками підприємства як задовільний (прийнятний, бажаний, цільовий), і може проявлятися у досягненні певного рівня виробництва та бажаного рівня економічних показників та підтримуватися протягом певного періоду часу	Саллі В.І, Саллі С.В.	Саллі В.И. К созданию системы оценки состояния угольных шахт / В.И. Салли, С.В. Салли // Уголь Украины. – 2009. – № 6. – С. 35-38.

№ п/п	Визначення	ПІБ автора	Джерело
25	Економічна безпека підприємства – стан, при якому стратегічний потенціал підприємства знаходиться поблизу адаптивності, а погроза втрати економічної безпеки наростає в міру наближення ступеня адаптивності стратегічного потенціалу до граничної зони	Соколенко Т.М.	Соколенко Т.М. Економічна безпека підприємства в умовах транзитивної економіки // Сучасна наука ХХІ століття: збірка міжнародна наук.-практ. інтернет-конф.: матеріали конф. – Київ, 2011.
26	Економічна безпека підприємства – це стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам і для забезпечення стабільного функціонування підприємства в даний час і в майбутньому	Словник	Современный толковый словарь. – М.: Большая Советская Энциклопедия, 1997.
27	Безпека підприємства – це такий стан його правових, економічних та виробничих відносин, а також матеріальних, інтелектуальних та інформаційних ресурсів, який виражає здатність підприємства до стабільного функціонування	Судоплатов А.П., Лекарев С. В.	Судоплатов А.П. Безопасность предпринимательской деятельности / А.П. Судоплатов, С.В. Лекарев. – М. : Изд-во ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 382 с.
28	Економічна безпека підприємства – стан, у якому забезпечується мінімальний негативний вплив внутрішніх і зовнішніх загроз на діяльність та економічний результат підприємства	Шалагін Д.А.	Шалагин Д.А. Методологические основы формирования экономической безопасности предприятия // Вестник Белорусского национального технического университета. – 2009. – № 1. – С. 98-102.

№ п/п	Визначення	ПІБ автора	Джерело
29	Економічна безпека суб'єкта господарювання – характеристика суб'єкта господарювання, яка відображає його здатність реалізувати власні стратегічні економічні інтереси при певних зовнішніх умовах завдяки захисту від існуючих і потенційних загроз та використанню можливостей, що надає зовнішнє середовище	Шемаєва Л.Г.	Шемаєва Л.Г. Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища: автореф. дис. ... д-ра екон. наук / Л.Г. Шемаєва. – К., 2010. – 39 с.
30	Економічна безпека підприємства – стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних та потенційних джерел небезпеки або економічних загроз	Шликов В.В.	Шликов В.В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия [Текст] / В.В. Шликов. – Рязань : Алетей, 1999. – 145 с.

№ п/п	Визначення	ПІБ автора	Джерело
31	Економічна безпека підприємства – це складна багаторівнева ієрархічна та поліструктурна система, яка включає в себе стан захищеності бізнес-процесів, при оптимальному використанні для підприємства економічного потенціалу, та захист від внутрішніх і зовнішніх загроз, який забезпечується системою заходів спеціального правового, економічного, організаційного, інформаційно-технічного і соціального характеру.	Г.М. Пазеева	Пазеева Г.М. Комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємств (на матеріалах транспортно-експедиційних підприємств України). – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (економічні науки) – ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, 2017. – 291 с.

Джерело: складено авторами.

Сутність поняття «діагностика»

№ п/п	Автор	Визначення	Джерело
1	Аунапу Ф.Ф.	Діагностика – це метод аналізу стану виробничої системи для виявлення й усунення у ній диспропорцій, що спричиняють появу «вузьких місць», тобто «хвороб» виробничого організму	Аунапу Ф.Ф. Диагностика производственных систем / Ф.Ф. Аунапу – Иркутск : ИЦНТИ, 1975.
2	Глазов М.М.	Діагностика – це визначення дисфункцій і труднощів, що деформують функціонування господарського об'єкта; установлення їх причин, їх аналіз.	Глазов М.М. Функциональная диагностика в управлении деятельностью предприятия / М.М. Глазов. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 1999. – 325 с.
3	Герасимчук В.Г.	Діагностика передбачає визначення суті та особливостей проблеми на основі всеохоплюючого аналізу, застосовуючи певний набір принципів та методів його проведення	Конспект лекцій з курсу «Економічна діагностика» (для студентів 5 курсу денної і 6 курсу заочної форм навчання спеціальності 7.050107, 8.050107– «Економіка підприємства») / Укл. : Глухарев С.М. – Харків : ХНАМГ, 2008. – 118 с.
4	Короткова Е.М.	Діагностика – визначення стану об'єкта, предмета, явища чи процесу управління за допомогою реалізації комплексу дослідницьких процедур, виявлення в них слабких ланок та «вузьких місць»	Антикризисное управление: Учебник / Под ред. Э.М. Короткова. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 432 с.

№ п/п	Автор	Визначення	Джерело
5	Литвак Б.Г.	Діагностика – це встановлення і вивчення ознак, що визначають розвиток ситуації і дозволяють запобігти небажаному відхиленню в її розвитку	Литвак Б.Г. Разработка управленческого решения / Б.Г. Литвак. – М. : Дело, 2000. – 392 с.
6	Сербиновський Б.Ю.	Діагностика – це вчення про методи, процеси й принципи розпізнавання хвороб виробничої системи й постановки діагнозу, оцінювання її стану й перспектив розвитку, виміру параметрів, установлення й вивчення ознак хвороб для підтримки здатності ефективно функціонувати й пристосовуватися до змін зовнішнього середовища	Баранов В.В. Финансовый менеджмент: Механизм финансового управления предприятием в традиционных наукоёмких отраслях : учебн. пособ. / В.В. Баранов. – М. : Изд-во «Дело», 2002. – 272 с.
7	Рапопорт В.Ш.	Діагностика – це управлінська робота з виявлення проблем і «вузьких місць», системи управління підприємством	Рапопорт В.Ш. Диагностика управления. Практический опыт и рекомендации / В.Ш. Рапопорт. – М., Экономика, 1988. – 127 с.
8	Штанько Л.О.	Діагностика — це процес розпізнавання й визначення негативних (кризових) явищ у діяльності підприємства на основі помічених локальних змін, установлених залежностей, а також особливо помітних явищ поточної підприємницької діяльності	Штанько Л.О. Экономическая диагностика: курс. (консп.) лекций для студ. спец. «эконом. предприятия». – К.: НУХТ, 2009. – 159 с.

№ п/п	Автор	Визначення	Джерело
8	Г.М. Пазєєва	Діагностика – це вчення про методи, процеси й принципи розпізнавання й визначення негативних (кризових) явищ діяльності суб'єкта господарювання їх аналіз, установлення причин виникнення і пропозиція їх усунення. Виходячи з нашого предмета дослідження розглянемо альтернативні розуміння сутності поняття економічна діагностика наведені	Пазєєва Г. М. Комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємств (на матеріалах транспортно-експедиційних підприємств України). – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (економічні науки) – ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, 2017. – 291 с.

Джерело: скомпоновано авторами.

Сутність поняття «економічна діагностика»

№ п/п	Автор	Сутність поняття	Джерело
1	Кривов'язюк І.В.	Економічна діагностика – це багатоступінчаста оцінка результатів діяльності підприємства на основі системи економічних показників, взаємозалежних і доповнюючих один одного	Кривов'язюк І.В. Економічна діагностика: навч. посіб. / І.В. Кривов'язюк. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 456 с.
2	Вартановий О.С.	Економічна діагностика спрямована насамперед на оцінку стану економічних об'єктів в умовах неповної інформації з метою виявлення проблем розвитку і перспективних шляхів їх вирішення, а також на вивчення режимів функціонування самих систем	Сагалакова Н.О. «Еволюція сутності поняття «діагностика» в економіці» // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. – Вип. 265//. – Т. 1. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2010. – С. 175-184. [Електронний ресурс] Режим доступу: [Електронний ресурс] Режим доступу: http://library.if.ua
3	Глазов М.М.	Економічна діагностика – вчення про методи та принципи розпізнавання дисфункцій і постановку діагнозу, або, процес постановки діагнозу об'єкту, що аналізується, з метою підвищення ефективності його функціонування, підвищення його життєздатності в умовах вільної конкуренції, вільного, нерегульованого ринку	Глазов М.М. Функциональная диагностика в управлении деятельностью предприятием. СПб.: Изд-во СПбГУ-ЭФ, 1999. – 325 с.

№ п/п	Автор	Сутність поняття	Джерело
4	Шніппер І.І.	Економічна діагностика – це вивчення стану господарюючого суб'єкта, вплив факторів розвитку соціально-економічних процесів та виявлення відхилень від нормального розвитку.	Загорна Т.О. Економічна діагностика : Навчальний посібник / Загорна Т.О. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 400 с.
5	Муравйова А.І.	Економічна діагностика є способом визначення характеру порушень і області господарської діяльності, в якій відбуваються відхилення від нормальної відносної динаміки різних процесів, що виражаються через темпи зміни відповідних показників»	Муравьев А.И. Теория экономического анализа: проблемы и решения / А.И. Муравьев. – М. : Изд-во «Финансы и статистика», 1998. – С. 144 – 17 с.
6	Кизим О.М. Забродський О.А. Зінченко В.А	Економічна діагностика виявляє «ознаки захворювання» економіки підприємства, вид і ступень важкості «економічної хвороби» причини її виникнення	Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства / [М.О. Кизим, В.А. Забродський, В.А. Зінченко, Ю.С. Копчак]. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2003. – 144 с.
7	Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф.	Зміст економічної діагностики – «складають виявлення, розпізнавання або прогноз відхилень від нормального або запланованого ходу господарських процесів, визначення пов'язаних з цим причин і можливих наслідків»	Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. / Пер. с англ. – Учебник. – М.: Дело ЛТД, 2010. – 701 с.

№ п/п	Автор	Сутність поняття	Джерело
8	Штанько Л.О., Закревська Л.М.	Економічна діагностика спрямована на оцінку стану економічних об'єктів в умовах неповної інформації, дозволяє виявити проблеми розвитку підприємства, на їх підставі вибрати показники, які найбільш повно описують ситуацію, розглянути їхній взаємний вплив, встановити «вузькі місця», зафіксувати резерви, визначити перспективні шляхи їх вирішення та розробити заходи з усунення несприятливих ситуацій	Методичні вказівки до вивчення дисципліни «Економічна діагностика» та виконання контрольної роботи для студентів спеціальності «Економіка підприємства» – К.: НУХТ, 2007. – 46 с.
9	Мурах А.	Економічна діагностика – це спосіб встановлення характеру порушень нормального ходу господарського процесу на основі типових ознак, властивих даному порушенню	Гетьман О.О. Економічна діагностика: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів/ О.О. Гетьман, В.М. Шаповалов. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 307 с.

№ п/п	Автор	Сутність поняття	Джерело
11	Пазєєва Г.М.	Економічна діагностика – це комплекс дій з метою виявлення недоліків і переваг щодо ідентифікації, та визначення причин відхилень від норм, своєчасного захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, та розробленню заходів їх усунення.	Пазєєва Г.М. Комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємств (на матеріалах транспортно-експедичійних підприємств України). – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (економічні науки) – ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, 2017. – 291 с.

Джерело: скомпоновано авторами.

Основні складові діагностики

Складові діагностики	Характеристика
Діагностика	Визначення стану об'єкта, предмета, явища або процесу управління через реалізацію комплексу процедур, виявлення їх слабких ланок і «вузьких місць». Змінюється в часі і просторі
Процес діагностики	<ul style="list-style-type: none"> - дослідницький; - пошуковий; - пізнавальний; - визначення реального стану процесів управління
Об'єкт діагностики	Складна, високоорганізована динамічна система(економіка країни, галузі фірми, підприємства, організації будь-якої власності), так і сегмент цієї системи(внутрішнє середовище організації, конкретні види ресурсів, виробничі функції, організаційна структура собівартості тощо)
Мета діагностики	<ul style="list-style-type: none"> - встановити діагноз об'єкта дослідження; - зробити висновки про його стан, та на перспективу; - вибрати правильну економічну (політичну, соціальну) політику, стратегію і тактику; - визначити заходи на налагодження роботи всіх складових системи і способи їх реалізації
Завдання діагностики	<ul style="list-style-type: none"> - уточнення діагнозу; - розвиток об'єкта; - реальний стан об'єкта; - прогноз діагнозу
Вимоги до дослідження	<ul style="list-style-type: none"> - повинно бути аутогенним – заснованим на першоджерелах; - об'єктивним – оцінити і скласти програму дослідження об'єкта. - Точність дослідження

Джерело: складене на підставі [74].

Сутність поняття «діагностика економічної безпеки підприємства»

№ п/п	Автор	Сутність поняття	Джерело
1	Скриньковський Р.М.	Діагностика економічної безпеки підприємства є частковою метою системи цілей діагностики діяльності будь-якого підприємства незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання.	Скриньковський Р.М. Економічна безпека підприємства: сутність, класифікація та система діагностики [Електронний ресурс] / Р.М. Скриньковський // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – січ. (Вип. 3). – С. 414-418. – Режим доступу: http://global-national.in.ua/archive/3-2015/87.pdf (04.06.2015)
2	Гічова Н.Ю.	Діагностика економічної безпеки підприємства, є діяльність яка визначає необхідність та характер подальших антикризових заходів	Гічова Н.Ю. Діагностика та підвищення економічної безпеки підприємства : автореф. дис ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Н.Ю. Гічова . – Дніпропетровськ : Б.В., 2010. – 20 с.

№ п/п	Автор	Сутність поняття	Джерело
3	Сак Т.В.	Діагностика економічної безпеки підприємства – це аналітична оцінка всіх функціональних складових безпеки з позицій досягнення максимально можливого рівня захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз, спрямована на ухвалення ефективних управлінських рішень та розробку стратегії економічної безпеки.	Сак Т.В. Діагностування рівня економічної безпеки підприємства в умовах обмеженості інформації [Електронний ресурс] / Т.В. Сак // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – січ. (Вип. 3). – С. 404-408. – Режим доступу: http://global-national.in.ua/archive/3-2015/85.pdf (04.06.2015). – Назва з екрану
4	Хлисту́н О.А.	Діагностика економічної безпеки характеризує фінансове навантаження діяльності підприємства внаслідок необхідності проведення захисту власних активів та економічних інтересів в умовах впливу деструктивних факторів	Хлисту́н О. А. Формування системи діагностики та управління економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери [Текст] : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Хлисту́н Ольга Анатоліївна ; Харків. нац. техн.- ун-т сіл. госп-ва ім. Петра Василенка. – Харків, 2015

№ п/п	Автор	Сутність поняття	Джерело
5	Пазєєва Г.М.	Діагностика економічної безпеки підприємства це складна багаторівнева ієрархічна та поліструктурна система, яка включає в себе комплекс дій по виявленню, та визначенню причин відхилень від встановлених норм захищеності бізнес-процесів підприємства та своєчасного захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, які забезпечуються системою заходів спеціального правового, економічного, організаційного, інформаційно-технічного і соціального характеру.	Пазєєва Г.М. Комплексна діагностика в забезпеченні економічної безпеки підприємств (на матеріалах транспортно-експедиційних підприємств України). – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (економічні науки) – ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, 2017. – 291 с.

Джерело: скомпоновано авторами.

Діагностика

ЕКОНОМІЧНА ДІАГНОСТИКА

- Процес постановки діагнозу об'єкту (Глазов М.М.)
- Виявлення відхилень від нормального розвитку (Шніпшер І.І.)
- Визначення порушень та їх характеру (Муравьова А.І.)
- Багатоступінчата оцінка результатів діяльності підприємства (Кривов'язюк І.В.)
- Комплекс дій з виявлення недоліків і переваг щодо ідентифікації, та визначення причин відхилень від норм, своєчасного захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, та розробленню заходів їх усунення (Авторська розробка)

ДІАГНОСТИКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

- Система діагностики підприємства не залежить від форми власності, виду діяльності та господарювання (Скриньковська Р.М.)
- Оцінка фінансової діяльності (Хлистун О.А.)
- Діяльність яка визначає необхідність антикризових заходів (Гічова Н.Ю.)
- Аналітична оцінка функціональних складових безпеки з позицій захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз (Сак Т.В.)
- Складна багаторівнева ієрархічна та поліструктурна система, яка включає в себе комплекс дій по виявленню, та визначенню причин відхилень від встановлених норм захищеності бізнес-процесів підприємства та своєчасного захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, які забезпечуються системою заходів спеціального правового, економічного, організаційного, інформаційно – технічного і соціального характеру.(Авторська розробка)

КОМПЛЕКСНА ДІАГНОСТИКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

- Функція спрямована на ідентифікацію, визначення, оцінку та аналіз комплексу деструктивних чинників та небезпек зовнішнього та внутрішнього середовища для прийняття завчасних та адекватних управлінських рішень щодо забезпечення її належного стану.(Авторська розробка)

Джерело: скомпоновано авторами.

**Порівняльна характеристика
моделей економічної діагностики**

Модель	Розрахункова формула	Переваги	Недоліки
Модель Ліса	$Z = 0,063K1 + 0,092K2 + 0,057K3 + 0,001K4$	– простота розрахунку	– модель не пристосована до українських підприємств, вона розроблена для Англії; – модель створювалася з урахуванням західного розвитку
Модель Чесера	$Z = -0,20434 - 5,24K1 + 0,053K2 - 6,6507K3 + 4,40K4 - 0,079K5 - 0,10K6$	– модель дозволяє оцінити факт не погашення займу та інші умови	– кількість факторів у моделі обмежена; – модель створена для оцінки рейтингу позичальника
Модель Таффлера і Тісшоу	$Z = 0,53K1 + 0,13K2 + 0,18K3 + 0,16K4$	– простота розрахунку	– її можна застосовувати лише відносно підприємств, що котирують свої акції на фондових біржах
Універсальна дискримінантна функція	$Z = 1,5X1 + 0,08X2 + 10X3 + 5X4 + 0,3X5 + 0,1X6$	– широка критеріальна шкала оцінювання; – системний і комплексний підходи	– високий ступінь складності ухвалення рішення в умовах багатокритеріальності завдання; – інформативний характер розрахованих показників; – у цілому модель можна застосовувати лише для підприємств США, Європи

Додатки

Модель	Розрахункова формула	Переваги	Недоліки
Модель Флу-мера	$H = 5,528V1 + 0,212V2 + 0,073V3 + 1,27V4 + 0,120V5 + 2,33V6 + 0,575V7 + 1,08V8 + 0,894V9 - 6,075$	– широке охоплення показників; – вірогідність – 1 рік – 98%, 2 роки – 81%	– розроблена для застосування в банківській практиці; – модель була створена з урахуванням специфіки західних країн; – необхідна корекція на національну валюту
Модель Сайфуліна та Кадикова	$R = 2K1 + 0,1K2 + 0,08K3 + 0,45K4 + K5$	– простота розрахунку	– модель не дозволяє оцінити причини потрапляння підприємства «в зону неплатоспроможності»; – нормативний зміст коефіцієнтів, що використовуються для рейтингової оцінки, не враховують галузевих особливостей підприємств; – залежність результатів оцінювання від досвіду і кваліфікації аналітика; – незбалансованість значень вагових коефіцієнтів; – прихильність до одного джерела інформації
Модель Давидової-Белікова	$Z = 8,38K1 + K2 + 0,054K3 + 0,63 K4$	– простота розрахунку – зрозумілість і обґрунтованість етапів розрахунку	– відсутнє врахування особливостей галузевої специфіки
Модель Спрінгейта	$Z = 1,03X1 + 3,07X2 + 0,66X3 + 0,4X4$	– точність $\geq 90\%$ –	– модель була створена для підприємств США і Канади; – коефіцієнти наведені в доларах; – модель створена для оцінювання кредитоспроможності підприємств

Модель	Розрахункова формула	Переваги	Недоліки
Двофакторна модель Альтмана	$Z1 = -0,3877 - 0,0736 \text{ КШЛ} + 0,0579 \text{ КДЗ ПЗ}$	– простота розрахунку; – наявність лише 2-х факторів	– модель була створена для США, а в Україні інші темпи інфляції, інші цикли макро- та мікроекономіки, інші рівні продуктивності праці; – модель не забезпечує об'єктивної оцінки фінансового стану підприємства, а тому можливі значні відхилення прогнозу від реальності; її можна застосовувати лише відносно підприємств, що котирують свої акції на фондових біржах та пройшли лістинг; – модель не відображає таких сторін фінансового стану, як оборотність активів, рентабельність активів, темпи зміни виторгу від реалізації; – коефіцієнт поточної ліквідності, без аналізу його в контексті з показниками виторгу, обсягом дебіторської і кредиторської заборгованості, на практиці не відбиває реальної картини ліквідності підприємства

Модель	Розрахункова формула	Переваги	Недоліки
П'яти-факторна модель Альтмана	$Z2 = 3,3KЧОК + 1,0РА + 0,6КА + 1,4КФЗ + 1,2КА$	– простота розрахунку; – наявність послідовності дослідження	– модель можна застосовувати лише відносно великих підприємств, що котирують свої акції на біржах; – нерозвиненість фондового ринку України, зокрема, вторинного фондового ринку; – відмінність українського бухгалтерського обліку від західних стандартів; – необхідність адаптації вагових коефіцієнтів та прогнозних значень; – не враховуються коливання курсів акцій
Показник платоспроможності Конана і Гольдера	$Z = -0,16X1 - 0,22X2 + 0,87X3 + 0,10X4 + 0,24X5$	– модель дозволяє виявити стратегічні проблеми підприємства	– модель можна застосовувати лише відносно підприємств, що котирують свої акції на біржах; – не враховується багато факторів, що визначають фінансову стійкість

Джерело: складено авторами.

Показники діагностування в межах класичних складових економічної безпеки підприємства

Складові економічної безпеки	Коефіцієнт	Характеристика коефіцієнта
фінансова складової економічної безпеки	• коефіцієнт незалежності	• характеризує частку власного капіталу підприємства в загальній сумі фінансових ресурсів, що ним використовуються
	• коефіцієнт фінансової стійкості	• аналізує склад фінансових коштів підприємства не лише з позицій приналежності, але і з позицій часу погашення довгостроково залучених позикових коштів, якщо вони використовуються
	• коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів	• характеризує залежність підприємства від позикових коштів
	• коефіцієнт залучення довгострокових пасивів	• показує частку довгострокових позик підприємства
	• коефіцієнт маневровості власних коштів	• характеризує частку власних фінансових ресурсів підприємства, що вкладена в його обігові кошти
	• коефіцієнт оборотності обігових коштів	• характеризує швидкість обігу оборотних коштів підприємства
	• коефіцієнт нагромадженної амортизації	• характеризує спроможність підприємства до оновлення виробничих фондів
	• коефіцієнт покриття (загальної ліквідності)	• характеризує спроможність підприємства в короткостроковій перспективі розрахуватися за зобов'язаннями
	• коефіцієнт абсолютної ліквідності	• характеризує негайну спроможність підприємства розрахуватися за поточними зобов'язаннями

Джерело: складено авторами.

Еволюція транспортно-експедиційного обслуговування

№ п/п	Еволюція ТЕО	Рік	Діяльність	Переваги	Недоліки
1	Акціонерні товариства «Ространс», «Надія»	До 1917 р.	Посередницькі функції між вантажовласниками і перевізниками	Діяли переважно в інтересах вантажовласників	
2	Транспортні контори при пароплавних компаніях і станціях залізниць «Кавказ і Меркурій», «Східне товариство»	До 1917 р.	Здійснювали транспортно-експедиційні операції	Залучали вантажі для перевезень, рухомий склад належав пароплавним компаніям	
3	Міські залізничні станції і комерційні агентства	До 1917 р.	Здійснювали транспортно-експедиційні операції	Залучали вантажі на свої дороги	
4	Державне спеціалізоване ТЕП «Транспорт»	1922 р.	Експедиційні операції, пов'язані з транспортуванням вантажів	За рахунок неоліків виникла необхідність об'єднання ТЕП у єдину систему, організації єдиного управління і створення на цій основі могутньої матеріально-технічної бази для розвитку і поліпшення транспортно-експедиційної роботи (ТЕР).	<ul style="list-style-type: none"> • відокремлена робота ТЕП; • задоволення тільки своїх вузьковідомчих інтересів; • неможливість організувати раціональний транспортний процес; • неможливість забезпечення ефективного використання рухомого складу і технічних засобів.

Джерело: складено авторами.

Наукове видання

В.Г. Алькема, О.С. Кириченко, Г.М. Пазєєва

Діагностика економічної безпеки підприємства
(На матеріалах транспортно-експедиційних підприємств України)

Монографія

Комп'ютерна верстка: *В. Гришаков*

Підписано до друку 20.06.2019 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Друк офсетний. Гарнітура SchoolBook.

Ум. друк. арк. 19,06. Обл.-вид. арк. 12,82. Наклад 300 прим.

Зам. № 209.

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК № 613 від 25.09.2001 р.

Надруковано департаментом поліграфії
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
місто Київ, вулиця Табірна, 30-32
тел.: (044) 455-69-80
e-mail: polygrafia.krok@gmail.com